

Н.О. Шамадиева, З.И. Аташикова, М.О. Мусаева

*Қозғыстон Республикаси
Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаған*

ЎЗБЕК ТИЛИ

**Умумтаълим мактабларининг
4-синфи учун дарслік**

2-қисм

Алматы

«Жазушы»
2019

УДК 373.167.1
ББК 81.2 Узб-922
Ш 22

Шартли белгилар

Ўқинг

Жуфтликда ишланг

Ёзинг

Гурухда ишланг

Тингланг

Фикрланг

Сўзланг

Иzlанинг

Чизинг

Шамадиева Н.О. ва б.

Ш 22 **Ўзбек тили. Умумтаълим мактабларининг 4-синфи учун дарслар. 2-қисм / Н.О. Шамадиева, З.И. Аташикова, М.О. Мусаева – Алматы: Жазушы, 2019. – 224 бет, расмли.**

ISBN 978-601-200-684-1

УДК 373.167.1
ББК 81.2 Узб-922

ISBN 978-601-200-684-1 (2-қисм)
ISBN 978-601-200-682-7 (жами)

© Шамадиева Н.О., Аташикова З.И.,
Мусаева М.О., 2019
© «Жазушы» баспасы, 2019
Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

Табиат ҳодисалари

ОЛМОШ СҮЗ ТУРКУМИ

Биз бугун дарсда:

- олмош сүз туркуми ҳақида;
- сўроқлар ёрдамида олмошларни аниқлашни;
- шеърни ёддан ёзишни **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган сўзларга сўроқ беринг.

Йил бобо тўрт фарзанд кўрибди. Уларни Баҳоргул, Ёзбек, Кузбека ва Қишҷон деб номлабди. Бир қуни у совға-салом олиш учун шаҳарга кетибди. Болалари эса бекинмачоқ ўйнашибди.

Баҳоргул Қишҷоннинг оқ пўстини тагига бекинибди. Ёзбек Қуёш нурига осилиб, оппоқ булутнинг устига чиқибди. Кузбека қовуннинг ичига яширинибди. Қишҷон саноқни тугатиб атрофга қарабди. Ҳамма ёқ жим-жит эмиш.

Қишҷон уларни қидира-қидира терлаб, оқ пўстинини ечибди.

Оллоёр Бегалиев

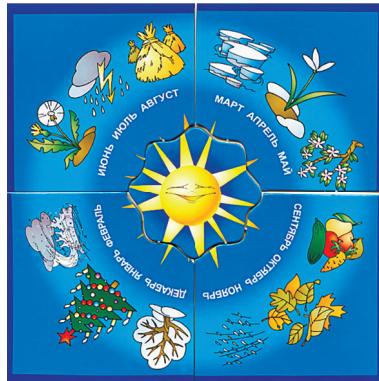
У, улар сўзлари қайси сўзларнинг ўрнида қўлланган?

От, сифат, сон ўрнида қўлланадиган сўзлар туркуми олмош дейилади. Мен, сен, у, биз, сиз, улар сўзлари кишилик олмошларидир. Бу олмошлар шахсни билдиради ва ким?, кимлар? сўроғига жавоб бўлади.

2. Болалар, Қишҷоннинг оқ пўстини остидан ким чиқади? Тўрт фаслнинг навбат билан алмашиши энг ажойиб табиат ҳодисасидир. Шу ҳақда дўстингиз билан постер тузинг.

3. Шеърни ўқинг. Ёддан ёзинг.

Мен түгрисүз,
Сен түгрисүз,
Ичимиизда
Йүк әгрисүз.

Обид Расул

Кишилик олмошларнинг тагига чизинг.

4. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида олмошларни аникланг.

Кишки таътилда мен, Мурод оромгоҳда бўлдик. Биз табиат кўйинида маза қилиб дам олдик.

- Аҳмад, сен таътилда қаерда дам олдинг?
- Аҳмад шахматни севади. У шахмат тўгарагига қатнади, – деди Шуҳрат.

Дилшод, Темур, Гулноралар мактаб оромгоҳида бўлишиди. Улар оромгоҳда спорт мусобақасида иштирок этишиди.

Сиз қишки таътилда қаерларда бўлдингиз?

“Гулхан”дан

Кишилик олмошлари қатнашган гапларни кўчиринг ва уларнинг тагига бир тўғри чизик чизинг.

5. Ўқинг. Кишилик олмошларини ўзи боғланган сўз билан бирга кўчиринг.

Мен бўш вақтимда қайиқча ясайман. Сиз ўзбек тилининг бениҳоя бой, гўзал, назокатли тил эканлигини билишингиз керак. (*Эркин Воҳидов*). Биз бугун об-ҳаво тақвимини туздик. Сен эрталаб нонушта тайёрладингми? У иссиқ кийимларини кийиб ҳовлига чиқди. Улар биргалашиб йўлакни қордан тозаладилар.

6. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида кишилик олмошларини топинг.

Агар сен осмонни қучмоқчи бўлсанг,
Мен нега елкамни тутиб бермайин.

Faфур Fулом

Элга баҳт, тилга бол,
Келтирди истиқлол
Сиз учун – биз учун.

Пўлам Мўмин

КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИНИНГ КЕЛИШИК ҚҰШИМЧАЛАРИ БИЛАН ҚҰЛЛАНИШИ

Биз бұғун дарсда:

- кишилик олмошларининг келишик құшимчалари билан құлланишини;
- саволларга жавоб ёзишни үрганамиз.

1. Шеърни ифодали үқинг. Сўроқлар ёрдамида олмошларни аниқланг.

ТОНГ

– Тонг нимадир, болалар,
Айтинг-чи, гул-лолалар.
Нега тонгни қутишар,
Хатто ота, боболар?
– Тонг – бу қуёш қулгуси,
Унга барча интилар.
Қуёш қулса, куй, қўшиқ,
Ширин алла тўқилар.

Ажратиб кўрсатилган олмошнинг ёзилишига эътибор беринг.

Кишилик олмошлари келишик құшимчалари билан құлланади.

У олмошига жўналиш, ўрин-пайт ва чиқиш келишиклари құшимчаси қўшилганда унга, унда, ундан шаклида ёзилади.

2. Тонг отишини кузатганмисиз? Тонг отишини кузатганлиги-нгиз ҳақида кишилик олмошларини қатнаштириб дўстингиз билан 3-4та гап тузиб айтинг.

3. Матнни ўқинг, кишилик олмошларини аниқланг.

Қосим бобо тўп тепаётган болалардан бирининг нон еяётганини кўрди. Унинг оппоқ ўсиқ қошлари чимирилди. Бобо ердаги ушоқларни тера бошлади. Зокир уялиб кетди.

- Мени кечиринг, бобо. Сиз эгилманг, ушоқларни ўзим тераман,
- деди у.
- Бўтам, мен эгилганим йўқ, нон ушоқларига таъзим қиласман,
- деди бобо.

Тўлқин Расулов

Ёзилишида ўзгаришга эга бўлган кишилик олмоши қатнашган гапларни кўчириб ёзинг.

4. Кишилик олмошларни топиб кўчиринг. Уларнинг ўзак ва қўшимчаларини белгиланг.

Умид кўзин сенга тиккан
Она халқинг, она юрт.
Сенда ғайрат, сенда суръат,
Сенда орзу, матонат.

Шухрат

Баҳор ва куз чоғида
Мен ҳам кўчат экаман.
Мева пишгач, боғимга
Сизни таклиф этаман.

Илёс Муслим

Кишилик олмошларининг қайси келишикда эканини айтинг.

5. Мен, у кишилик олмошларини келишиклар билан қўллаб ёзинг.

6. Саволларни ўқинг. Кишилик олмошларини қатнаштириб, жавоб ёзинг.

Бу сизнинг китобингизми?
Китобни кимга бердингиз?
Ўқитувчи кимни чақирди?
У кимдан хурсанд бўлди?
Сизнинг мактабингизда кутубхона борми?

7. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Бизни кўплар гоҳида
Денгиз мушуги дерлар.
Икки қозиқ тишимиз
Қорнимиз ғамин ерлар.
Соч-соқоли ўсганни,
Хазиллашиб дер
“жорж”лар
Асли у бизнинг исм,
Судралувчи биз (...)

Кўчиринг. Кишилик олмошларининг тагига чизинг, тепасига келишигини ёзинг.

КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИНИНГ ГАПДАГИ ВАЗИФАСИ

Биз бугун дарсда:

- кишилик олмошларининг гапдаги вазифасини аниқлашни;
- кишилик олмошларининг ёзилишини;
- шеърни ёддан ёзиши үрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида кишилик олмошларини аниқланг. Уларнинг қайси келишикда келганини айтинг.

ТОНГ НУРИ

Тоғ орқасидан қуёш кўтарилилди. Унинг заррин нурлари борлиққа сочилди.

Биринчи бўлиб қуёш нури олмахон инига тушди. У инидан чиқиб, бутоқда шўх ўйнай бошлади. Шундан сўнг у ўз нури билан қуёнчалар иинин ёритди.

Улар қувониб, ўтлоққа югурдилар.

Кишилик олмошларининг гапдаги вазифасини аниқланг.

Кишилик олмошлари келишик қўшимчалари билан турланганда (мен, сен, у, биз, сиз, улар) ким?, кимнинг?, кимни?, кимга?, кимда?, кимдан? каби сўроқларга жавоб бўлади. Бош келишикдаги кишилик олмошлари гапда эга бўлиб келади: Сен чиройли ёзинг.

Бош келишикдан бошқа келишикларда келган кишилик олмошлари иқкинчи даражали бўлак вазифасида келади.

2. Тонг нури яна кимларни уйғотади деб ўйлайсиз? Дўстингиз билан постер тузинг.

3. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида кишилик олмошларини аниқланг.

Деманг мени ҳунарсиз,
Менда ҳам бир ҳунар бор.
Ҳунарим зўр, кўрарсиз,
Менинг касбим дурадгор.
Хурсанд бўлиб ишимдан

Дерсиз мени қўли гул.
Ўрганганман ҳунарни
Ён қўшнимиз Рустамдан.
Ростини айтсан, мен жуда
Миннатдорман устамдан.

Нусрат Абдусаламов

Кишилик олмошларини ўзи боғланган сўз билан кўчириб ёзинг, гапдаги вазифасини айтинг.

4. Чизиқлар ўрнига кишилик олмошларидан мосини қўйиб, гапларни кўчиринг.

_____ юзига йирик қор парчалари урилди. _____ узоқ сафардан қайтдилар. Кечқурун _____ қорнинг ёғишини томоша қилдик. Машина _____ уйингиз ёнида тўхтади. _____ Ко- бил ота тушди. _____ дўстимнинг ёнига ўтирдим.

Қўйиш учун сўзлар: сизнинг, мен, унинг, ундан, биз, улар. Олмошларнинг тагига гапдаги вазифаси бўйича чизинг.

5. Шеърни ўқинг, ёддан ёзинг.

Қор ёғар, қор ёғар
Учқунлаб.
Яхмалак учдик биз
Уч кунлаб.

Кишилик олмошининг тагига чизинг, қавс ичида келишигини ёзинг.

6. Мақолларни ўқинг, мазмунини тушунтириңг.

1. Элда бори – сенда бор.
2. Сен ўзингни мақтама, сени бирор мақтасин.
3. Элга маъқул – сенга маъқул.
4. Тер тўкиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ.
5. Сен дўстингни авайла, шунда юзинг ёруғдир.

7. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Қафти тегар булутга,
Қордан қалпоқ бошида.
Фойдаси кўп эл-юртга,
Чунки унинг ичида,
Бордир бойлик хазина
Бу нимадир Мадина?

Олмошни аниқланг, келишигини айтинг.

КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИНИНГ ШАХС ВА СОНДА ИФОДАЛАНИШИ

Биз бугун дарсда:

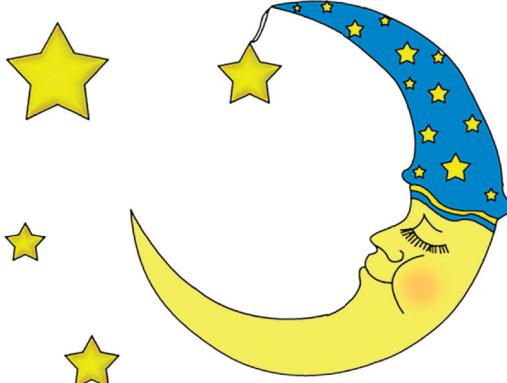
- кишилик олмошларининг шахс ва сонда ифодаланишини;
- оймомо ҳақида маълумот тўплашни;
- дўстимизга хат ёзишни ўрганамиз.

1. Шеърни ўқинг.

ОЙМОМА

Сен баландда – биз пастда,
Оймомажон, оймома.
Талпинамиз ҳавасда
Сенга томон, ҳой Мома.
Жим-жим кўзинг қисасан,
Нурли, сирли қиссасан,
Қўйни-қўнжи ғаройиб
Сир, ҳикматга бой, Мома.
Бўталоғим деб, суйиб,
Бизни ухлатиб қўйиб,
Қайга кетиб қоласан,
Юзлари ширмой, Мома.

Низомжон Парда

Кишилик олмошларини аниқланг, уларнинг шахс ва сони ҳамда келишигини айтинг.

Кишилик олмошларида уч шахс (I шахс, II шахс, III шахс) ва икки сон (бирлик ва кўпллик) бор.

2. Интернетдан Оймома ҳақида маълумот тўпланг ва дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Жадвалдаги кишилик олмошларига келишик қўшимчаларини қўшиб айтинг. Улар иштирокида Зта гап тушиб ёзинг.

Шахслар	Кишилик олмошлари	
	Бирлик	Кўплик
I шахс	мен	биз
II шахс	сен	сиз
III шахс	у	улар

4. Қуйида берилган хат намунасини ўқинг.

Хурматли дўстим Жаъфар!

Сен ёзган хатни олдим. Соғлигингнинг, ўқишлиарингнинг яхшилигини билиб хурсанд бўлдим.

Мен сенга Янги йил байрамини қандай ўтказганимиз ҳақида ёзмоқчиман. Биз янги йил учун ўйинчоқлар ясадик. Арчани безатишда юқори синф ўқувчилари бизга ёрдамлашишди. Биз байрамимизга ташриф буюрган меҳмонларни қўшиқ ва ўйинларимиз билан хушнуд қилдик.

Сен янги йил байрамини қандай ўтказдинг? Менга шу ҳақида ёзиб юбор.

Салом билан Санжар.

Кишилик олмошларини аниқланг, уларнинг шахс ва сонини ҳамда қайси келишикда қўлланганини айтинг. Сиз ҳам яқин кишингизга ёки ўртоғингизга хат ёзинг.

5. Чизиқчалар ўрнига кишилик олмошларини қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

_____ (I шахс. кўплиқ. б.к) қудратли гул Ватаннинг баҳтиёр фарзандларимиз. Кеча _____ (I шахс. кўплиқ. б.к) бувимни кўргани бордим. Тонг _____ (I шахс. кўплиқ. қ.к) юрагимда ажаб ҳислар уйғотади. _____ (III шахс. кўплиқ. б.к) буғун барча ишларни бажариб бўлди. _____ (II шахс. кўплиқ. б.к) шоир ва ёзувчилар билан учрашдингиз. _____ (II шахс. кўплиқ. ж.к) янги китоб олиб келдим.

6. Шеърни ўқинг, ёддан ёзинг.

Сиз менинг қуёшим,
Мехрибон онам.
Сиз билан мунаввар
Ховли-ю хонам.

Обид Расул

Кишилик олмошларининг шахс ва сонини қавс ичида ёзинг.

ЎЗЛИК ОЛМОШИ ВА КҮРСАТИШ ОЛМОШИ

Биз бугун дарсда:

- ўзлик олмоши ва кўрсатиш олмошининг ёзилишини;
- “Қиши лавҳалари” мавзусида постер тузишни;
- ҳусниҳат қоидаларига риоя қилиб ёзишни **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Кишилик олмошларини сўроқлар ёрдамида аникланг.

ҚИШ

Ҳар фаслнинг ўз фазилати ва ўзига хос хислати бор. Қиши фасллар ичida чиройга бой, гўзал фаслдир.

Қишида ҳаммаёқ оппоқ қор билан қопланади. Унинг мусаффо ҳавоси ёқимли бўлади. Қиши қанча нафас олса ҳам, тўймайди. Даражатлар оқ кийимга бурканади. Улар худди хаёл суриб тургандай туюлади.

Ажратиб кўрсатилган сўзларга сўроқ беринг. Улар қандай маъно англатяпти?

Ўзлик олмоши нарса-буюмни аниқлаб ёки таъкидлаб кўрсатади. Ўз сўзи ўзлик олмоши дейилади.

Масалан, Ўзига боқма, сўзига боқ.

2. Дўстингиз билан “Киш лавҳалари” мавзусида фотомонтаж тайёрланг.

3. Ўқинг, ўзлик олмошларига сўроқ беринг.

Ўз билимингизни синаб кўринг. Ребуснинг жавобини ўзим топдим. Эртакни ўзингиз сўзлаб беринг. Ҳар доим ўзимиз бадантарбия билан шуғулланамиз. Улар ўз вазифаларини пухта бажардилар. Ўз айбингизни ўзгага тўнкаманг. Бу гулларни Ситоранинг ўзи парвариши қилган.

Кўчиринг, ўзлик олмошларини тагига чизинг.

4. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Эгнинг ўрап либосга,
Арқонини етаклаб.
Ўзи эса яланғоч,
Иш бажаар чок-чоклаб.

Кўчиринг, ўзлик олмошининг тагига чизинг.

5. Ўқинг. Ажратиб кўрстатилган сўзларга сўроқ беринг. Улар нимани англатяпти?

Давлат бирпас маъюсланиб турибди-ю, сўнг кулиб юборибди:

– Бобо, мен ҳеч ерга кетмайман, шу ерда қоламан. Мен ахилликни, хуш-хурсанд бўлиб яшайдиган хонадонни яхши кўраман. Иттифоқлик қаерда бўлса, мен ҳам ўша ердаман! – дебди.

Шу кундан бошлаб, Давлат деҳқоннинг хонадонида қолган экан.

“Ўзбек халқ әртаклари”дан

Нарса-буюмни, кимсани кўрсатиш учун ишлатиладиган олмошлар кўрсатиш олмошлари дейилади. Кўрсатиш олмошлари қуидагилар: у, бу, шу, ўша, мана, ана шу, мана бу, анови.

Масалан: Мен ўша қишлоқда туғилганман.

6. Гапларни ўқинг. Кўрсатиш олмошларини аниқланг.

Саёҳатчилар анови юксак тоғлар томон йўл олдилар. Ўша куннинг ўзида бобом янги кўчатлар олиб келдилар. Биз мана шу йўлдан мактабга қатнаймиз. Шу йили фалладан мўл ҳосил олинди. Бу томонда кенг яйловлар жойлашган. У ерда қўй-қўзилар ўтламоқда.

Кўчиринг, кўрсатиш олмошларининг тагига чизинг.

7. Кўрсатиш олмошлари билан келган сўз бирикмалари иштирокида бирга гаплар тузинг.

Мана шу китоб, ўша куни, бу бола.

8. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

У ёқقا қарасангиз кўринмайди,
Бу ёқقا қарасангиз кўринмайди.
Бошингизга қарасангиз кўринмайди,
Соянгизга қарасангиз кўринмайди.

Кўчиринг, кўрсатиш олмошларини айтинг.

СҮРОҚ ОЛМОШИ ВА БЕЛГИЛАШ ОЛМОШИ

Биз бугун дарсда:

- сўроқ олмоши ва белгилаш олмошининг ёзилишини;
- сўроқлар ёрдамида олмошларни аниқлаб, турини айтишни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида олмошларни аниқланг, турини айтинг.

ТОМЧИЛАР

Деразанинг олдида битта гилос билан кекса ўрик дарахти бор. Уларнинг гули тўкилиб, довучча туккан. Лекин довуччалар барглар орасида кўзга кўринмайди. Барглар ёмғирдан кейин тиник кўринади. Томчилар офтоб нурида юлдузчалардай чараклаб турарди. Шу пайт кучсиз шабада эсади. Бундан барглар салгина қимирилади. Томчилар эса дув этиб ерга тўкилдилар. Бу манзарани кўриш қандай завқли-а? Сиз ҳам ана шундай ҳолатни кузатганмисиз?

Охирги гапда келган олмош қандай маъно англатяпти?

Бирор нарса-буюм, белги ёки сон ҳақидаги сўроқни билдирган олмошлар сўроқ олмоши дейилади.

Ким?, нима? олмошлари бирлик ва кўпликда қўлланади, эгалик ва келишик қўшимчаларини олади:

Боғдан ким чиқди? Нималар олиб келди?

2. Матнда қандай табиат ҳодисалари тасвирланган? Дўстингиз билан “Томчининг саргузаштлари” мавзусида кичик эртак тузиб ёзинг, олмошларни белгиланг.

3. Айтишмаларни ўқинг, олмошларни аниқланг.

1. Биз ўйнаймиз оқ терак, Оқ теракми, қўк терак, Биздан сизга ким керак? – Жилмайибгина турган Қоракўз Зумрад керак!	2. – Она, она, ким она? – Мен она (биз она) – Сизга осмондаги ой керакми? Кишинаб турган той керакми? Кишинаб турган той менман.

Кўчиринг, сўроқ олмошларининг тагига чизинг.

4. Ўқинг. Саволларга оғзаки жавоб беринг.

Астанадаги Байтерек биноси неча метрли? Ким навбатчилик қиласиди? Фаллани кимлар етишиди? Табиатни нималар ёрдамида кузатамиз? Нима билан ер кўкаради?

Кўчиринг, сўроқ олмошларининг тагига чизинг.

5. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг. Олмошларни аниқланг.

Жуда севамиз уни,
Хилма-хилдир мазмуни.
У барчанинг улфати,
Баъзан бўлар сурати.
Қани ўртоқ буни топ!
Эслаган дер: бу ...

Ажратиб кўрсатилган сўзга сўроқ беринг.

Белгилаш олмошлари нарса-буюмларни белгилаш учун ишлатилади. Белгилаш олмошлари қуийидагилар: ҳамма, барча, бари, жами, бутун, ҳар ким, ҳар нима, ҳар бир, ҳар қайси.

6. Гапларни ўқинг, белгилаш олмошларини аникланг.

Барчанинг нияти – тинчлик. Бутун олам қуёш нурларидан яшнайди. Эрталиқда жами ўн беш ўқувчи иштирок этди. Ҳар бир қиинчиликдан сўнг бир роҳат бор. Ҳар гулнинг ўз иси бор. Ҳамма нарсанинг отаси меҳнат. Ҳар бир кишининг ҳаётида унутилмас кунлар бўлади.

7. Шеърий парчани ўқинг.

Билсам дейман ҳаммасин,
Минг мақолнинг маъносин.
Мана бири: Юрган-дарё-
Ўтирган, дерлар, бўйра.
Одам дарё бўлсанг соз,
Дарёдек оқиб қиш-ёз.
Оламда қилсанг парвоз,
Ташналарни қондирсанг,
Ҳамма ёқни суғорсанг.

Қуддус Мұхаммадий

Шеърни ҳусниҳат қоидаларига риоя қилиб кўчиринг, белгилаш олмошларининг тагига чизинг.

ШАМОЛ

75

Биз бугун дарсда:

- табиат ҳодисалари ҳақида фикр билдиришни;
- олмошларнинг турини, қайси шахс-сонда эканини аниқлашни;
- Қозоғистондаги кўллар ҳақида мустақил маълумот излашни ўрганамиз.

1. Шеърни ўқинг, мазмуни юзасидан суҳбатлашинг. Табиатнинг бундай ҳодисасини кузатганимисиз?

ШАМОЛ

Тунда шамол қилди “ур-сур”,
Инсон қўрқинч туйсин деб,
Тинчлик қадрин, яна бир қур,
Улар билиб қўйсин деб.

Кундуз тинди шамол, ана,
Жаннат бўлди оламлар,
Пинагини бузмай яна,
Юраверди одамлар.

Комилжон Солибеков

Сўроқлар ёрдамида олмошларни аниқланг, уларнинг қандай турда эканини айтинг.

2. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида олмошларни аниқланг, турини айтинг.

ТИЛ ВА ТИШ

Тил тишларга деди:

- Мени қачон ўз ҳолимга қўясиз? Сиз доим йўлимни тўсасиз?
Мен ўзим хоҳлаганимдек сизнинг манфаатингизга хизмат қилишни истайман.
- Биз ақлнинг йўл-йўриғи билан иш тутамиз. Арзингни ақлга айт, – чуғурлашди тишлар.

22

Тил бу жавобдан ўнғайсизланди ва Ақлга ёрилди. Ақл уқтириди:

– Биз сени ўз вақтида тийиб турмасак, сен эгамизнинг юзини шувит қиласан, уни элнинг назаридан қолдирасан.

Fani Abdullaev

Кишилик олмошларини кўчириб, қавс ичида шахс-сони, қайси келишикда келганини ёзинг.

3. Кишилик ва кўрсатиш олмошларини икки устунга ёзинг.

Бизнинг оила, анови қир, сенинг қаламинг, шу уй, мана шу кўча, уни кўрди, мен ёздим, ўша ерда, сизга берди, ундан сўради, мана бу гул, улар ўқидилар.

Олмошларнинг ёзилишини ёдда туting.

4. Шеърни ўқинг, ёддан ёзинг.

Солишлириб кўрайлик,
Кимнинг хати чиройли?
Қани очинг дафтарни,
Меникидай хат борми?
Кўринг ҳамма ҳарфимни
Қизиктирап ҳар кимни.

Султон Жўра

Ёзганларингизни дўстингиз билан ўзаро текширинг.

5. Ўқинг, олмошларни аниқланг.

КЎЛ

Ям-яшил ўрмон ёнида бир қўл бор. Унинг суви тип-тиник ялтирайди. Ўрмонда яшовчи жониворлар шу қўлда ювинишади, ташналикларини қондиришади.

Кўлнинг ўзига хос хусусиятлари бор. Унинг суви шифобахш.

Олмошларнинг тури ва шахс-сонини айтинг.

6. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Совуқ ўлка қироли,
Қорсимон оппоқ ёли.
Иссиқ макон унга ёт,
Музликларда бор ҳаёт.

Кўчиринг олмошларнинг тагига чизинг.

ФЕЪЛ СЎЗ ТУРКУМИ

Биз бугун дарсда:

- шахс ва нарсанинг ҳаракатини билдириб, нима қилди?, нима қиляпти?, нима қилмоқчи? каби сўроқлардан бирига жавоб бўлган сўзлар феъл эканини ўрганамиз.

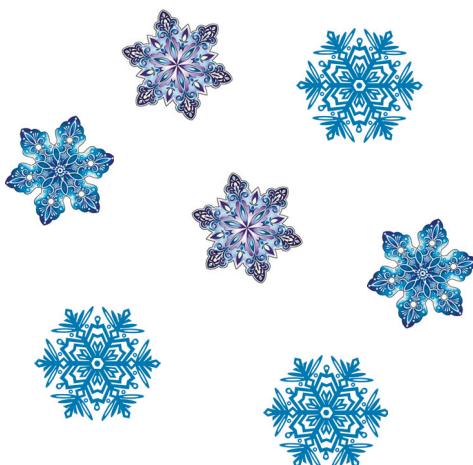
1. Шеърни ифодали ўқинг. Ажратиб берилган сўзларга сўроқ беринг.

ҚОР

Гупиллатиб қор ёғар,
Қормас, юмшоқ пар ёғар.
Тушса нурда ялтираб,
Қормас, пармас, зар ёғар.
Қордан сувим мўллиги,
Қордан юртим гуллиги.
Шифобахшдир бир жаҳон,
Қордир ерим илиги.
Қорни кўрсам қувнайман,
Яйраб-яшнаб ўйнайман:
Ёғиб турса вақтида
Гаштига ҳеч тўймайман.

Ҳабиб Раҳмат

Ажратилган сўзларни қўчиринг, қавс ичида ҳар бирининг сўроғини ёзинг.

Шахс ва нарсанинг ҳаракатини билдириб, нима қилди?, нима қиляпти?, нима қилмоқчи? каби сўроқлардан бирига жавоб бўлган сўзлар феъл дейилади.

Масалан: келди, ёзяпти, учмоқчи.

2. Интернетдан қорнинг табиатдаги аҳамияти ҳақида маълумот тўпланг, дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Гапларни ўқинг, сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

Сув дарёлардан оқиб келади. Бобом бизга фойдали насиҳатлар берадилар. Онам ҳар тонгда иссиқ нон ёладилар. Лола кутубхонадан китоб оляпти. Синглим болалар боғчасига боряпти. Тоғ орқасидан қуёш кўтарилиди.

Кўчиринг, феълларнинг тагига икки тўғри чизик чизинг.

4. Матнни ўқинг. Ажратилган сўзларга сўроқ беринг.

Ота этик, она этик ва бола этик пойгакда аҳил яшашарди. Биркуни бола этик **ийғлади**:

– Ҳамма ёғим **оғрияпти**. Бешафқат бола мен билан сув **кечди**. Катта-кичик тошларни **тепди**.

Ота этик билан она этик бола этикка ачинди. Ўйинқароқ бола бемор этикчани яна қийнайверди. Қишлоғун күнларининг бирида бола этикнинг жағи йиртилди.

Ёмон боланинг тузалмаслигини билиб, этиклар уй эгаларидан қочишидиди...

Зулфия Мұминовадан

Эртакни ўзингиз давом эттириңг. Ажратилған сўзларга сўроқ беринг.

5. Ўқинг. Нуқталар ўрнига мос феълларни қўйиб, гапларни кўчириңг.

Эрта тонгдан мусиқа садолари ..... Отам уйга телефон .....
Акамдан телеграмма ..... Шаҳарда болалар театри .....

Қўйиш учун сўзлар: ўрнатди, олдик, янгради, қурил-япти.

ҚОР

Биз бугун дарсда:

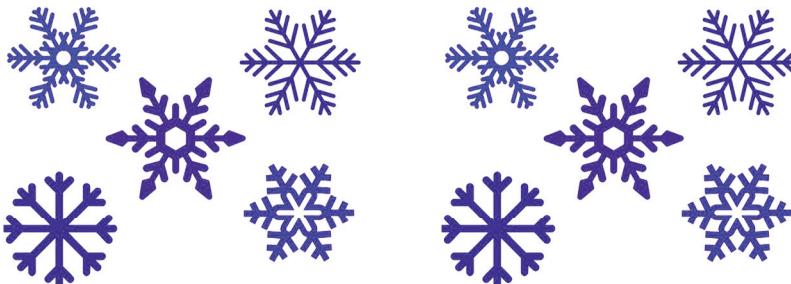
- сўроқлар ёрдамида феълларни аниқлашни;
- қор парчаларининг ҳосил бўлишини;
- матнга сарлавҳа қўйишни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг. Улар ниманинг ҳаракатини билдирияпти?

ҚОР

Сиз қор учқунлари неча қиррали эканини биласизми? Синчиклаб қарасангиз, у кўпинча, олти қиррали бўлади. Нега? Қор учқунларининг ўртасида олти қиррали кичкина кристалл бор. Қорнинг ўзи совуқдан қотиб қолган буғ. Сув музлаб олти қиррали кристалл шаклига киради. Сув буғи ҳавода майда кристалларга айланади. Унинг атрофида чиройли момик учқунлар бўлади. Улар ҳам олти қиррали. Агар ҳаво совуқ бўлса, улар ерга туша бошлайди. Қорни ерга тушишини кузатиш қандай завқли-а?

Ажратиб кўрсатилган феъл қатнашган гапларни кўчиринг. Қавс ичидаги феълларнинг сўроқларини ёзинг.

2. Интернетдан қор парчаларининг расмлари ва улар ҳақидаги маълумотларни тўпланг, дўстларингиз билан ўртоқлашинг.
3. Шеърни ифодали ўқинг.

ЎЙИН БЎЛСА

Ўйин бўлса ўйнаймиз,
Бўлмаса-чи, топамиз.
Тополмасак зир елиб,
Тўрт томонга чопамиз.

Ииқиламиз, турамиз –
Шу ҳам ўйин аталар.
Биздай неча йиқилиб,
Катта бўлган оталар.

Толиб Йўлдош

Шеърни кўчиринг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқлаб, тагига тегишлича чизинг.

Феъллар гапда от ва олмошга боғланиб, кесим вазифасида келади.

4. Гапларни тартиби билан ўқинг, матн ҳосил бўлсин.

Қаттиқ совуқ бўлди. Ерни оппоқ қор қоплади. Қаҳратон қиши келди. Сув музлади. Болалар иссиқ кийимларда яхмалакда учишди.

Матнга сарлавҳа қўйиб ёзинг, феълларнинг тагига чизинг.

5. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Пар ёстиғим тўзиса,
Патин йигиб бўлмайди.
Қанча уринмай энди,
Ёстиқ жилдим тўлмайди.

Осмонда турфа гуллар,
Фақат тунда очилар.
Шом пардаси йиртилса,
Ерда гули сочилар.

Набижон Эрмат

Кўчиринг, феълларни тагига чизинг.

6. Расмни күзатинг. Дүстингиз билан “Қиш завқи” мавзусида кичик ҳикоя түзинг.

Ҳикоянгиздаги феълларни сұроқлар ёрдамида анықланғ.

ФЕЛЬНИНГ НОАНИҚ ШАКЛИ ВА УНИНГ ЁЗИЛИШИ

Биз бугун дарсда:

- феълнинг ноаниқ шакли ва унинг ёзилишини;
- моқ қўшимчасидан кейин эгалик қўшимчаси қўшилганда, қ товуши ғ га айланиб ёзилишини **ўрганамиз**.

1. Шеърни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аникланг.

ТОҒ

Ястанади арчазор,
Чеки йўқ, поёни йўқ.
Қарайман такрор-такрор,
Кўз узиш имкони йўқ!
Биллур булоқларини,
Шарбат десам, ҳатто оз.
Яшил ўтлоқларини,
Бахмал десам, бўлар соз!

Ўроқ Сайд

Ажратиб кўрсатилган феълга сўроқ беринг, феъл қандай шаклда келган?

Феълнинг ноаниқ шакли феъл негизига -моқ, -ш, -иш қўшимчаларини қўшиш билан ҳосил бўлади. Феълнинг ноаниқ шакли ҳаракатнинг номинигина билдириб, замон ва шахс-сонни кўрсатмайди.

Масалан: ёзмоқ, келмоқ, ёзиш, ўқиш.

2. Энциклопедиядан тоғларнинг ҳосил бўлиши, аҳамияти ҳақида маълумотлар топинг, дўстларингиз билан тақдимот тайёрланг.

3. Ўқинг. Гаплардаги феълларнинг негизини аниқланг.

Ота-онани хурматламоқ лозим. Китобни қунт билан ўқимоқ фойдалидир. Билим олиш, ҳунар ўрганиш ҳар бир инсон учун зарурдир. Ўз иш ўрнингизни саранжом тутмоқ лозимdir.

Кўчиринг, феълларнинг ноаниқлик шаклини билдирувчи қўшимчаларни белгиланг.

4. Қуйидаги феълларга -моқ қўшимчасини қўшиб ёзинг.

Чиз, тер, ўс, кул, ўт, кураш, қур, буз, бор, кел, ёз.

Шу феълларни қатнаштириб, учта гап тузиб ёзинг.

5. Гапларни ўқинг, феълларни аниқланг.

Одам боласининг энг зўр бойлиги ўзининг соғлом бўлмоғидир. Ўқувчи дарслардан сабабсиз кетмоғи, дарсларга кечикиб келмоғи мумкин эмас. Фарзанд доим ота-онасининг дуосини олишга эришмоғи лозим.

Феълларнинг ёзилишига эътибор беринг.

-моқ қўшимчасидан кейин эгалик қўшимчаси қўшилганда, қтовушиға айланади ва шундай ёзилади.

Масалан: У кўп нарсани билмоғи зарур.

6. Шеърни ўқинг, феълларни аниқланг.

Шеър ёзмоқ истагида,
Тунни тонгга уладим.
Ният кўп дил тагида,
Юрак дардин тингладим.

Ўроқ Саид

7. Тез айтишни тез-тез айтинг.

Эркин эртанги экин экишни
Эртага эрталаб эплайди.

Кўчириng, феълларнинг тагига чизинг.

БҮЛИШЛИ ВА БҮЛИШСИЗ ФЕЛЬЛАР

Биз бұғун дарсда:

- бўлишли ва бўлишсиз феълларнинг ёзилишини;
- нуқталар ўрнига керакли сўзларни қўйиб гапларни ўқишни;
- табиат ҳодисалари ҳақида ўз фикрларимизни расм орқали тасвиirlаб беришни **ўрганамиз**.

1. Шеърни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аникланг.

Кўтарилди бирдан зўр шамол,
Кўкни ёпди булут чойшаби.
Қутуради чақмоқ асабий,
Қочмасак йўқ бизда ҳеч амал.
Гоҳо чақмоқ чақар гугуртин,
Гоҳ тўкилур икки – уч томчи.
Майдаламай бирдай ёғсанг-чи,
Биз капада кутамиз тип-тинч.

Султон Жўра

Ажратиб кўрсатилган феъллар қандай маъно анлатади?

2. Табиатдаги бундай ҳодисаларни қайси фаслда кўпроқ кузатиши мумкин? Дўстингиз билан шеър мазмунига мос расм чизинг.

3. Нуқталар ўрнига керакли сўзларни қўйиб гапларни ўқинг. Қайси сўз туркумига хос сўзлардан фойдаландингиз?

ҚИШДА

Қор жуда қалин ..... . Қаттиқ совуқ ..... . Ҳамма ёқда чиройли манзара. Қечаси бирор атрофга оқ чойшаб ёзиб кетганга ..... . Даражат шохлари худди маржон тақиб қўйилгандай ..... .

4. Ўқинг. Феълларнинг бир-биридан фарқини айтинг.

Қоплади – қопламади, келди – келмади, ишлайди – ишламайди, бошлади – бошламади, сўзлайди – сўзламайди, теряпти – термаяпти.

Кўчиринг, бўлишсизлик қўшимчасининг тагига чизинг.

Бўлишсиз феъллар феълнинг негизига -ма қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Феълнинг бўлишсиз шаклини эмас сўзи билан ҳам ҳосил қилиш мумкин: тутмади, тутмоқчи эмас.

5. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Аёзли кунда турмайди,
Оёғи ерга тегмайди.

Оқиб келар шалдираб,
Ойдайин ялтираб.
Булутга қилич солар,
Ялт-ялт этиб йўл очар.

Кўзин очолмас,
Кундуз учолмас.

Сўроқлар ёрдамида феълларни аникланг. Бўлишсиз феъллар қатнашган топишмоқларни жавоби билан ёзинг.

6. 4-синф “Адабий ўқиши” китобидан бўлишли ва бўлишсиз феъллар қатнашган тўртта гап кўчириб ёзинг.

7. Чизиқчалар ўрнига бўлишили ва бўлишсиз феълларнинг мосини қўйиб, гапларни ёзинг.

Ўқувчилар эски китобларни _____. Зумрад дугонасининг сўзларини _____. Мен эртакни _____. Эрталабдан соувук шамол эса _____. Нафиса бугун мактабга _____.

Қўйиш учун феъллар: бошлади, бормади, таъмирладилар, бормоқчи эмас, эшитмади, ўқиб бўлдим.

ФЕЪЛ ЗАМОНЛАРИ

Биз бугун дарсда:

- феълларнинг замони нутқ сўзлаб турган пайтга қараб белгиланишини;
- сўроқлар ёрдамида феълларни аниқлашни;
- тез айтишларни тез-тез ўқишини **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган феълларга сўроқ беринг. Нимани сездингиз?

ОБ-ҲАВО

Бизни ўраб турган атмосферанинг ҳар қандай ҳолати об-ҳаво дейилади.

Об-ҳаво тўхтовсиз ўзгариб туради. Бу ўзгаришларни мутахассислар белгилаб борадилар. Об-ҳавонинг ўзгариши олдиндан хабар қилинади. Сабаби, кема капитанларига ҳам, учувчиларга ҳам ҳайдовчи ҳамда қишлоқ хўжалиги ходимларига ҳам об-ҳавони билиш муҳим.

Об-ҳавони олдиндан билишга ёрдам берадиган асбоблардан бири барометрdir. У атмосфера босимининг ўзгаришини **кўрсатади**. Соҳа мутахассислари об-ҳавони ўрганиш бўйича янги усувларни **қўлламоқдалар**. Бу борада мамлакатимиизда барча шароитлар **яратилган**.

Феъллардан англашилган ҳаракатнинг бажарилиш пайтини аниқланг. Феълларни ўзи боғланган сўз билан ёзинг.

Феълларнинг замони нутқ сўзлаб турган пайтга қараб белгиланади. Шунга кўра феълларда уч замон бор: ўтган замон, ҳозирги замон, келаси замон.

Үтган замон феъллари ҳаракатнинг нутқ сўзланган пайтдан олдин бўлиб ўтганини билдиради: ёздим, ўқидим.

Ҳозирги замон феъллари ҳаракатнинг нутқ сўзланаётган пайтда бўлаётганини билдиради: ёзяпти, ўқияпти, ёзмоқда, ўқимоқда.

Келаси замон феъллари ҳаракатнинг нутқ сўзланган пайтдан кейин бўлишини билдиради: ёзмоқчи, ўқимоқчи, ёзади, ўқийди.

2. Интернетдан об-ҳавони аниқлайдиган асбоблар ва мутахассислар ҳақида маълумот тўплаб, гурухдошларингиз билан муҳокама қилинг.

3. Гапларни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

Мактабимиз бадиий ҳаваскорлари шаҳар кўригига биринчи ўринни эгаллашди. Асилик қўшиларга донхўрак ясади. Болалар майдончада қордан қор одам ясамоқдалар. Муслима келажакда шифокорлик касбини эгалламоқчи.

Кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг.

4. Шеърни ифодали ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

СОВУҚ

Майса, ниҳол дастингдан
Тарашибек қотдилар,
Сендан безиб қушлар ҳам
Узокларга кетдилар.
Яшамагур бизларни
Ўқищдан қолдирмоқчи.

Яна у иродамиз
Қандайлигин билмоқчи.
Сендан құрқиб уй-уйда
Үтирмаймиз синиқиб,
Чунки бизлар кундан-кун
Үсмоқдамиз чиниқиб.

Хабиб Рахмат

Шеър мазмуни бўйича саволлар тузинг.

5. Қайси жағобдаги феъл нутқ сўзлаб турган пайтдан кейин ба-
жариладиган ҳаракатни билдиради.

- А) бормоқчиман
Б) яшнаяпти
В) эшитдим
С) бормаган

- #### 6. Тез айтишларни тез-тез ўқинг.

Жилға жарга
Жилваланиб жилади.

Тонгда шудгорда
Шудринг кўрдингми, денг.

Комил, Камол
Камалак кўрди.

Кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг.

ҮТГАН ЗАМОН ФЕЛЬИ

Биз бугун дарсда:

- үтган замон феъли нутқ сўзланиб турган пайтдан олдин бажарилган (ёки бажарилмаган) ҳаракатни билдиришини;
- феълларнинг замони ва гапдаги вазифасини;
- расм асосида кичик ҳикоя тузишни **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган феълларга сўроқ беринг. Феъллардан англашилган ҳаракат қачон бажарилган?

ТУМАН

Тунни гулзорда ўтказган туман аста-секин далаларга ёйилди. У паст-баланд тепалар оша қишлоқни қоплади. Дараҳт-буталарнинг шохи оппоқ туман ичида қолди. Ҳатто уйлар ҳам кўринмасди. Шундай бўлса ҳам ўқувчилар мактабга ўз вақтида етиб келдилар. Синфларига тўпланиб, табиат календарига туман белгисини қўйдилар. Бироздан сўнг, туман тарқалди. Қуёш чараклаб нур сочди. Ҳаво мусаффо, нафас олиш енгил бўлди.

Ўтган замон феъли нутқ сўзланиб турган пайтдан олдин бажарилган (ёки бажарилмаган) ҳаракатни билдиради, нима қилди?, нима қилдилар?, нима қилган? сўроқларидан бирига жавоб бўлади. -ди, -ган ўтган замон қўшимчаларидир.

2. Сиз ҳам туманнинг тушиши ва тарқалишини кузатганимисиз? Интернетдан туманнинг ҳосил бўлиши ҳақида маълумот тўпланг ва дўстингизга сўзлаб беринг.

3. Матнни ўқинг. Феълларни аниқлаб, замонини айтинг.

Дилнозанинг уйига Сарви хола чиқди. Дилноза Сарви холага одоб билан салом берди. У дарров дастурхон ёзди. Ноз-неъматларни келтирди. Сарви хола кўп ўтирмади, лекин Дилнозани мақтади.

Насиба Зиёвуддиновадан

4. Шеърни ўқинг, ёддан ёзинг.

Дов-даражатга қиши бобо,
Укпар жига қистирди.
Мактабга айланма йўл,
Қор ёғди-ю, қисқарди.

Турсунбой Адашибаев

Ўтган замон феълларининг тагига чизинг.

5. Ўқинг. Чизиклар ўрнига берилган феъллардан мосини қўйиб ёзинг.

Март ойларида кўкда қора булутлар _____. Ёмғир _____.
Баҳор _____. Қуёш илиқ нурларини _____.
– Салом, Қуёш бобо! – деди Қор ва севинганидан _____. Сойлар уни бағрига _____.

Рауф Толиб

Феълларнинг замони ва гапдаги вазифасини айтинг.

Қўйиш учун сўзлар: олди, ёға бошлади, қуюқлашди, сочди, эриб кетди, келди.

6. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Қуёшда лов-лов ёнди,
Чиройидан дил қонди.

Заминга оқолмади,
Гиёҳни боқолмади.

Баланд тоғ чўққисига
Тандир қурди табиат.

Ўт-оловин сочмоқда
Замбуруғ дев – баҳайбат.

Кўчиринг. Феълларни аниқлаб, ўтган замон феълларининг тагига чизинг.

7. Расмларни кузатинг. Гуруҳда кичик ҳикоя тузинг.

ҮТГАН ЗАМОН ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЁЗУВДА ИФОДАЛАНИШИ

Биз бугун дарсда:

- үтган замон феълларининг ёзувда ифодаланишини;
- үтган замон қўшимчаси к товуши билан тугаган феълларга -кан; қ товуши билан тугаган феълларга -кан; бошқа феълларга -ган шаклида қўшилишини ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Ажратиб қўрсатилган феълларга сўроқ беринг. Уларни айтилиши ва ёзилишини таққосланг.

Ерда тоғлар миллион йиллар муқаддам пайдо бўлган. Тоғларнинг чўққилари қор ва муз билан қопланган. Баланд тоғ чўққиларида ёзда ҳам қор эримайди. Вақт ўтиши билан улар зичлашиб, музликлар ҳосил бўлади. Шу музлардан булоқлар бошланган. Улар бир-бири билан қўшилиб дарёга айланади. Тоғ баландлашган сайин иқлим салқинлашади.

Ўтган замон қўшимчаси к товуши билан тугаган феълларга -кан; қ товуши билан тугаган феълларга -кан; бошқа феълларга -ган шаклида қўшилади.

2. Ўқинг. Ўтган замон феълларини аниқланг, уларнинг айтилиши ва ёзилишини тушунтиринг.

Мактаб сўзи ўзбек тилига араб тилидан кириб келган. Бу ніхолларни бобом билан кеч кузда әкканмиз. Нодир меҳнатда ва спортда чиникқан. Кўйлакни бувим синглимга тикканлар. Альпинист тоғнинг энг баланд чўққисига чиққан.

3. Ватанимиз табиий харитасидан мамлакатимиздаги тоғларни аникланг, номларини ёзинг.

4. Шеърни ифодали ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аникланг, замонини айтинг.

Гур-гур момақалдириқ,
Яшин тиши ялтироқ.
Шамол, булут ўйнашди,
Бир-бирини қувлашди.
Жала, ёмғир, сел қуиди,
Дала бетини ювди.
Бирдан ҳаво очилди,
Қуёш нури сочилди.

Құддус Мұхаммадий

Шеърда қайси табиат ҳодисалари ҳақида айтилган?
Күчириңг, ўтган замон феълларининг тагига чизинг.

5. Берилган феълларга ўтган замон қўшимчаларини қўшиб ёзинг ва ёзилишини изоҳланг.

Кирқ, қўрқ, чоп, айт, қўр, чақ, эг, ич, тик, чиқ, эк, чўк.

Шу феъллардан қатнаштириб, иккита гап тузинг ва ёзинг.

6. Нуқталар ўрнига қавс ичида берилган қўшимчалардан мосими қўйиб ўқинг.

Тонг от... (-ди, -ти). Қуёш чиқ... (-ди, -ти). Ўқувчилар мактаблари томон кет... (-ди, -ти) лар. Улар мактабларига ет ... (-ди, -ти) лар. Ўқувчилар мактабда ўқиш ... (-ди, -ти), ёзиш (-ди, -ти).

Шу феълларни кўчириб, айтилиши ва ёзилишини тушунтиринг.

7. Берилган қўшимчалар билан ўтган замон феълини ҳосил қилинг.

Ҳосил бўлган феълларнинг айтилиши ва ёзилишини ёдингизда туting.

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ФЕЪЛИ

Биз бугун дарсда:

- ҳозирги замон феъли нутқ сўзлаб турган пайтда бажарилаётган (ёки бажарилмаётган) ҳаракатни билдиришини;
- феълларнинг замонини аниқлашни;
- матн мазмунини сўзлашни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Феълларни топинг. Қайси гаплардаги ҳаракат сиз сўзлаб турган вақтда бажарияпти?

ЯШИННИНГ ФОЙДАСИ

Сайёрамиз устида момақалдироқ тез-тез бўлиб туради. Ер устида ҳар йили ўрта ҳисобда 3 миллиард 100 миллион мартадан қўпроқ чақмоқ чақиб туради.

Бу бир сонияда дунёning турли бурчагида 100 мартадан ортиқ момақалдироқ бўляпти дегани.

Яшин катта талофатлар келтиради. Лекин унинг фойдаси ҳам бор. У ўзининг “яшин тезлиги” даги парвози вақтида ҳаводан миллион тонналаб азотни ерга юборяпти. Бу бепул ўғит ҳисобланяпти. Дехқонларимиз буғдой, шоли ва бошқа экинлардан мёл ҳосил олиш мақсадида азот ўғитидан фойдаланмоқдалар.

Ҳозирги замон феъли нутқ сўзлаб турган пайтда бажарилаётган (ёки бажарилмаётган) ҳаракатни билдиради.

Ҳозирги замон феъли -яп, -моқда қўшимчаларини қўшиш билан ҳосил бўлади. Шахс-сон қўшимчасидан сўнг қўшилади.

Масалан: кетяпман, кетмоқдаман, кетмоқда феълларида -яп, -моқда замон қўшимчалари.

2. Сиз ҳам момақалдироқ ва яшин бўлишини кузатганмисиз?
Интернетдан шу ҳақида янги маълумотларни ўрганинг.

3. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, замонини айтинг. Ҳозирги замон феъли қатнашган гапларни кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг.

Деразамнинг олдида бир туп ўрик ўсган. У эрта баҳорда оппоқ бўлиб гуллайди. Шу ўрик гуллаганда **жонимни ҳовучлаб тураман**.

Мана, қор аралаш ёмғир ёғяпти. Ўрик бечора оппоқ, лекин нозик гулларини қаёққа яширишни билмаяпти. Буни кўриб менинг юрагим эзилмоқда...

Мухтор Худойқулов

Ажратиб кўрсатилган иборанинг маъносини қандай тушунасиз?

4. Феълларни ўқинг, уларга сўроқ беринг, замонини айтинг.

Чақнади, ёғяпти, пишди, кутди, ёзяпти, кулди, келяпти, ишляпти, сўзлади, эсяпти, шилдиради, қарайпти, қиздиряпти, уйфонди.

Феълларни икки устунга ажратиб ёзинг. Улар иштирокида иккита гап тузинг ва ёзинг.

5. Шеърни ўқинг, ёддан ёзинг.

Қуёш, қуёш, қуёшжон,
Салом, сенга жонажон!
Мовий кўкда ярақла,
Нуринг сошиб чаракла.

Ярақла, чаракла сўзларининг ўрнига яна қайси сўзлардан фойдаланиш мумкин? Ўйлаб кўринг.

6. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Одамлар тинчин бузар,
Ўзіда йўқ ҳаловат.
Шамолдан ҳам тез ўзар,
Ният – келтирмоқ офат.

Кўкда тулпорим,
Кишинайди.
Түёғидан ўт
Чақнайди.

Кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг.

7. Фикрланг.

Бўш катакларнинг ўрнига мос ҳарфлар қўйиб янги сўзлар тузинг.

курба		шқир
Уми		ла
ол		на
ча		фиса

КЕЛАСИ ЗАМОН ФЕЪЛИ

Биз бугун дарсда:

- келаси замон феъли нутқ сўзлаб турган пайтдан кейин бажариладиган ёки бажарилмайдиган ҳаракатни билдиришини;
- матндан феълларни топишни;
- берилган саволлар асосида кичик ҳикояча тузиб ёзишни ўрганамиз.

1. Шеърни ўқинг, феълларга сўроқ беринг, уларнинг ясалишига эътибор беринг.

Учқунбек, Ақмал ва мен,
Фазога учмоқчимиз.
Порлаган юлдузларнинг,
Бирига тушмоқчимиз.

“Fунча”дан

Келаси замон феъли нутқ сўзлаб турган пайтдан кейин бажариладиган ёки бажарилмайдиган ҳаракатни билдиради.

Келаси замон феъли -моқчи қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Келаси замон феъллари нима қилмоқчи?, нима қиласи? каби сўроқларга жавоб бўлади: учмоқчи, учади.

2. Матнни ўқинг, сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, замонини айтинг.

КАМАЛАКДА НЕЧТА РАНГ БОР?

Ёмғирдан сўнг осмонда камалак кўринади, лекин унда нечта ранг борлигини ҳамма аниқ билмайди. Қамалакда етти ранг бор. Улар қизил, сариқ, яшил, пушти, бинафша, оч зангори, ним пушти.

Камалак жуда чиройли манзара ҳосил қиласи. Камалак осмонда узоқ вақт сақланмайды, тезда күздан фойиб бўлади.

Болалар, камалакни кузатинг. Қайфиятингиз чоғ бўлади. Камалакни расмда ифодаланг. Унга мос ранг танланг.

Келаси замон феълларини кўчириб ёзинг.

3. Сиз камалакнинг чиқишини кузатганмисиз? Дўстингиз билан матн асосида камалак расмини чизинг.

4. Саволларни ўқинг, улар асосида кичик ҳикояча тузиб ёзинг.

- Сиз қандай табиат ҳодисалари ҳақида ўрганиб олдингиз?
- Яна қандай ҳодисалар ҳақида ўрганмоқчисиз?
- Бунда сизга нималар ёрдам беради?
- Бунинг учун нима қиласиз?

Ёзган ҳикоянгиздаги феълларнинг тагига чизиб, устига қайси замонда эканини ёзинг.

5. Ўқинг. Ажратиб кўрсатилган феълларга яқин маъноли феълларни танлаб, намуна дагидек ёзинг.

Намуна: гапирмоқ – сўзламоқ, ...

Гапирмоқ, янглишмоқ, эсламоқ, тайёрламоқ, такрорламоқ, исстамоқ, чанқамоқ, хозирламоқ, сўзламоқ, қайтармоқ, адашмоқ, хотирламоқ, сувсамоқ, эшитмоқ, бажармоқ, тингламоқ, ижро қилмоқ, хоҳламоқ.

6. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни топиб айтинг.

Биз яқинда “Табиат мўъжизалари” номли кечака ўтказмоқчимиз. Кечанинг биринчи қисмида Нодира табиат ҳодисалари ҳақидаги видеолавҳани намойиш қилмоқчи. Самир эса табиат ҳодисалари тасвирланган расмларини кўрсатмоқчи. Саида ва Жаҳонгир шеър ўқишишмоқчи.

Келаси замон феълларини ўзи боғланган сўз билан бирга ёзинг.

7. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Баҳор чоғи осмонда,
Пайдо бўлар аргимчоқ.
Бу аргимчоқда сира
Уча олмаймиз бироқ.

ФЕЛЬЛарнинг шахс-сон қўшимчалари билан қўлланиши

Биз бугун дарсда:

- феълларнинг шахс-сон қўшимчалари билан тусланишини;
- феълларини бирлик ва кўплиқда шахс-сон қўшимчалари билан ёзишини ўрганимиз.

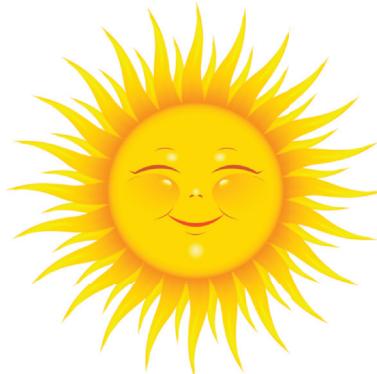

1. Шеърни ифодали ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, замонини айтинг.

ҚУЁШ

Офтоб чиқди оламга
Яна ёник, яна ёш.
Шундай сахий, шундай сахий –
Хар томчида бир қуёш!
Хар қорачиг тубида у
Қувонч бўлиб ёнади.
Қуёш менинг боғларимда,
Шарбат бўлиб томади.

Асқад Мухтор

Эга орқали ҳаракатни қайси шахс бажараётганини аниқланг.

2. Қуёшнинг жонли табиатдаги аҳамияти ҳақида билганларинги зинни айтинг. Интернетдан дўстларингиз билан янги маълумотлар тўпланг.
3. Гапларни ўқинг. Ажратиб кўрстилган феълларга сўроқ беринг. Феъллардаги охирги қўшимчалар нимани билдирияпти?

Мен қуёш ботишини кўп қузатганман. Қуёш ботаётганда алвон тусга киради. Сиз қуёшнинг ботганини қузатганмисиз?

Гапларни кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг.

Жадвални қузатинг. Шахс-сон қўшимчаларини билиб олинг.

Шахслар	Сонлар	
	Бирлик қўшимчалари	Кўплик қўшимчалари
I шахс	ўқидим, ишлаяпман, ўқимоқчиман	ўқидик, ишлаяпмиз, ўқимоқчимиз
II шахс	ўқидинг, ишлаяпсан, ўқимоқчисан	ўқидингиз, ишлаяпсиз, ўқимоқчисиз
III шахс	ўқиди, ишлаяпти, ўқимоқчи	ўқидилар, ишлаяптилар, ўқимоқчилар

Феъллардаги -м, -ман, -нг, -сан, -ди(-ти), -к, -миз, -нгиз, -сиз, -ди(лар) шахс-сон қўшимчаларидир.

Шахс-сон қўшимчалари ҳаракатнинг уч шахсдан бири томонидан бирлик ва кўпликда бажарилган ёки бажарилмаганини билдиради.

Шахс-сон қўшимчалари тусловчи қўшимчалардир. Феълларнинг тусловчи қўшимчалар билан қўлланиши тусланиш дейилади.

- Гапларни ўқинг. Ҳаракатни билдирган сўзларни топинг.
Уларни эга билан бирга кўчиринг.

Мен қушларга дон бердим. Сен келгусида қайси касбни танлайсан? У катталар меҳнатини қадрлайди. Биз озод ва обод Ватанда яшаяпмиз. Сиз қайси китобларни ўқигансиз? Улар қуёшнинг чиқишини қузатдилар.

5. Жадвалдан фойдаланиб, айт, бормоқчи феълларини бирлик ва кўплиқда шахс-сон қўшимчалари билан ёзинг.

6. Ҳаракатни билдирган сўзлар олдига кишилик олмошларидан мосини қўйиб гаплар тузинг. Феълнинг қайси шахс-сонда эканини айтинг.

Ёзмоқчи, арралајти, уйғотди.

7. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Дераза эшиклардан,
Кириб гужғон ўйнайди.
Юз, қўл, танангни силаб,
Эркалайди, тўймайди.
Ўз кўнглингда пок ният,
Аммо ғализ қилиғи.
Кўринмайди кўзингга
Кучин кўрсатар тифи.

Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, қайси шахс-сонида эканини айтинг. Топишмоқни кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг.

ҮТГАН ЗАМОН ФЕЪЛИНИНГ ТУСЛАНИШИ

Биз бугун дарсда:

- үтган замон феълининг тусланиши;
- шеърни ўқиб, ёддан ёзишни;
- гапнинг эга ва кесимини аниқлашни **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, уларнинг қайси замонда келганини айтинг.

ДЕНГИЗДА БЁРОН

Денгизда бошланган даҳшатли бёрон уч кун чўзилди. Тоғдай кўм-кўк тўлқинлар бир-бирини қувлайди. Оппоқ кўпикланиб чайқалади. Гувиллаган қўрқинчли овоз чиқаради.

Кемалар қирғоқча чиқариб қўйилган. Бироқ кемаларнинг тахталари парча-парча бўлиб кетгандек ғижирлар ва қисирлар эди.

Бу кеча ҳам бўрон тинмади. Портдаги қоровуллар ҳам яшириниб олдилар. Лекин қандайдир икки қайиқ қирғоққа сузib келди. Одамларнинг бўғиқ овозлари эшитилди. Улар қайикдан юк туширдилар.

Тонгга яқин бўрон бутунлай тинди. Тўлқинлардан кўпириб тошган дengиз кумушдек товланди. Сувлар жимиirlab оқди. Бўрон кетидан сузib бораётган булутлар орасидан қуёш мўралади. Қуёшни кўрган қирғоқдаги кишиларнинг чеҳралари очилиб кетди.

Ўтган замон феълларининг қайси шахс ва сонда эканлигини айтинг.

2. Интернетдан дengиздаги бўронлар ҳақида маълумот тўплаб,-
гуруҳдошларингиз билан тақдимот тайёрланг.
3. Шеърни ўқинг, ёдан ёзинг.

Тоғларингда кезганман,
Боғларингда кезганман.
Она диёр, меҳрингни,
Ҳар қадамда сезганман.
Севдик сени умрбод,
Сен борсанки кўнгил шод.

Шукур Саъдулла

Ўтган замон феълларининг тагига чизинг, тепасига шахс ва сонини ёзинг.

4. Кулди, терган ўтган замон феълларини шахс-сонда тусланг.
5. Ўқинг. Нуқталар ўрнига *сўзлаб бермоқ, бормоқ, айлантиромоқ, яқинлашмоқ, ўқиб бермоқ* феълларини гапнинг мазмунига мос равишда ўтган замонда туслаб, гапларни кўчиринг.
Тусланган феълнинг шахс ва сонини кўрсатинг.

Одил бизга кеча қандай дам олганини ... . Мен кеча опам билан “Фиркан сити” ўйингоҳига ... . Халқимиз Астанани замонавий

шаҳарга ... . Мафтуна қувонч билан онасига ... . Ақбар ўзи ёзган шеърини ... .

Ҳар бир гапнинг эга ва кесимини аниқланг.

6. Шоир Шуҳратнинг шеъридан парчани ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

Турли белги қолдирғанмиз,
Тоғнинг баланд – пастида.
Палаткалар қуриб ётдик,
Шу арчамиз остида.
Ёзда меҳмон бўлган эдик,
Арчага биз барчамиз.
Бугун меҳмон бўлиб келган
Бизга ўша арчамиз.

Кўчиринг, ўтган замон феълларининг тагига чизинг, шахс ва сонини кўрсатинг.

ХОЗИРГИ ЗАМОН ФЕЪЛИНИНГ ТУСЛАНИШИ

Биз бугун дарсда:

- ҳозирги замон феъли -яп, -моқда қўшимчаларини қўшиш билан ҳосил бўлишини;
- шеър мазмуни юзасидан сұхбатлашишни;
- феълларга мос от танлашни ўрганамиз.

1. Шеърни ўқинг, мазмуни юзасидан сұхбатлашинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аникланг, қайси замонда келганини айтинг.

ДЎҚ ҚИЛДИ

Табиатда энг зўри
Билдим: момақалдирок!
Гумбурлатса осмонни
Қаранг, ҳамма қалтирас.
Бизлар тоққа отланган
Шанбада ҳам “дўқ” қилди.
Кўп орзиқиб кутилган
Дам олишни йўқ қилди.

Сирожиiddин Рауф

Феълларни ҳозирги замонда айтинг.

Ҳозирги замон феъли -яп, -моқда қўшимчаларини қўшиш билан ҳосил бўлади. Шахс-сон қўшимчаси замон қўшимчасидан кейин келади: ўқияпман, термоқда, оляпсиз, бормоқдамиз.

Сиз табиатдаги энг күчли ҳодиса нима деб ўйлайсиз?

2. Ҳозирги замон феълининг тусланишига эътибор беринг.

Шахс Сон	Бирлик	Кўплик
I шахс	ясаяпман	ясаяпмиз
II шахс	ясаяпсан	ясаяпсиз
III шахс	ясаяпти	ясаяптилар

Кел, турмоқ феълларини ҳозирги замон шахс-сонида туслаб ёзинг.

3. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, қайси замонда келганини айтинг.

АЛИШЕР НАВОИЙ

Бобомиз Алишер Навоий 9 февралда Хирот шаҳрида туғилганлар. Болалик чоғларидаёқ ҳамманинг эътиборига тушганлар. Жуда одобли, зехни ўткир бўлганлар. Кўп китоб ўқиганлар. Минглаб мисра шеърни ёд билганлар. Кичикликда ёзган шеърларига устозлари ҳам катта баҳо берганлар.

Навоий бобомизнинг “Билмаганни сўраб ўрганган олим” деган насиҳатларига биз ҳам амал қилипмиз, сўраб-сўраб ўрганмокдамиз.

Ҳозирги замон феъли қатнашган гапни ёзинг, феълларнинг шахс-сонини тепасига ёзинг. Бобомиз Алишер Навоий ҳақида яна нималарни биласиз?

4. Нуқталар ўрнига мос феълларни қўйиб, гапларни ёзинг.
Феълларнинг қайси шахс-сондалигини қавс ичида ёзинг.

Ташқарида қор . . . Нигора мактабга . . . Мақсад ёғочдан нақш . . . Мен онамга . . . Сен аъло баҳоларга . . . Биз тўгаракда чет тилида сўзлашни . . . Болалар тепаликда чана . . .

Қўйиш учун феъллар: ўқимоқдасан, учишяпти, ёғмоқда, ёрдамлашяпман, кетяпти, ўрганяпмиз, ясамоқда.

5. Ўқинг. Берилган феълларга мос отларни танланг. Нима учун айнан шу отни танлаганингизни исботлаб беринг.

Гувиллайди, ёғяпти,
қарсиллади, эсяпти,
иситмоқда, гумбур-
лайди, чақнайди,
шитирлаяпти, ша-
риллайди, музлади,
сузмоқда.

Ёмгир, шамол, бўрон,
қуёш, чақмоқ, яшин,
қор, сел, сув, булут,
момақалдироқ.

Бу феъллар қандай табиат ҳодисалари ҳақида бўлиши мумкин?

6. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Тумшуқсиз чумчук,
Муз тешар.

Феълни аниқланг, қайси замонда келганини айтинг.

КЕЛАСИ ЗАМОН ФЕЪЛИНИНГ ТУСЛАНИШИ

Биз бугун дарсда:

- феъллардаги шахс-сон құшимчалари гапда сүзларни бир-бирига боғлашими;
- шеър мазмұни юзасидан фикр билдиришни;
- феълларни туслашни **ўрганамиз**.

1. Шеърни ифодали ўқинг. Сүроқлар ёрдамида феълларни аникланг.

ЁМФИР ЁҒАЛОҚ

Ёғар ёмғир-ёғалоқ,
Яшнайды яшил чақмоқ.
Яшил ойнинг боласи,
Гүзал томчи думалоқ –
Хой думалоқ, ҳой думалоқ...

Томчи, томчи, ҳой томчи.
Құлида ипак қамчи,
Ер юзини савалар,
Ердан **унар** майсалар –
Хой майсалар, ҳой майсалар ...

Құддус Мұхаммадий

Ажратиб күрсатилган феълларнинг замонини айтинг.

Келаси замон феълига шахс-сон құшимчаси замон құшимчасидан сүңг қўшилади: айтмоқчиман, айтмоқчисиз, айтмоқчи.

2. Ўқинг. Келаси замон феълининг тусланишини билиб олинг.

	Бирлик	Кўплик
I шахс	ўрганмоқчиман	ўрганмоқчимиз
II шахс	ўрганмоқчисан	ўрганмоқчисиз
III шахс	ўрганмоқчи	ўрганмоқчилар

3. Намунадан фойдаланиб, ёдламоқ, тозаламоқ феълларини шахс ва сонда туслаб ёзинг.

4. Ўқинг. Феълларнинг замонларини аниқланг.

Келди, иситмоқда, изладим, ухляяпти, эшитмоқда, топдим, қолмоқчи, ёзмоқчи, сотди, кутмоқчисиз.

Келаси замон феълларини қатнаштириб, гаплар тузинг.

5. Шеърни ўқинг. Нуқталар ўрнига шахс-сон қўшимчаларидан мосини қўйиб ёзинг.

Эй Ватаним баҳори,
Ифор сочиб кула ...
Сен пушти ва зангори
Гуллар билан тўла ... .

Йўлдош Эшибек

Феъллардаги шахс-сон қўшимчалари гапда сўзларни бир-бира боғлайди. Шахс-сон қўшимчалари сўз ўзgartувчи қўшимчалардир.

6. Гапларни ўқинг ва кўчиринг. Феълларни аниқлаб, тагига чизинг, шахс-сон қўшимчаларининг тагига чизинг.

Мен болаларимни, набираларимни соғиндим. Биз текис йўлдан сўлим қишлоққа бордик. Қирда сурув-сурув қўйлар ўтлашмоқда. Сен қачон дарсларингни тайёрлайсан? Биз ерни сабзавот экиш учун тайёрламоқчимиз. Ерни чопамиз, кесакларни майдалаймиз.

7. Шеърни ифодали ўқинг. Шеър ниманинг тилидан айтилган?

БАҲОР СЎЗИ

Тоғлар бағри адирларда
Лоламан, ловуллайман.
Кўпираман, гувиллайман,
Шўх сойдай шовуллайман.
Уйғонаман, кўз очаман,
Гўзал, сирли тонг бўлиб.
Товланаман камалакдай,
Турфа – турфа ранг бўлиб.

Рауф Толиб

Ажратилган сўзларни шахс бирлиқда туслаб, шеърни қайта ўқинг.
Баҳор ўз сўзида қандай табиат ҳодисалари ҳақида айтган?

Атроф мұхит мұхофазаси

ҚҰШМА ФЕЛЬЛАР ВА УЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Биз бұғун дарсда:

- атроф мұхит мұхофазаси ҳақида сүзлашни;
- құшма феъллар сүзларни қүшиш билан ясалишини үрганамиз.

1. Шеърни ифодали ўқинг. Сүроқлар ёрдамида феълларни аниқланг. Шеърда ёзилған фикрларга сиз ҳам қўшиласизми?

ҚИЗИЛ КИТОБ

Қизил китоб болалар,
Билинг, нега тузилар,
Тераверсак лолалар,
Тугаб ҳаёт бузилар.

Оғриб қақшар табиат,
Бағри бутун бўлмаса.
Одам яшнар гул-кўкат,
Беҳуд, бевақт сўлмаса.

Сизлар лола сайлига,
Чиқинг-у узмай қайтинг.
Ўссинлар ўз майлига,
Катталарга ҳам айтинг!

Комилжон Солибеков

Ажратиб кўрсатилған феълга сўроқ беринг, ёзилишига эътибор беринг.

Құшма феъллар сүзларни қўшиш билан ясалади:

1. Феъл бўлмаган сўз билан феълнинг бирикишидан: буйруқ қилди, ҳимоя қилди.
2. Икки феълнинг бирикишидан ясалади: кўтариб келди, кулиб юборди.

2. Интернетдан Ватанимизнинг ўсимлик ва ҳайвонлари кири-тилган “Қизил китоб” ҳақида маълумот тўпланг ва дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг. Улар қандай феъллар?

Лайлак одамга ўхшаб сўзлабди:

– Мени қўйиб юбор. Нима тиласанг, шуни бераман.

Лайлак чолга очил қайнар хумча, дастурхон, уртўқмоқни берибди.

Чол қайнар хумчадаги тиллаларни бева-бечораларга улашиб чиқиби.

Икки ёки ундан ортиқ сўздан тузилган феъллар қўшма феъл дейилади. Масалан: қўриб берди, қўриб қолди.

Қўшма феъл таркибидаги ҳар бир сўз алоҳида-алоҳида ёзилади.

Бир сўздан иборат бўлган сўзлар (олдим, бордим) содда феъллардир.

4. Ўқинг. Берилган феълларни қўшиб, қўшма феъллар ясанг ва нимунадагидек ёзинг.

Намуна: бориб келди, ...

Келди, қолди, сўради, очди, кетди, борди, қўйди, бўлди, олди, юраман.

5. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, турини айтинг.

АСАЛАРИ

Асал асалари уясидаги мум катакларидан олинишини ҳамма билади. Уяга эса асални асалари олиб келади. Она асалари уяда бир ўзи тухум қўяди ва келажакда улардан ёш асаларилар етишиб чиқади. Агар асалари заҳаридан тўғри фойдаланилса, у одамни кўпгина касалликлардан халос этади.

“Болалар энциклопедияси”дан

Кўшма феъллар қатнашган гапларни кўчириб ёзинг.

6. Шеърни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

Бойчечаклар ниш уриб
То тургунча ўрнидан,
Баҳор қишини тарновга
Осиб қўйди бурнидан.

Турсунбой Адашибаев

Кўчиринг, қўшма феълларнинг тагига чизинг.

7. Бошқотирмани топинг.

Олмасанг яrim нафас, йўлдан ўтгани қўймас.

в					
---	--	--	--	--	--

СИНОНИМ ФЕЪЛЛАР ВА УЛАРНИНГ ҚҰЛЛАНИЛИШИ

Биз бугун дарсда:

- шакли ҳар хил бўлса ҳам, маъноси бир-бирига яқин бўлган феъллар синоним феъллар эканини;
- “Табиатни севамиз” мавзусида кичик ҳикоя тузишни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

ТАБИАТ ВА ИНСОН

Инсон ва табиат бир-бiri билан узвий боғлиқ әканлигини яхши биламиз. Ҳаводан нафас оламиз, сувни ичамиз. Табиат инсон учун зарур ҳамма нарсани беради, шу сабабли табиатни асраб-авайлаш, қўриқлаш зарур.

Ажратиб кўрсатилган феълни қандай сўз билан алмаштириш мумкин?

Шакли ҳар хил бўлса ҳам, маъноси бир-бирига яқин бўлган феъллар синоним феъллар дейилади.

Синоним феъллар бир хилдаги ҳаракатни билдиради: югурди, чопди.

Дўстингиз билан табиат ва инсоннинг узвийлиги ҳақида постер тайёрланг

2. Ўқинг. Феълларнинг синонимини аниқлаб, намунадагидек ёзинг.

Намуна: кўмаклашди – ёрдамлашди, ...

Эҳтиётлади, дунега келди, баҳслашди, кулди, тинглади, келди, куйлади, уқди.

Қўйиш учун феъллар: туғилди, жилмайди, тортишди, ардоқлади, ташриф буюрди, эшитди, тушунди, қўшиқ айтди.

Синоним сўзи юончча (грекча) синонимос (бир номли) сўзидан олинган. Синоним сўзлар нутқнинг таъсирли бўлишини таъминлайди.

3. Шеърни ўқинг, феълларни аниқланг.

Дарс вақтида огоҳ бўл,
Қушдек сезгир, хушёр бўл.
Устанг сўзин илиб ол,
Мағзин чақиб билиб ол.

Қуддус Мұхаммадий

Кўчиринг, синоним феълларнинг тагига чизинг.

4. Чизиқчалар ўрнига мос синоним феъллар қўйиб гапларни ўқинг ва ёзинг.

Табиатнинг бойликларини _____, _____. Дарсларда ўқитувчининг гапларини яхши _____, _____. Мусика дарсларида қўшиқ _____, _____. Дарслардан бўш вақтларда онамга уй ишларида _____, _____.

5. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Осмонда тош юмалар, лекин кўрмадим,
Гумбурлаб тўп отилар, ундан қўрқмадим.

Тунда кўриб чўғ дейсиз,
Тонгда кўриб йўқ дейсиз.

Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг. Бўлишсиз феъллар қатнашган топишмоқни жавоби билан ёзинг, феълнинг тагига чизинг.

6. Шеърни ўқинг, ёддан ёзинг.

Мактабингнинг мулкини,
Обрўйи ва кўркини
Жон-у дилингдек сақла,
Эҳтиётла, ардоқла.

Қуддус Мұхаммадий

Синоним феълларнинг тагига чизинг.

АНТОНИМ ФЕЪЛЛАР ВА УЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Биз бугун дарсда:

- қарама-қарши маъноли феълларнинг ёзилишини;
- сўроқлар ёрдамида антоним феълларни аниқлашни **ўрганамиз**.

1. Шеърни ўқинг, ажратиб кўрсатилган феълларга сўроқ беринг, турини ва замонини айтинг.

Гулларга сув ташийман,
Қўлда жажжи челагим.
Чарчамайман сира ҳам,
Жуда кучли билагим.

Оллоберган Пўлат

Қарама-қарши маъноли феъллар антоним феъллар дейилади:
юрди-тўхтади.

Антоним сўзи юнонча (грекча) анти (зид, қарама-қарши) ва
онима (ном) сўзларидан тузилган.

Феълнинг ўзагига -ма қўшимчасини қўшиш орқали ҳам ҳо-
сил бўлади: учди-учмади.

2. Гулларни парваришлаш табиатни асраш деб ўйлайсизми?
Фикрингизни далилланг.
3. Ўқинг. Берилган феълларга антоним феълларни топиб ёзинг.

Намуна: ухлади – уйғонди, ...

Турди, чиқди, кетди, қувонди, соғайди, юрди, тезлашди, ёпди.

Антоним феъллар иштироқида иккита гап тузиб ёзинг.

4. Гапларни ўқинг, сўроқлар ёрдамида антоним феълларни аниқланг.

Карима хатни чиройли ёзди. Фарҳод топшириқни ёзмади. Ноҳиз уйқудан эрта турди. Сайджон бобосининг ёнига бориб ўтириди. Ўқувчилар табиат қўйнига саёҳатга борадилар. Дам олиш куни акам Астанадан келадилар. Тонг чоғи майсалар устига шудринг тушди. Булутлар орасидан чараклаб қуёш чиқди.

Кўчиринг, антоним феълларнинг тагига чизинг.

5. Шеърни ифодали ўқинг, сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

БАҲОР КЕЛГАЧ

Қиши қорини супурди,
Қуёш нурин уфурди.
Ялпиз ҳиди гупурди,
Баҳор келгач.

Чақмоқ кўкда ёнгок чақди,
Қизгалдоқлар селда оқди.
Қуёш яна кулиб боқди,
Баҳор келгач.

Турсунбой Адашибаев

Ажратиб кўрсатилган феълларга зид маъноли феъллар топинг.

6. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

Келар жойи аниқмас,
Етар манзили ҳам йўқ.

Гоҳо гувиллар, увиллар,
Гоҳо эсиб урап дўқ.

Ер бағрини туртиб чиқар,
Қор уюмин йиртиб чиқар.
Ариқ лабин **безар** у,
Баҳор яқин, **сезар** у.

Ажратиб кўрсатилган феълларни -моқда қўшимчаси қўшиб ёзинг, қайси замонда келишини айтинг.

7. Тез айтишни тез-тез айтинг.

Эртаги экин экилди,
Эркин эгатга эгилди.

Кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг.

ФЕЛЬНИ ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Биз бугун дарсда:

- феълни таҳлил қилишни;
- матндан құшма феъллар қатнашган гапларни күчириб, феълларни тагиға чизишни **ұрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

Дам олиш куни мен опам билан ялпиз теришга чиқдим. Биз уерда ялпиз, исмалоқ, отқулоқ териб юрган болаларни учратдик. Улар билан **танишдик**. Мадина саватчада исмалоқ **терибди**. Дилшод эса ялпиз терибди. Биз ҳам бир сават ялпиз тергач, уйга қайтдик.

Феълни таҳлил қилиш намунаси: Чиқдим – феъл, бош шакли – чиқмоқ, бўлишли, 1шахс, бирлик, ўтган замон.

Феълни таҳлил қилганда, аввал бош шакли, кейин бўлишли ёки бўлишсизлиги, шахси, сони, замони айтилади.

Ажратиб кўрсатилган феълларни намуна асосида таҳлил қилинг.

2. Сиз ҳам шифобахш ўтларни терганимисиз? Уларни териш қоидасини биласизми? Ўз ўлкангизда ўсадиган шифобахш гиёҳлар ҳақида маълумот тўпланг ва дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Шеърни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

Бутун борлиқ уйғониб,
Дарё, кўллар тўлғаниб,

Яшил кийиб адирлар,
Гуллар сочар атирлар.
Гулларга гул қўшади,
Қўшиқ бўлиб жўшади.
Деҳқон ерга эгилар,
Кўчат, уруғ экилар.

Пўлат Мўмин

Феълларни таҳлил қилинг.

4. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

ҲАККА

Ҳакка қиши бўйи қишлоққа яқинроқ жойда яшайди. Бу вактда овқат топиш осонроқ бўлади. Лекин кўклам келиши билан уларни учрата олмайсиз. Ҳакка – қўрқоқ ва эҳтиёткор қуш. У ўрмонга уя қўяди. Уясини қалин шохлар орасига яхшилаб бекитади. Уни ҳеч ким топа олмайди.

Кўрсатиш ва сўроқ олмошлари қатнашган гапларни кўчиринг. Олмош ва феълларнинг тагига тегишлича чизинг.

5. Қушларга ғамхўрлик қилишни унутмадингизми? Қандай ғамхўрлик кўрсатганингиз ҳақида 4 та гап тузиб ёзинг.

6. Қуидаги талабларга мос бўлган учтадан феъл топиб ёзинг ва таҳлил қилинг.

1. Бўлишли, I шахс, кўплик, ўтган замон.
2. Бўлишсиз, II шахс, бирлик келаси замон.
3. Бўлишли, III шахс, бирлик ҳозирги замон.

7. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, турини айтинг.

Мен дўкондан расмли китоб сотиб олдим. Раъно рангли қаламини Насибага совға қилди. Гулнинг ёқимли ҳиди тарапалди. Қушлар турли дон-дун билан овқатланади. Шохруҳ ҳикояни расмга қараб ёзди. Шохиста жуда қўп эртакни билади. Болалар қўчкатни ариқ бўйига ўтқазишиди.

Қўшма феъллар қатнашган гапларни кўчиринг, феълларни тагига чизинг.

7. Қайси жавобда бўлишсиз шаклдаги ҳозирги замон феъли бор?

- А) тўпламаганман
- Б) чақирмадим
- В) қувмаяпти
- Г) бормаган

ФЕЛЬ ЯСОВЧИ ҚҰШИМЧАЛАР

Биз бугун дарсда:

- феъл ясовчи құшимчаларнинг ёзилишини;
- шеърни ҳұсніхат қоидаларига риоя қилиб құчиришни үрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниклаб, уларнинг бўлишили ва бўлишсизлиги, замони, шахс-сонини айтинг.

Ватанимизда қўриқхоналар ташкил этилган. Уларнинг хизматчилари қуриган, синган, кекса дараҳтлар ўрнига янгиларини ўтқазишади, ёнғиндан сақлаш чораларини қўришади. Ёнғин ўрмонлар учун энг хавфли одат, шу сабабдан саёҳат ва дам олгани борилганда оловдан эҳтиёт бўлиб **фойдаланиш** керак. Ёнғин бўлса, минглаб дараҳтлар билан бирга улар атрофида яшовчи турли жониворлар ҳам ҳалок бўлади.

Табиатни қўриқлаш – барчанинг иши.

Ажратиб қўрсатилган феълларнинг ўзак ва қўшимчаларини айтинг.

-ла, -лан, -сира, -илла, (-улла), -лаш феъл ясовчи қўшимчалардир.

2. Интернетдан Ватанимиз табиатини қўриқлаш, қўриқхоналар ҳақида маълумот тўпланг, дўстларингиз билан альбом тайёрланг.
3. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни топиб айтинг.

Буюк боболарнинг улуғвор ишлари билан фахрлан. Табиат муҳофазасида сиз ҳам ёрдамлашинг. Ягона яхши мақсад йўлида бирлашинг. Қаттиқ эсган шамолдан ўрмондаги дараҳтлар шовуллади.

Феълларни кўчиринг, феъл ясовчи қўшимчаларни намунадагидек белгиланг.

Намуна: фахрлан, ...

4. Нуқталар ўрнига феъл ясовчи қўшимчалардан мосини қўйиб, сўзларни кўчиринг. Феъл ясовчи қўшимчаларни белгиланг.

Шар..., соз..., шод..., ўт..., оқ..., тинч..., завқ..., виз..., бир..., ов.... .

Шу сўзлардан қатнаштириб, учта гап тузиб ёзинг.

5. Чизиқчалар ўрнига мос феъл қўйиб ўқинг. Уларнинг гапдаги вазифасини айтинг. Кесим орқали сўроқ бериб, гапнинг эгасини топинг.

Неча юз йиллар давомида яратилган боғларимиз _____. Бунинг оқибатида бозорларда ёнғоқ, майиз, туршаклар _____ ва _____ .

Азиз болажонларим! “Шарқ жаннати” деб аталган боғларимиз ўз қадрини _____ . Сиз ҳам янги боғ яратишга ўз ҳиссангизни _____ .

Эга ва кесимни бирга кўчиринг. Феъллардаги ясовчи қўшимчани белгиланг.

Қўйиш учун феъллар: камайди, бузилди, қимматлашди, қўшинг, топсин.

6. -ла, -илла, -лан, -лаш феъл ясовчи қўшимчалари билан нечтагача феъл ясай оласиз? Ўзингизни синанг. Топган феълларингизни ёзинг.

Намуна: ёрдамлаш, кўмаклаш, ...

7. Шеърни ўқинг.

СУФУР

Уйимиз тоғу-тошларда,
Қоқигул еймиз югуриб.
Қишига озуқа ғамлаймиз,
Қўл-қўлга тегмас улгуриб.

Турсунбой Адашбаев

Шеърни ҳуснихат қоидаларига риоя қилиб кўчиринг. Феъл ясовчи қўшимча олган феълнинг тагига чизинг.

ОРОЛ ДЕНГИЗИНИ АСРАЙ ОЛАМИЗМИ?

Биз бұған дарсда:

- бир хил феъл ясовчи құшымчали сүзлар гурүхини түзіб ёзишни;
- Орол денгизи ҳақида маълумот түплашни;
- сүзларнинг үзак ва құшымчаларини белгилашни **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқынг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

ОРОЛ ДЕНГИЗИНИ АСРАЙ ОЛАМИЗМИ?

Орол денгизини асраб қолиш барчамизнинг вазифамиз. Уни асраш учун нима қилиш керак? Аввало сув қадрини билиш, унинг бир томчисини ҳам увол қилмаслик чораларини күриш зарур.

Орол денгизи бир вақтлари тўлиб-тошиб, ўзининг тиник суви, турли хил балиқлари билан машҳур эди. Экологик мувозанатнинг бузилиши туфайли Орол суви йилдан-йилга камайиб, ҳатто қуриб қолишгача етди.

Оролни қайта тиклаш борасида муҳим ишлар амалга оширилмоқда. Яқин йилларда катта микдорда маблағ сарфланди. Орол бўйига 557 мингта саксовул кўчати экилди.

Феъл ясовчи құшымча олган феъл қатнашган гапларни кўчиринг, қўшимчаларни тегишлича белгиланг.

2. Орол денгизининг аввалги ва ҳозирги аҳволи ҳақида дўстингиз билан постер тайёрланг.
3. Мақолларни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Бир томчи сув,
Мисоли дур.

Сувни исроф қилманг,
Сув – бебаҳо неъмат.

Шилдир – шилдир сув оқар,
Овози дилга ёқар.

Мақолларни кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг.

4. Чизмаларни кузатинг. Бир хил феъл ясовчи қўшимчали сўзлар гурухини тузиб ёзинг.

<input type="text"/>	-ла	<input type="text"/>	-илла	<input type="text"/>	-лаш
<input type="text"/>		<input type="text"/>		<input type="text"/>	
<input type="text"/>		<input type="text"/>		<input type="text"/>	

Феълнинг ўзак ва қўшимчаларини белгиланг.

5. Қуйидаги отларга мос феъллар танлаб, тап тузинг ва ёзинг.
Феълларнинг тагига чизинг, ўзак ва қўшимчасини белгиланг.

Бўри, ит, от, қурбақа, товуқ, чумчуқ, чигиртка, мусича, қарға.

Қўйиш учун феъллар: қуриллайди, чириллайди, қақиллайди, кишнайди, увиллайди, вовуллайди, чирқиллайди, кукулайди, қағиллайди.

6. Ўқинг. Ҳар бир сўзга сўроқ беринг.

Гулдор, гулдон, гулли, гулла, гулчи, гулсиз, сувсира, сувчи, қаламдон, сувсиз, сувли, сувла.

Аввал сифатларни, кейин отларни, сўнг феълларни кўчиринг. Сўзларни ўзак ва қўшимчаларини белгиланг.

7. Бошқотирмани топинг.

Шаҳари бор, одами йўқ, дарёси бор, суви йўқ.

x					
---	--	--	--	--	--

Саводхонлик вақти

ч		г	и	р	т		а
э	к	о	л	о	г		к
с	а	к	с		в		л

ЁШ БОҒБОНЛАР

Биз бугун дарсда:

- феълларни кўчириб, замон қўшимчаларининг тагига чизишни;
- шеър мазмуни юзасидан сухбатлашишни;
- сўроқлар ёрдамида феълларни аниқлаб, феъл замони ва шахс-сонини айтишни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

ЁШ БОҒБОНЛАР

Шаҳар ва қишлоқларни яшил либос билан безатиш бизнинг ҳам вазифамиздир. Биз кўчат ўтқазиш ойлигига яхши тайёрландик. Мактаб тажриба ер майдонига ҳар хил мевали ва бошқа дараҳтлар ўтқазишга қарор қилдик. Кўчатлар учун жой ҳозирладик. Ўқитувчимиз раҳбарлигига 50 туп мевали дараҳт кўчатлари ўтқаздик. Бу ишга мактабимиз ўқувчилари фаол қатнашдилар.

Кўчиринг, феълларнинг тагига чизинг, тепасига замонини ва шахс-сонини ёзинг.

2. Сизнингча атроф муҳитни кўқаламзорлаштиришнинг табиат муҳофазасига қандай алоқаси бор? Фикрингизни далиллаб беринг.

3. Нуқталар ўрнига қавс ичидага берилган қўшимчалардан мосими қўйиб ўқинг.

Суви қуриган ариқларнинг бўйига 22-мактаб ўқувчилиари 200 тача чинор экиб кетиш... (-ди, -ти). Чинорлар ҳам гаплашар экан:

– Ҳаммаларинг эсон-омон жойлашиб олдиларингми? – деди новчаниҳол.

– Болалар экишаётганда менинг битта шохимни синдириб қўйиши...(-ди, -ти), - деб зорлан... (-ди, -ти) синган ниҳолча.

Эртасига қуёш нурини соч... (-ди, -ти).

Бир неча кундан сўнг ниҳолчалар: Сув! Сув! Сув! – деб бақириш... (-ди, -ти). Уларнинг овозини ҳеч ким эшитма... (-ди, -ти). Ниҳоллар тик турганча қотиб қолдилар.

Худойберди Тўхтабаев

Шу феълларни кўчиринг, замон қўшимчаларининг тагига чизинг.

4. Мактаб ўқувчиларининг қилган ишларига ўз муносабатингизни билдириб, дўстингиз билан уларга хат ёзинг.

5. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг.

Ҳаво исий бошлайди. Қорлар эрийди. Ерни кўум-кўёк ўт қоплайди. Даражатлар гуллайди, барг чиқаради. Далаларда меҳнат қайнайди. Чигит экилади. Жанубдан қушлар учиб кела бошлайди.

Матнга сарлавҳа танлаб кўчиринг. Феъл ясовчи қўшимчаларни белгиланг.

6. Шеърни ўқинг, мазмуни юзасидан сухбатлашинг.

Эк дараҳт баҳорда,
Тўғри бўлар меҳнат қилганинг.
Келмаса қўлинг экишга,
Синдирма юртнинг экканин.

М.Қуанишибеков

Шеърни ҳусниҳат қоидаларига риоя қилиб кўчиринг, бўлишсиз феъларнинг тагига чизинг.

7. Мақолларни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Боқимсиз боғ тоғ бўлар,
Юрак бағринг дод бўлар.

Бўлса ҳамки қўриқ ер,
Ҳосил берар, тўксанг тер.

Ер – она, сув – ота,
Мехнат – бойлик.

Сўроқлар ёрдамида феълларни аниқланг, феъл замони ва шахс-сонини айтинг.

РАВИШ СЎЗ ТУРКУМИ

Биз бугун дарсда:

- равиш иш – ҳаракат ва ҳолатнинг белгисини, вақтини билдириб, қандай?, қачон?, қаерда?, қаердан?, қаерга?, қанча? каби сўроқларга жавоб бўлишини;
- равишнинг гапдаги вазифасини **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг, ажратиб кўрсатилган сўзларга сўроқ беринг.
Улар нимани англатяпти?

ОНА ТАБИАТ

Она – табиатнинг Ер, Сув, Ҳаво деган болалари бўлган экан. Улар жуда ақлли, меҳрибон экан. Она табиат бир куни ўғилларини олдига чақириб:

– Одамларга кўп яхшиликлар қилган ўғлимга улкан совға бераман, – деб ваъда беради. Шунда ўғиллари қувонишиб, одамларга яхшилик қилишга киришади. Ўғиллар ҳар томонга тарқалиб, одамларга кўп эзгу ишлар қилишади. Кунлар ўтиб, болалар онасининг хузурига қайтишганида унинг **янаям** ёшариб кетганини кўришди.

– Онажон, сиз қандай кўркамсиз, бунинг сири нимада? – дейишганида Она – табиат:

– Менинг меҳрибон болажонларим, бунинг сири сизнинг одамзодга қилган яхшиликларингизда, – деб жавоб берди.

Шундан бўён Ер, Сув, Ҳаво, Дараҳт оналарининг гўзаллигини сақлаб қолиш учун одамларга хизмат қилиб келар экан.

А.Мирзакулова

Равиш иш – ҳаракат ва ҳолатнинг белгисини, вақтини билдириб, қандай?, қачон?, қаерда?, қаердан?, қаерга?, қанча? каби сўроқларга жавоб бўлади. Масалан, эрталаб у йўлга чиқди.

- Она табиат болаларининг беминнат хизматларини нима деб ўйлайсиз? Сиз уларга қандай яхшилик билан жавоб бера оласиз? Фикрларингизни далиллаб, дўстингиз билан тақдимот тайёрланг.
- Мақолларни ўқинг, мазмунини тушунтиринг. Сўроқлар ёрдамида равишларни аниқланг.

Эрта эксанг, эрта ўрасан.
Аввал ўйла, кейин сўйла.
Бугунги ишни эртага қўйма.
Гапни оз сўзла,
Ишни қўп кўзла.

Кўчиринг, равишларни тагига чизинг.

- Гапларни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишларни аниқланг.

Кечакида шифобахш гиёҳлар ҳақидаги видеолавҳани томоша қилдик. Аввал улар ҳақидаги кўргазмани кўриб чиқдик. Майин эсган шамолдан дараҳт барглари аста тебранди. Зумрад бугун эрта туриб гулларга сув қуиди. Қосим мактабга тезда етиб борди.

Равишларни ўзи боғланган сўз билан бирга ёзинг.

Равиш гапда феълга боғланиб, иккинчи даражали бўлак ва зифасида келади. Масалан: Кечакида ҳайвонот боғига бордик.

5. Шеърни ифодали ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишларни аникланг.

Ариқларда пишқириб,
Қирғоқларга ўшқириб,
Сира билмасдан уйқу,
Шошиб келар оқар сув.

Сафо Очил

Шеърни қўчиринг, равишларни тагига чизинг.

5. Саводхонлик вақти

қ	и	р	ғ		қ
т	о	м		н	
о	д	а	м	з	д

РАВИШЛАРНИНГ МАЬНО ЖИҲАТИДАН ТУРЛАРИ

Биз бугун дарсда:

- равишиларнинг маъно жиҳатидан турларини;
- расм асосида “8 март – Онажонлар байрами” мавзусида ҳикоя тузиб ёзишни;
- равишиларни аниқлаб, тагига чизишни ўрганамиз.

Шеърни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишиларни аниқланг.

ТОF

Ястанади арчазор,
Чеки йўқ, поёни йўқ.
Қарайман такрор-такрор,
Кўз узиш имкони йўқ!

Биллур булоқларини,
Шарбат десам, ҳатто оз.
Яшил ўтлоқларини,
Баҳмал десам, бўлар соз.

Ўроқ Саид

Ажратиб кўрсатилган равишилар қандай ҳаракат ва ҳолатни билдиришини айтинг.

Равишилар маъно жиҳатдан тўрт турга бўлинади: ҳолат равиши, пайт равиши, ўрин равиши, даражага-миқдори равиши.

Равишнинг турлари	Сўроқлари	Мисоллар
Пайт равиши	Қачон? Қачонгача? Қачондан бери (буён)?	Бугун, ҳозир, кеч, эрта, тунда, эртага, индин, кундузи, қадим, бу- рун, илгари, аввал, бултур, ҳали, қишин-ёзин, кейин, энди, тунов кун, ҳамиша, каби
Ўрин равиши	Қаерда? Қаердан? Қаерга?	Унда-бунда, бу ерда, шу ерга, пастда, тубандা, узоқда, юқорига, узоқдан, ҳар қаерда
Ҳолат равиши	Қандай?	Тез, пиёда, яёв, сийрак, бекор- га, тўхтовсиз, қаҳрамонларча, бирдан, қўққисдан, тўсатдан, астойдил, зўрга, атайин, тескари, очин-тўкин, тиригича, хомлигича, аста-секин
Даражага-миқдор равиши	Қанчада? Қай даражада?	Қўп, оз жуда, оз-оздан, ғоят, анча, қисман, сал, мўл-кўл

2. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган равишиларга сўроқ бе-
ринг.

Оналаримиз бизлардан меҳру-муҳаббатини аямай, оромидан ке-
чиб, кечалари ухламай, бизларни вояга етказадилар. Хафа бўлиб
қолсак, тезда кўнглимизга йўл топиб эркалайдилар. Тобимиз қо-
чиб қолса, туну-кун атрофимизда парвона бўлиб, ҳузур-ҳаловатини
йўқотган оналаримиздир. Биз оналаримизнинг меҳридан **ғоят** баҳт-
лимиз.

Равишиларни кўчириб ёзинг, қавс ичида сўроғи ва турини намуна даги-
дек ёзинг.

Намуна: астойдил (қандай? ҳолат равиши), ...

3. Расмни кузатинг. Расм асосида “8 март – Онажонлар байрами” мавзусида равишларни қатнаштириб кичик ҳикоя түзинг.

4. Ўқинг. Феълларга мос равишларни топиб, намунадагидек ёзинг.

Намуна: бугун олди, ...

Югурди, тушунди, келдик, тўхтади, ишладим, ўйнади, экяпти, излашди, термоқчи, билди.

Равишларни турини айтинг.

5. Тез айтишларни тез-тез айтинг.

Бултурги бургутни бугун
Ургутда кўрдим.

Узоқнинг бузоги узоқдаги
Ўтлоқда ўтламоқда.

ХОЛАТ РАВИШИ

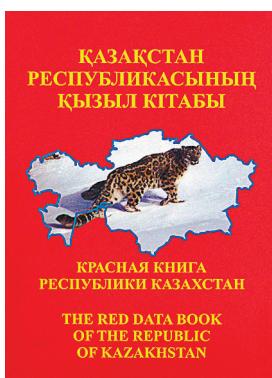
Биз бугун дарсда:

- Ҳолат равиши иш – ҳаракатнинг қандай ҳолатда ёки қай тарзда бажарилганини билдиришини;
- “Қизил китоб” ҳақида;
- сўроқлар ёрдамида ҳолат равишиларни аниқлашни **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Мазмуни юзасидан суҳбатлашинг. Сўроқлар ёрдамида равишиларни аниқланг.

ҚИЗИЛ КИТОБ

Табиатни муҳофаза қилиш барчанинг иши. Ўсимлик ва ҳайвонот дунёси бизларнинг соғ-саломат яшашимиз учун ниҳоятда зарур. Шунинг учун “Қизил китоб” деган маълумотлар қайд этилган ҳужжат мавжуд.

“Қизил китоб” га салкам 5000 га яқин ҳайвонот ва наботот номи киритилган. Шулардан 70 фоизи ўсимликлар, саккиздан бир қисми қушлар ва сут эмизувчилар эди. Ҳозирги вақтда уларнинг деярли чорак қисми **аста-секин** йўқолиб кетиш хавфи остида экан.

Қандай ачинарли ҳолат! Агар ҳар йили бир ҳайвон ёки ўсимлик тўхтовсиз йўқолаверса, табиатни асрашга путур етади.

Атроф – муҳитни асраш ниҳоятда муҳим. Бу ишда сиз болаларнинг астойдил ёрдамингиз керак.

Ажратиб кўрсатиган равишилар қандай маъно англатишини айтинг.

Ҳолат равиши қатнашган гапларни кўчириб ёзинг, равишиларнинг тагига чизинг.

Холат равиши иш – ҳаракатнинг қандай ҳолатда ёки қай тарзда бажарилганини билдиради.

Холат равиши қандай?, қайхолда?, қайтарзда? сўроқларига жавоб бўлади. Масалан: Дамир эшикни шошиб очди.

2. Чизиқчалар ўрнига ҳолат равишининг мосини қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

Дадам далага _____ кетдилар. Дарё суви _____ кўринди. Бувим боғдан _____ юриб келдилар. Дилшод _____ дарсга кирди. Машина _____ ортга бурилди. Синглим _____ ухлар эди. _____ шамол туриб, осмонни булут қоплади.

Қўйиш учун сўзлар: жимиirlаб, яёв, тезда, тўсатдан, тинчгина, секин, шошилиб.

Дўстингиз билан табиатни асрашга доир фикр ва шиорлар тайёрлаб, мактабингиз залига жойлаштиринг.

3. Шеърни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишларни аниқланг.

Шатир-шутур ёмғир қўйиб,
Тарновлардан сувлар оқар.
Тухумидан чиққан жўжа,
Олазарак, ҳайрон боқар.

Турсунбой Адашибаев

Шеърни ҳусниҳат қоидаларига риоя қилиб ёзинг, ҳолат равишларини белгиланг.

4. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишларни аниqlанг.

Шовқин – суронни эшитиб, лайлак бир зумда ёрдамга етиб келибди ва дарров рўпарасида турган дараҳтдан новдача синдириб олиб, бир учини олмахонга узатибди. Олмахон новдача ёрдамида ботқоқликдан зўрга чиқиб олибди.

Дараҳт шоҳида қўниб турган каккуни кўрган лайлак унга қараб:

– Дўст бошига кулфат тушганда тезда унга ёрдам бериш керак, – дебди.

Холат равишларини ёзинг, қавс ичидаги сўроқларни кўрсатинг.

5. Бошқотирмани топинг.

Тўрт ёнида тўртта ой,
Бошимга берар чирой.

д				
---	--	--	--	--

Тилсиз ақл ўргатар.

				б
--	--	--	--	---

ПАЙТ РАВИШИ

Биз бугун дарсда:

- пайт равиши иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдиришини;
- сўроқлар ўрнига мос пайт равишини қўйиб, гапларни ўқишни ва ёзишни;
- расм асосида “Табиатни асроймиз” мавзусида кичик ҳикоя тузишни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган равишиларга сўроқ бе-ринг. Улар қандай маъно англатяпти?

ТАБИАТ ҚЎЙНИДА

Тун бўйи ёқсан ёмғир эрталаб тинди. Булут тарқалиб осмон ти-ник мовий тусга кирди. Бутун табиат порлаб турган қуёшга қулиб боқди. **Кечаси ёмғирда тўйиб сув ичган хушбўй атиргуллар атрофи-да асаларилар парвона бўла бошладилар.**

Мана, арилардан бири энди очилган бинафшага қўнди. Ундан си-мириб – симириб шарбат ичди.

Пайт равиши қатнашган гапларни кўчиринг, равишиларнинг тагига чи-зинг.

Пайт равиши иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдира-ди ва қачон?, қачонгача?, қачондан бери? каби сўроқларга жа-воб бўлади: Баҳор ҳамиша қувонч олиб келади.

2. Дўстингиз билан матнда ёритилган табиат кўринишини расмда тасвирланг.

3. Шеърни ўқинг, ёддан ёзинг.

Лола боғчага чиқиб,
Кечга қадар гул терди.
Этак-этак тўплади
Хар кунгидан мўл терди.

Ҳамид Олимжон

Пайт равишини аниқлаб, тагига чизинг.

4. Сўроқлар ўрнига мос пайт равишини қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

(Қачон?) уйимизга Алматидан меҳмонлар келишди. Биз Умар билан (қачонгача?) китоб ўқидик. Тоғам иккимиз (қачон?) Марқакўл қўриқхонасига борган эдик. Укам (қачон?) 5 ёшга тўлади. (Қачон?) опам болалар боғчасида ишлайдилар. Қўчат экиб, боғ яратиш (қачондан?) келаётган урф-одатларимиздан биридир.

Қўйиш учун сўзлар: тунов куни, кечгача, бултур, бугун, ҳозир, қадимдан.

5. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Ёзда кийинади, қишда ечинади.

Кундузи иззатда,
Кечаси хизматда.

Менинг номим икки бўғин,
Ишлайдирман тун-у кун.

Кундуз куни ўчириб,
Тунда ёқа олмайсан.

6. Расмни күзатинг. Расм асосида “Табиатни асраймиз” мавзуусида эссе ёзинг.

7. Бошқотирмани топинг.

н				
---	--	--	--	--

Тим қора кичкина хол, түхтатар йўлда дарҳол.

ЎРИН РАВИШИ

Биз бугун дарсда:

- сўроқлар орқали равишларни аниқлашни;
- ўрин равиши иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдиришини;
- нуқталар ўрнига мос ўрин равишини қўйиб ёзишни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар орқали равишларни аниқланг.

МАРТ

Март – баҳорнинг биринчи ойи. Март ойида кунлар исий бошлиайди. Далаларда қизгин меҳнат бошланади.

Толиб билан Мурод қушларга уйча ясадилар. Уйчани уйлари олдидаги дараҳтга қўйишиди. Уйчага қушларнинг киришини узоқдан кузатишиди. Бир ажойиб қушча келиб, уйча тепасига қўнди ва сайрай бошлади. Болалар жуда хурсанд бўлишиди.

Биз ўқувчиларни қушларнинг меҳрибон дўсти деймиз. Чунки ўқувчилар қушлар учун уячалар ясадилар, уячаларни қулай жойларга, дараҳтларга ўрнатадилар. Қушларнинг эркин яшаб кўпайишига шароит яратадилар. Бу билан ўқувчилар боғ ва далаларни зараркунанда ҳашаротлардан тозалашга ўз ҳиссаларини қўшадилар.

Ажратиб кўрсатилган равишларга сўроқ беринг. Улар қандай маъноанглатяпти.

Ўрин равиши иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдириб, қаерда?, қаердан?, қаерга? сўроқларига жавоб бўлади: Олисдан турналарнинг сайраши эшитилди.

Ўрин равиши қатнашган гапларни кўчиринг, равишларнинг тагига чизинг.

2. Шеърни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишиларни аниқланг.

Ерлар кўм-кўк майса ўт,
Осмон тиник, йўқ булут.
Дараҳтларни кўрдик биз,
Тагларида юрдик биз.

Қушлар шоҳда сайрайди,
Учиб-қўниб яйрайди.
Шамол эсади ғир-ғир,
Япроқлари шилдир-шилдир.

Қуддус Муҳаммадий

Шеърни ҳусниҳат билан ёзинг, ўрин равишини тагига чизинг.

3. Ўқинг. Қуйидаги феълларга мос ўрин равишиларини топиб, намунаидек ёзинг.

Намуна: олдинда борди, ...

Қуради, югурди, келяпти, эшитилди, оқмоқда, ўтириди, сайрайди.

4. Нуқталар ўрнига мос ўрин равишини қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

Саёҳатчилар ... дам олдилар. ... атроф кафтдагидай яққол кўринарди. ... бир отлик кўринди. ... сой суви шовуллаб оқмоқда. .... бедананинг вақ – вақаси эшитилди.

Қўйиш учун равишилар: тепаликда, бу ердан, узоқдан, унда-бунда, пастда.

5. Ўқинг. Сўроқлар орқали ўрин равишиларини аниқланг. Матн юзасидан саволлар тузинг.

ЙЎЛБАРС

Йўлбарслар Осиёда яшайди. Уларнинг овози қўпинча дарё бўйларидаги қалин қамишзор, бутазорларда эшлитилиб туради. Лекин йўлбарснинг ўзини кўриш осон эмас, чунки терисидаги йўл-йўл ранглар унга чангалзорлар орасида кўзга кўринмай юришига ёрдам беради.

“Болалар энциклопедияси”дан

6. Тез айтишни тез-тез айтинг.

... ёнида арчазор,
Арчазорда арча бор.

Кўучиринг, ўрин равишини белгиланг.

ДАРАЖА – МИҚДОР РАВИШИ

Биз бұғун дарсда:

- даража – миқдор равиши иш-харакатнинг даража-миқдорини, белгининг даражасини, нарса-буюмнинг ноаниқ миқдорини билдиришини;
- шеърни ҳұсніхат қоидаларига риоя қилиб күчириб ёзишни үрганамиз.

1. Матнни ўқынг. Ажратиб күрсатилған равишларга сұроқ беринг. Уларнинг қандай маңнода келганини айтинг.

ТЕЖАМЛИ БОЛА

Собир жуда тежамли бола. Ҳар бир нарсани аяб, асраб ишлатади. У ўқувчилардан талаб қилинадиган барча ишларни режа билан бајаради.

Масалан, дафтар, китобларни, ёзув қуролларини жуда яхши сақлады.

Собирнинг бувиси унга “Кўп бўлса кетар, оз бўлса етар” мақолининг маъносини тушунтириб, унга амал қилишини талаб қиласилар.

Болалар, сиз ҳам Собирдан ўрнак олсангиз **ғоят** яхши бўлади.

Даража-миқдор равиши қатнашган гапларни күчириб, равишларни белгиланг.

Даража – миқдор равиши иш-харакатнинг даража-миқдорини, белгининг даражасини, нарса-буюмнинг ноаниқ миқдорини билдириб, қанча?, қай даражада? сұроқларига жавоб бўлади.

Масалан, Денгиз суви кўп чайқалди. Кўплаб одамлар йигилди.

2. Собирнинг тежамкорлиги табиатнинг муҳофазасига қандай таъсир қиласи деб ўйлайсиз? Фикрингизни далилланг.

3. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг. Сўроқлар ёрдамида даражা-микдор равишларини аниқланг.

Югуради – елади,
Баланд тоғдан келади.
Мўл-кўл бўлса ёз чоғлар,
Яшнайди дала-боғлар.

Кўчиринг, даража-микдорининг тагига чизинг.

4. Ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишларни аниқланг.

БУ ҚИЗИҚ!

Зебралар ўзига хос ғоят ажойиб ташқи кўриниши билан машҳур ҳисобланади. Бир зебрадаги йўл-йўл чизиқлар иккинчи бир зебраникига ўхшамайди. Шунинг учун зебралар бир-бирини танасидаги чизиқчаларга қараб таниб олади. Бу айниқса, жажжи зебрачаларга тўда ичидан ўз онасини топиб олишда жуда қўйл келади. Зебралар ўртача 25 йил умр кўрадилар.

Даража-микдор равиши қатнашган гапларни кўчириб ёзинг.

5. Шеърни ўқинг, равишлиарни аниқланг.

Бинафшалар қисман оқ,
Ойим терар исмалоқ.
Бирдан булат қоплади,
Дўл ёғди, шитоблади.

Шеърни ҳусниҳат қоидаларига риоя қилиб кўчиринг, даража-миқдор равишининг тагига чизинг.

6. Берилган гапларга мос даража-миқдор равиши топиб ўқинг ва ёзинг.

Бу йил ғаллакорлар ғалладан ..... ҳосил олдилар. Сардор ..... жойни текислади. Саида ..... китоб ўқийди. Ойижоним ..... мазали нон пиширдилар. Юртимизнинг баҳори ..... гўзалдир.

РАВИШЛАРНИНГ ЯСАЛИШИ

Биз бугун дарсда:

- равишилар икки хил усул билан ясалишини;
- сувни исроф қилмасликка ҳамма риоя қилиши кераклигини ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлари ёрдамида равишиларни аниқланг.

СУВ БЕБАҲО БОЙЛИК

Табиатда сувни асраш қонунияти қадимдан мавжуд. Сув озиқ-овқат ишлаб чиқаришда, соғликни сақлашда инсонлар учун ғоят зарур неъматдир.

Сув ер шарининг 70 фоизидан ортиқроқ майдонини эгаллайди. Маълумотларга қараганда ер шарида мавжуд бўлган сувнинг 97 фоизи океан ва денгизларга тўпланган шўр сув ҳисобланади. 2 фоиз қисми эса муз ҳолатлигича бўлиб, атиги 1 фоиз қисмидан ичимлик мақсадида фойдаланилади.

Жиддий ўйлаб кўринг, шу 1 фоиз сувнинг қанчалик зарурлиги, уни астойдил тежаш кераклиги жуда муҳимdir. Лекин сувни исроф қилмасликка ҳамма риоя қиляптими?

Ажратиб кўрсатилган равишига сўроқ беринг, унинг ясалишига эътибор беринг.

Равишиларни кўчириб ёзинг, тепасига қайси турда келганини кўрсатинг.

Равишлар икки хил усул билан ясалади:

1. Равиш ясовчи қўшимчалар билан: мардларча, хомлигича.
2. Сўзларни қўшиш билан: ҳар дам, бирпас.

2. Болалар, сиз сувни исроф қиласликка риоя қиляпсизми? Дўстингиз билан шу ҳакда постер тузинг.

3. Ўқинг, равишларнинг ясалишига эътибор беринг.

Дўстона, хомлигича, ҳар дам, у жойда, эскича, мардона, бутунлигича, бир зумда.

Равишларни ясалишига кўра икки устунга ажратиб ёзинг. Улар иштирокида иккита гап тузинг ва ёзинг.

4. Шеърни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган равишларга сўроқ беринг, ясалишини тушунтиринг.

Капалакжон, учасан,
Зўрга-зўрга липиллаб.
Тутай десам чап бериб,
Ўйнашасан қилпиллаб.

Набижон Қодиров

Шеърни ҳуснихат билан кўчиринг. Равишларнинг тагига чизинг, равиш ясовчи қўшимчаларни белгиланг.

-ча, -часига, -лигича, -лаб, -она, -лай, -инча, -ан, -ларча каби қўшимчалар равиш ясовчи қўшимчалардир.

Масалан: қисқача, қўплаб.

5. Ўқинг. Берилган сўзларга равиши ясовчи қўшимчалар қўшиб, намуна дагидек ёзинг. Намуна: эрта+лаб, ...

Яхши, дўст, бутун, мард, хом, болалар.

Тузган равишиларингизни қатнаштириб, Зта гап тузиб ёзинг.

6. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишиларни аниқланг ва қандай турда эканини айтинг.

Кўп асрлар давомида кишилар яшаган жой атрофида тупроқ қатламлари вужудга келган. Уларда ўтмиш излари, турли нарсалар қолдиқлари, кийим-кечак, идиш-товоқ парчалари, тангалар, тугмачалар ва кўпдан-кўп бошқа ашёлар сақланиб қолган.

“Болалар энциклопедияси”дан

7. Шеърни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Ҳали, бугун, эрта деб,
Вақт алдабди Тўлқинни.
У ўйинга берилиб,
Йўқотибди бир кунни,
Бир кун эмас, минг кунни.

Қуддус Мұхаммадий

Шеърни ёддан ёзинг, равишиларни тагига чизинг.

БОҒЛОВЧИ

Биз бугун дарсда:

- боғловчилар сўзларни сўзларга ёки гапларни гапларга боғлашини;
- боғловчини аниқлаб, тагига чизишни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишиларни аниқланг. Ажратиб кўрсатилган сўзларнинг гапдаги ўрнига эътибор беринг.

Ўсимликлар ҳавони тозалашини биламиз, шунинг учун кўча бўйларига, ҳовли, соябог **ва** хиёбонларга дараҳтлар, буталар ва гуллар экилади. Яшил ўсимлик қанча кўп бўлса, тоза ҳаво шунча кўп бўлади. Атрофни кўкаламзорлаштириш ишларида сиз ўқувчилар ҳам иштирок этинг, чунки бундай ишлар сизнинг ҳам вазифангиздир. Мактаб, уй **ва** ҳовлингизда яшил бурчаклар ташкил этинг. Боглар ҳамда гулзорлар барпо қилинг. Қушлар учун инлар ясаб, фамхўрлик қилинг, лекин жониворларга сира озор берманг.

Ҳаётимиз манбаи – табиатни асраб-авайлайлик.

Ва, ҳамда, лекин, бироқ, аммо сўzlари боғловчилардир. Боғловчилар сўзларни сўзларга ёки гапларни гапларга боғлайди. Масалан: Мактабимиз боғига турли мевали ва манзарали дараҳтлари кўчватлари экдик.

2. Сиз ҳам матнда айтилган қоидаларга амал қиласизми? Атроф-муҳитни кўкаламзорлаштириш учун қандай ишлар олиб бораётганингиз ҳақида сўзланг.

3. Шеърни ўқинг, боғловчиларни аниқланг, унинг қўлланиши ни тушунириинг.

Мушугимиз – ола мушук,
Қари эмас, бола мушук.
Ёш-у, аммо жуда чаққон
Ва ҳаммага бирдай ёққан.

Ориф Тўхташ

Шеърни хусниҳат қоидаларига риоя қилиб қўчиринг, боғловчини белгиланг.

4. Нуқталар ўрнига мос боғловчилар қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

Деҳқонлар ер ҳайдайдилар ... экин экадилар. Дарсда мен ўқидим, ... Раҳима ўқимади. Биз китобни севиб ўқиймиз, ... китобга чизмаймиз. Ҳаво соғ ... беғубор. Боғларда, қир-адирларда ... водийларда майсалар кўкарди. Қушлар ... жониворларни ҳимоя қилиш – ҳаммамизнинг вазифамиз.

5. Шеърни ўқинг ва ёддан ёзинг. Боғловчини аниқлаб, тагига чизинг.

Қуёшжон, ҳой қуёш
Кетмагин бирпас.
Сенга мен ва қушлар,
Қўйганмиз ҳавас.

Сафо Очил

6. Топишмоқларни ўқинг ва жавобини топинг.

Тоғ ва қирга сочилди,
Сарик ҳамда қизил пиёла.

Қизғалдоққа ўхшайди,
Қўшалоқ баргли ... .

Чечакларнинг ичида
Бойи экан бу чечак.
Кор эримай очилган,
Кўклам гули ... .

Боғловчилар қатнашган топишмоқни жавоби билан кўчиринг.

7. Тез айтишни тез-тез айтинг.

Шамол шовуллаб шовқин солди,
Шалпангқулоқ қўрққанидан шаталоқ отиб қолди.

БОҒЛОВЧИЛАРДА ВЕРГУЛНИНГ ИШЛАТИЛИШИ ВА БОҒЛОВЧИЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Биз бугун дарсда:

- боғловчиларда вергулнинг ишлатилиши ва боғловчиларнинг ёзилишини;
- Керакли ўринга вергул қўйиб, гапларни ёзишни **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Боғловчиларни аниқланг ва уларнинг қўлла-нилишига эътибор беринг.

ПОЛИЗ

Қовун, тарвуз, қовоқ ва бодринг экиладиган майдонга полиз деб аталади.

Полиз экинлари серсув жойда яхши ўсади. Қуёш нури ҳамда ернинг намлиги қовун, тарвуз ва бошқа экинларнинг ширин бўлиб етилишида катта аҳамият касб этади.

Полиз маҳсулотлари инсон саломатлиги учун жуда фойдали, шунинг учун бу маҳсулотлар етиштириладиган ернинг тозалиги, унумдорлигини асраш лозим.

Боғловчилар уюшиқ бўлакларни бир-бирига боғлаш учун ҳам ишлатилади. Ва, ҳамда боғловчисидан олдин ва кейин ёзувда вергул қўйилмайди. Ёзувда лекин, аммо, бироқ, шунинг учун, чунки боғловчиларидан олдин вергул қўйилади.

2. Энциклопедиядан полиз экинлари, уларнинг аҳамияти ҳақида маълумот тўпланг ва дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Гапларни ўқинг, боғловчиларда тиниш белгиларининг ишлатилишига эътибор беринг.

Баҳор келиши билан кунлар исий бошлайди, лекин эрталаб ва кечқурун кун салқин бўлади. Осмонда қора булутлар қуюқлашди, аммо ёғингарчилик бўлмади. Мактабимизда шоирлар ҳамда ўқувчиларнинг юзма-юз мулоқоти бўлиб ўтди. Деҳқонлар далада карава помидор кўчатларини экишмоқда. Бугун мактабимиз гулзорига гуллар экмоқчимиз, шунинг учун мен уч туп атиргул кўчати олиб келдим.

Гапларни кўчиринг. Боғловчилар қандай вазифада келганини айтинг.

4. Шеърни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Харфим аниқ, гўзал-хуш,
Қийналмай мумкин ўқиши.
Дафтардаги чизиқ сим
Ва ундаги ҳар сўзим –
Қалдирғочдек тизилган
У ёзилган тез – илдам.

Султон Жўра

Шеърни кўчириб ёзинг, боғловчининг тагига чизинг.

5. Гапларни ўқинг. Керакли ўринга вергул қўйиб, гапларни ёзинг, боғловчиларнинг тагига чизинг.

Биз шанбаликда кўча ва ариқларни тозаладик. Азимжон китобни ўқиди лекин машқни ёзмади. Мактабимиз атрофига тол, терак ҳамда қайрағоч кўчатларини экдик. Оқилжон ўқувчилар саройига борди бироқ Даврон келмаган эди. Табиат бизнинг қимматли бойлигимиз шунинг учун уни асрашимиз зарур. Канарайка учишни билмайди шунинг учун уни уйда боқадилар.

6. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Зув-зув боради, қарайди,
Чўп ва лой чўқийди, замбил тўқийди.

Жони йўқ, лекин уй пойлар.

Оғзи йўқ, бироқ тиши бор,
Бошимизда иши бор.

Топишмоқларни жавоби билан ёзинг, боғловчиларнинг тагига чизинг.

7. Саводхонлик вақти

к		с	л		р	о	д
м	у	с	а		ф	о	

ВА, ҲАМДА БОҒЛОВЧИЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ҚҮЛЛАНИШИ

Биз бүгүн дарсда:

- ва, ҳамда боғловчилари ва уларнинг қўлланишини;
- Интернетдан Қозоғистондаги ўрмонлар ҳақида маълумот тўплашни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг, боғловчиларни аниқланг. Ва, ҳамда боғловчиларининг қўлланишига эътибор беринг.

ЯШИЛ БОЙЛИГИМИЗ

Ўрмонларни яшил бойлик деб аташ мумкин. Ўрмон ва унинг атрофидаги ҳаво эса доимо мусаффо бўлади. Соф ҳаво инсон учун ниҳоятда зарур. Инсон бир суткада 12 минг литр кислород ютади. Яшил япроқлар ана шу кислородни чиқариб беради.

Бир гектар ўрмон ҳамда боғ йилига 18 миллион қубометр ҳавони тозалайди, шунинг учун биз ўрмонларни – яшил бойликни асраршимиз керак.

Ёзувда ва, ҳамда боғловчисидан олдин ва кейин вергул қўйилмайди.

Боғловчилар қатнашган гапларни кўчириб ёзинг.

2. “Қизил Қитобдан” Қозогистондаги ноёб ўсимликлар ҳақида маълумот тўпланг. Боғловчиларни қўллаб, ҳикоя ёзинг.
3. Чизиқчалар ўрнига боғловчилардан мосини қўйиб гапларни ўқинг ва ёзинг.

Саёҳатчилар шифобахш булоқни кўп изладилар, _____ топа олмадилар. Ватанимизга билимли, ақлли _____ қатъиятли ёшлар керақ. Қаттиқ шамол турди, _____ ёмғир ёғмади. Опаси Дилдорани чақирди, _____ у эшитмади. Сувсиз ҳаёт бўлмайди, _____ уни тежаб ишлатиш лозим. Бувим сумалак пиширмоқчилар, _____ Наврўз байрами яқинлашмоқда.

4. Ўқинг. Ва, ҳамда боғловчиларининг ёзилишига эътибор беринг.

Копток ва шунга ўхшаш серҳаракат ўйинларни ўйнанг. Қуёш ҳамда ҳаво, сув бизнинг энг содик дўстларимиз эканлигини унтурманг. Чиниқинг, қуёш ва шамол ҳамиша ҳамроҳингиз бўлсин.

“Болалар энциклопедияси”дан

5. Шунинг учун, аммо, лекин боғловчиларини қатнаштириб, Зта гап ёзинг, вергулни тўғри қўйинг.
6. Шеърни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Омон бўлгай,
Тоғ ва тош,

Дарё, күл ва булоқлар,
Тоза ҳаво, яшнаган қизил гул,
Шабадада шивирлаган қамишлар,
Омон бўлгай, ўйнаган оқ шуълалар.

Шаймардан Алдигек ўғли

Шеърни ҳуснихат билан кўчиринг, боғловчиларнинг тагига чизинг.

7. Расмни кузатинг. Боғловчиларни қатнаштириб, гаплар тузинг.

ОНА – ЕР

Биз бугун дарсда:

- боғловчилардан мосини қўйиб, гапларни ўқишини ва ёзиши;
- боғловчиларни қатнаштириб, гаплар тузиб ёзишини **ўрганамиз**.

1. Ўқинг, мазмани асосида сухбатлашинг. Боғловчиларни аниқлаб, уларни қўлланишини тушунтиринг.

ОНА – ЕР

Она Ер барча инсонларни ва жон-жониворларни ўз бағрига олиб, ҳаёт бағишлайди ҳамда ўстириб, улғайтиради. Ерни парваришлиш, кутиш ва тоза сақлаш керак, чунки Она Ер чин кўнгилдан одамга борини бергиси келади. Қазилма бойликлар ҳам ердан олинади. Турли мева-чевалар, чиройли гуллар ва дараҳтларнинг ҳаммаси ерда этишади.

2. Ерни парваришлиш, кутиш ва тоза сақлаш деганда нимани тушунасиз? Ўз фикрингизни далилланг.

3. Қўйида берилган тугалламаган фикрларни ўз сўзларингиз билан давом эттириб ёзинг. Боғловчиларни аниқлаб, тагига чизинг.

Ер – ҳаммамизнинг онамиз, чунки _____ .

Она – Ер деймиз, чунки _____ .

Ер – барчамизнинг боқувчимиз, чунки _____ .

Она – Ерни асрashимиз керак, чунки _____ .

4. Мақолларни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Кутиб боққанга – ер сахий.
Тупроқда тақдир бор.
Сув йўқ жойда ҳаёт йўқ.
Сувнинг ҳам сўрғи бор.

Кўчиринг, мақолларни ёд олинг.

5. Шеърни ўқинг. Қайси сўзлар орасига боғловчи қўйиш мумкин? Боғловчи қўйиб шеърни тақороран ўқиб кўринг.

Она, бола, шаҳар, дала, теварак – атроф,
Ой билан кун, юлдуз, осмон, табиат,
Майсалари ифорли, кавсар сувли сой – соҳил,
Бутун олам, омонмисиз жамоат!

Қайси боғловчиларни қўлладингиз? Шу боғловчиларни қатнаштириб, гаплар тузиб ёзинг.

6. Катакчаларга боғловчилардан мосини қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

Қир – адирда бойчечак .. бинафшалар очилмоқда, ... ўлкамизга гўзал баҳор фасли келди. Биз ўрмонда олмахонларни кўрдик .. уларнинг ҳаракатини томоша қилдик. Боғимизда турли мевали ..... манзарали дараҳтлар ўсади. Тонг отди, ... қуёш ҳали кўринмайди.

Боғловчиларнинг ёзилишига эътибор беринг.

7. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Қип-қизил, лекин аномас,
Чўғга ўхшар, ёнолмас.
Мўралайди эгатдан,
Жой олади саватдан.

Синглимга ўхшар ўзи,
Аммо юмилмас кўзи.

Боғловчиларнинг қўлланишини айтинг.

8. Саводхонлик вақти.

ч	у	м		у	к
ч	и	т		а	к

БУЛБУЛ

Биз бугун дарсда:

- құшларга ғамхүрлик қилишини;
- сүроқлар ёрдамида равишларни анықлад, түрини айтишни **ўрганамиз**.

1. Матинни ўқинг. Феъзларни топиб, бўлишли ёки бўлишсизлигини айтинг.

БУЛБУЛ

Қўшни томондан бир қушнинг ёқимли овози келди. Қобилжон деворга тирмашди, лекин чиқолмади.

– Дада, нега бизнинг боғимизга булбул келмайди? – деди Қобилжон.

– Булбул сендан қўрқади, чунки сен қушларга кесак отиб, майиб қиляпсан, – деди дадаси.

Қобилжон ўйланиб қолди.

– Ростдан ҳам булбул бизнинг боғимизга ҳеч келмайдими – а? Ўша кундан буён Қобилжон қушларга кесак отмаяпти.

Ҳаким Назирдан

Боғловчи қатнашган гапларни кўчириб ёзинг.

2. Болалар, сиз ҳам қушларга кесак отмаяпсизми? Қушларга ғамхүрлик ҳақида дўстингизга мурожат ёзинг.

3. Шеърни ифодали ўқинг. Сўроқлар ёрдамида равишларни аникланг, турини айтинг.

ТОНГДА

Чумчук, читтак чирқиллашиб,
Тонг юзини очганда,
Чимён тоғининг қир учида
Қуёш нури ўйнади.
Юмшоқ шамол ўйнаб – ўйнаб
Кенг даламга оққанда,
Бойчечаклар чеҳрасига
Марвариддан ҳол қўйди.

Қуддус Мұхаммадий

Шеърни ҳусниҳат билан қўчиринг, равишларнинг тагига чизинг.

4. Ўқинг. Феълларни топиб, қайси замонда эканини айтинг.

Баҳор. Қуёш чараклаб нурини сочмоқда. Унинг нури шундай ёқимлики, ундан дов-дараҳтлар яйрамоқда. Дараҳтлар қизғин тусга киряпти. Майсалар ниш урятти. Ҳамма ёққа ўт-ўланларнинг ёқими-ли ҳиди тарқалмоқда. Осмонда якка-якка оппоқ булутлар қувлашмачоқ ўйнашмоқда.

M.Турсуновдан

Феълларни қўчириб ёзинг, замон қўшимчасининг тагига чизинг.

5. Шеърни ўқинг, сўроқлар ёрдамида, равишларни аникланг.

Тонгда туриб ҳовлига,
Ҳар куни сув сепаман.
Гулларимнинг баргидан
Ювилади чанг-ғубор.

Гуллар менга, раҳмат, деб
Майин елда тебранар.

Пўлат Мўмин

Кўчиринг, равишларнинг тагига чизинг, тепасига турини ёзинг.

6. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Маконидир далалар,
Пушталарда болалар.
Тўни йўл-йўл бекасам,
Гўшти қизил ва асал.

Қандай боғловчи келганини ва унинг қўлланишини айтинг.
Боғловчиларни қатнаштириб, гаплар тузиб ёзинг.

САЛОМ, НАВРҮЗ БАҲОРИМ!

Биз бугун дарсда:

- сўроқлар ёрдамида сифат ва феълларни аниқлашни;
- тиниш белгиларини қўйиб, матнни кўчиришни;
- расм асосида “Наврӯз байрами” мавзусида кичик ҳикоя тузиб ёзишни ўрганамиз.

1. Шеърни ифодали ўқинг. Сўроқлар ёрдамида сифат ва феълларни аниқланг.

САЛОМ, НАВРҮЗ БАҲОРИМ!

Салом, кўм-кўк баҳорим,
Сойлари шўх оқарим.
Хай, ҳай гўзал жамолинг,
Гуркирайди камолинг.
Сарпо кийди боғ-далам,
Кирда ёқут пиёлам.
Офтоб шуъласи алвон,

Камалак кўқда нарвон.
Хар нарсада минг жило,
Бошланди кўклам кино.
Баҳор ўзи намойиш,
Оlamга офтоб ёйиш.
Ер ҳам ҳуснини безар,
Ўлкамда шодлик кезар.

Қуёддус Муҳаммадий

Аввал сифат, сўнгра феълларни аниқланг.

2. Матнни ўқинг. Ундан нималарни билиб олдингиз?

22 март куни қишининг кенжা ўғли Ҳут ўз ўрнини Баҳорнинг тўнғич ўғли Ҳамалга бўшатади. Ҳамал бошланиши билан деҳқон ерга дон сепади. Шунинг учун халқимиз “Ҳамал кирди – амал кирди” дейди.

22 марта кун ва тун тенглашади. Халқимиз орасида бу кун – Наврӯз деб номланади.

“Гулхан”дан

Кўчиринг. Олмош ва боғловчиларнинг тагига чизинг.

3. Матнни гапларга ажратиб ўқинг. Гапларни қандай оҳанг билан ўқидингиз?

Баҳорнинг ҳар бир куни инсонларда хуш кайфият уйғотади борлиқ зумрад яшилликка бурканади дов-дараҳтларда куртак ниш уради толлар баргак чиқаради қизлар ундан сочпопук тақадилар мевали дараҳтлар оқ, пушти рангга киради.

Ҳар бир гапнинг охирига тиниш белгиларини қўйиб, матнни кўчиринг.

4. Расмни кузатинг. Расм асосида “Ассалом, Наврӯзи олам!” мавзусида газетага мақола ёзинг.

5. Наврўз ҳикматларини ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

1. Йилнинг қандай келиши наврўздан маълум.

2. Наврўздан сўнг қиши бўлмас,
Мезондан сўнг ёз бўлмас.

3. Яхши кун саҳаридан маълум,
Яхши йил баҳоридан.

4. Наврўз куни қари – ёш,
Қучоқлашиб кўришсин.

Ҳикматларни кўчириб ёзинг ва ёдда сакланг.

6. Билимингизни синанг. Топишмоқ қайси тиниш белгиси ҳақида?

Шакли ўхшар ўроққа,
Доим тутар сўроққа.

Коинотға саёҳат

ГАП. СОДДА ГАП. БИР БОШ БҮЛАКЛИ ГАП

Биз бугун дарсда:

- гапнинг таркибида бир бош бўлак бўлса, бундай содда гап бир бош бўлакли гап эканини;
- интернетдан қуёш системасига кирувчи сайёralар ҳақида маълумот тўплашни ўрганамиз.

1. Шеърни ифодали ўқинг. Мазмуни юзасидан суҳбатлашинг.

ОНА ЕР

Ракетамда ғизиллаб,
Парвоз қилдим мен Ойга.
Инсонлар юз минг йиллаб
Орзу қилишган жойга.
Кейин ўтдим Сатурн,
Марс ҳамда Юпитерга.
Ўхшатмадим ҳеч бирин
Бахт берган Она Ерга!

Анвар Обиджон

Ажратиб кўрсатилган гапларни такроран ўқинг. Уларнинг бир-биридан фарқини айтинг.

Содда гаплар тузилишига кўра икки хил бўлади:

1. Бир бош бўлакли гап.
2. Икки бош бўлакли гап.

Гапнинг таркибида бир бош бўлак бўлса, бундай содда гап бир бош бўлакли гап дейилади.

Масалан: Баҳорда учиб келишади.

2. Интернетдан қуёш системасига киравчи сайёralар ҳақида маълумот ва расмлар тўпланг, дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Ўқинг. Гапларнинг тузилишига эътибор беринг, бош бўлакларни аниқланг.

Коинот сирлари ўрганилмоқда. Ракетамиз Ойга қўнди. Ўлчами Ер билан тенг юлдузлар ҳақида ўқидик. Қуёш Ерга энг яқин юлдуз эканини биламиз. Қуёш атрофида 9 йирик сайёра айланиб юради. Ҳозирги кунда коинотни ўрганиш жуда ҳам ривожланган.

Ернинг табиий йўлдоши – Ой ҳам атрофлича ўрганилди.

Бир бош бўлакли гапларни кўчиринг, бош бўлакларнинг тагига чизинг.

4. Нуқталар ўрнига мос сўзлар қўйиб, бир бош бўлакли гаплар тузинг ва ёзинг.

Ойга ... қайтди. Уйда ... ёздим. Қуёш ... чиздик. Тунда ... томоша қилдик. Қуёш ... фойдаланиши.

5. Берилган сўзлардан фойдаланиб, бир бош бўлакли гаплар тузинг ва ёзинг.

Тез, ойнинг, юриши, ёруғида; нуридан, қуёшнинг, жонланди; кўриши, узоқдан, вертолётни, катта.

6. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Кечқурун томга ғўза ёйсам,
Эрталабгача битта қолмабди.

Дум-думалоқ баркаш нон,
Кўк юзида сузади.

Топишмоқларни жавоби билан ёзинг. Қандай гаплар ёздингиз? Бош бўлакларнинг тагига чизинг.

7. Тез айтишни тез-тез айтинг.

Ойга пойга, пойга ойга.

ИККИ БОШ БҮЛАКЛИ ГАП

Бүгүн дарсда:

- икки бош бүлакли гап эга ва кесимдан тузилишини;
- думли юлдузлар кометалар эканини;
- бир бош бүлакли гапларни икки бош бүлакли гапларга айлантириб ёзишни **ўрганаман**.

1. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган гапнинг тузилишига эътибор беринг.

ДУМЛИ ЮЛДУЗЛАР

Самода жуда катта ҳажмдаги юлдузлар пайдо бўлади. Уни илмий тилда комета дейилади.

Масалан, 1811 йилда кўринган кометанинг диаметри ер шарининг диаметридан 100 марта катта бўлган. 1882 йилда кўринган кометанинг думи 1 миллиард километр. Яъни ер орбитасининг диаметридан 3 марта катта бўлган. Комета кундузи куёшнинг ёнида кўриниб, 40 та тўлин ой ёруғлиги даражасида нур сочган. Бу ҳолатни кузатиш қандай завқли.

Гапнинг таркибида икки хил бош бўлак, яъни эга ва кесим бўлса, бундай гап икки бош бўлакли гап дейилади: Болалар кометалар ҳақидаги видеофильмни томоша қилишди.

2. “Болалар энциклопедияси”дан кометалар ҳақида маълумотни ўқинг ва дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Ўқинг. Гапларнинг турини аниқланг.

Биз самода порлаган юлдузларни завқ билан кузатдик. Қадимги олимлар шарсимон Ер коинотдаги ягона олам эмаслигини аниқлашган. Бойқўнир станциясидан Ойга ракета учирилди. Космонавтлар осмон сирлари ҳақидаги маълумотларни бизга етказмоқдалар. Коинот сирларини ўрганиш мақсадида сунъий йўлдошлар ҳам учирilmоқда.

Икки бош бўлакли гапларни ёзинг, эга ва кесимнинг тагига тегишлича чизинг.

4. Шеърни ифодали ўқинг, мазмунини тушунтиринг. Гапларнинг тузилишига эътибор беринг.

ОРЗУ

Умид-да дейди Наби,
– Гагарин, Титов каби.
Космонавт **бўлсам** дейман,
Фазога учсан дейман.

Кемада акам, укам,
Ўртоқларим бўлса ҳам,
Рулини ўзим бурсам,
Марсга ҳам юмшоқ қўнсан.

Э.Шодиев

Қандай гапларни ўқидингиз? Шеърни ҳуснихат қоидаларига риоя қилиб кўчиринг, бош бўлакларнинг тагига чизинг.

5. Ўқинг. Бир бош бўлакли гапларни икки бош бўлакли гапларга айлантириб, намунадагидек ёзинг.

Майдончада ўйнадилар. Қаттиқ чайқалди. Эрталабки машқларни бажардим. Мазали таомлар тайёрлайдилар. Кўпгина шеърни ёд олди. Чиройли нақшларни чизди.

Намуна: Болалар майдончада ўйнадилар.

6. Чизиқчалар ўрнига мос эга ва кесим қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

_____ фазога _____. _____. тез _____.
баланд овозда _____. _____. оламни _____ :

7. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Гур-гур этар, учар кетар.

Юртдан юрга одам элтар.

Топишмоқни жавоби билан ёзинг, қандай гап эканини айтинг.

ҚҰШМА ГАП

Биз бугун дарсда:

- құшма гапларнинг ҳосил бўлишини;
- матндан құшма гапларни аниқлаб, кўчириб ёзишни;
- чизиқчалар ўрнига мос боғловчиларни қўйиб, құшма гаплар ҳосил қилишни ўрганамиз.

Матнни ўқинг. Гапларнинг тузилишига эътибор беринг.

ЮЛДУЗ
(Эртак)

Мен юлдуzman. Самода порлаган юлдузларнинг бириман. Доимо ерга тикиламан. Унда одамларни кўраман. Одамлар менга жуда-жуда ёқади. Мен шулар учун порлайман.

Мен ўйлаб-ўйлаб, одамлар томон боришга аҳд қилдим. Қекса юлдуз бобомга маслаҳат қилдим. Бобом иложи йўқлигини, сабр қилсан одамларнинг ўзлари биз томон отланаётганини айтдилар, мен севиниб кетдим.

Бир куни қарасам, одамлар ойда юрибди. Нарироқда улар тушиб келган кема турибди, мен яқинроқ учиб бордим. Одамлар билан танишдим. Улар мени севинч билан қаршилашди, мен уларни биз томонга таклиф этдим. Улар яқинда учиб борамиз, дейишди.

Ажратиб кўрсатилган гапнинг бош бўлакларини аниқланг. Нимани сездингиз?

Икки ёки ундан ортиқ содда гапнинг мазмун ва оҳангига кўра бирикишидан тузилган гап қўшма гап бўлади: Оппоқ тонг отди ва милтиилаган юлдузлар кўринмай қолди.

Интернетдан юлдузлар тўплами ва уларнинг номлари ҳақида маълумот тўпланг.

- Шеърни ифодали ўқинг. Гапларнинг тузилишини тушунтириңг.

Кемаларни бошқариб,
Кўкка парвоз айласам.
Тоғни бузиб, тош ёриб,
Уммонларни уласам.
Лол қолдириб барчани
Ажаб уйларни солсам.

Ф.Ўнгарсинова

Шеър мазмуни асосида қўшма гаплар тузиб ёзинг.

- Матнни ўқинг. Қандай гаплар берилганини айтинг. Қўшма гапларни кўчириб ёзинг.

Ҳар бир юрт ўзига хос табиат гўзаллигига эга бўлади. Бизнинг юртимизда дарёлар, кўллар, булоқлар ва кўм-кўк майсазорлар, ўрмонлар қўп. Тоғлардаги қор оппоқ бўлиб қўзга ташланади, бу қорлар эриб сувга айланади. Баҳор фаслида табиат ҳуснига янада ҳусн қўшилади, боғлар гулларга бурканади. Қушларнинг тинимсиз сайраши эшитилади, асаларилар гулларнинг ширасини йигади. Далалярда ўзгача манзара намоён бўлади, қизил, сарик, пушти гуллар ҳамма ёқни қоплайди. Дам олиш кунлари биз табиат манзарасини томоша қилишга борамиз ва қандай ўзгаришлар бўлаётганини дафтарларимизга ёзамиз.

4. Чизиқчалар ўрнига мос боғловчиларни қўйиб, қўшма гаплар ҳосил қилинг ва ёзинг.

Ракета ерга қайтди, _____ сунъий йўлдош космосда қолди.
Ҳулкар мусиқа мактабига борди, _____ Тўлқин авиамоделчилар тўғарагига боради. Азиза Ватан ҳақида қўшиқ айтди, _____ болалар уни олқишилдилар. Концерт тугади, _____ томошабинлар ўринларидан туришмади. Асилбек энди шаҳарда ўқийди, _____ унинг акаси шу ёқда яшайди. Баҳор келди, _____ ариқларда сувлар оқа бошлиди.

ГАПНИНГ УЮШИҚ БҮЛАКЛАРИ

Биз бугун дарсда:

- гапдаги бир хил сўроққа жавоб бўлган бўлакларни;
- чизиқчалар ўрнига мос уюшиқ бўлакларни қўйиб ёзишни **ўрганамиз**.

1. Шеърни ўқинг. Ажратиб қўрсатилган сўзларга сўроқ беринг.
Нимани сездингиз?

ОЙ НЕЧТА?

Юлдуз, Қундуз сингил ва опа
Бошладилар катта тортишув.
Юлдуз деди: – Ой битта фақат.
Қундуз деди: – Йўқ иккита-ку!
– Кеч бўлсин-чи, кўрамиз, қани,
Кимнинг гапи ростга чиқаркан?

Султон Жўра

Гапдаги бир хил сўроққа жавоб бўлган бўлаклар уюшиқ бўлаклардир. Уюшиқ бўлаклар санаш оҳангидан ўқилади ва айтилади: Венера, Марс, Ер, Сатурн йирик сайёralардир.

2. Қизларнинг қайси бири тўғри фикр билдирган деб ўйлайсиз?
Қундуз нима учун адашди? Фикрингизни далилланг.

3. Ўқинг. Гапларнинг фарқини айтинг. Уюшиқ бўлаклар қатнашган гапларни ёзинг.

Бобом олма қўчати экдилар. Бобом олма, гилос, нок қўчатлари экдилар.

Шымкент катта шаҳардир.

Мен Лайло билан хиёбонга бордим.

Биз мусиқа тингладик.

Шымкент катта, чиройли, обод шаҳардир.

Мен, Лайло, Ситора, Санам, Донолар билан хиёбонга бордик.

Биз мусиқа, қўшиқ, эртак тингладик.

Уюшиқ бўлакларга сўроқ беринг.

4. Чизиқчалар ўрнига мос уюшиқ бўлакларни қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

_____, _____, _____, _____ баҳор гулларири.

Боғимизда _____, _____, _____ дараҳтлари гуллади.

Бугун _____, _____, _____, _____ дарслари бўлди.

_____, _____, _____, _____, _____ шаҳарлари Қозоғистонда жойлашган.

Ватанимиз _____, _____, _____ каби қазилма бойликларга бой ўлка.

5. Расмни кузатинг. Расм асосида “Довюрак космонавтлар” мавзусида кичик ҳикоя тузинг. Уюшиқ бўлаклар қатнашган гапларни ёзинг.

6. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Хар куни ерга тушади иккита сара парда.
Икки рангда иккөви оқ парда, қора парда.
Тушганда қора парда оқ парда бекинади.
Оқи түшса агарда, қораси чекинади.

Дир-дир титрар шалпанг қулоқ,
Мүйна түри олақулоқ.
Сабзи, карам, майса танлар,
Күрсичқондек ерни ковлар.

Топишмоқларни жавоби билан ёзинг, уюшиқ бўлакларни аникланг.

УЮШИҚ БЎЛАКЛАРДА ТИНИШ БЕЛГИЛАРИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Биз бугун дарсда:

- ююшиқ бўлакларда тиниш белгиларининг ишлатилишини;
- Ҳаво яшаш учун одамларга, ҳайвонларга ва ўсимликларга бирдай зарурлигини ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Уюшиқ бўлакли гапларни аниқланг. Уюшиқ бўлакларнинг ёзилишига эътибор беринг.

ҲАВО

Ҳаво бизнинг сайёрамизни ҳар томондан ўраб олган. Одатда, биз уни сезмаймиз. Лекин агар ҳаво тўсатдан йўқ бўлиб қолгудек бўлса, ҳатто бир неча сония ҳам яшай олмаймиз. Бир зумда ердаги сув ва бошқа суюқликлар қайнай бошлайди. Қуёш нури эса барча тирик мавжудотни куйдириб юборади.

Ҳаво бир қанча газларнинг аралашмасидан иборат. Ҳавонинг асосий қисмини азот ҳамда кислород ташкил этади. Ундаги бошқа газлар миқдори эса азот ва кислородга нисбатан юз баравар кам.

Ҳаво нафас олиш учун, яшаш учун одамларга, ҳайвонларга ва ўсимликларга бирдай зарур.

Уюшиқ бўлаклар қатнашган гапларни кўчириб ёзинг. Уюшиқ бўлакларда тиниш белгиларининг ишлатилишини билиб олинг.

Уюшиқ бўлаклар орасига вергул қўйилади. Ва, ҳамда боғловчилари ёрдамида боғланган бўлаклар орасига вергул қўйилмайди.

2. Интернетдан коинотдаги ҳаво қатлами ҳақида маълумотлар тўпланг ва дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Шеърни ўқинг. Уюшиқ бўлаклар орасига вергул қўйиб кўчиринг.

Ўзбеку туркман тожик
Қирғиз қозоқ мезбон бўлур.
Бир томоша қилган одам
Лол бўлур ҳайрон бўлур.

Эркин Воҳидов

4. Гапларни ўқинг. Уюшиқ бўлакларнинг орасига вергул қўйиб, гапларни кўчиринг. Уюшиқ бўлакларига сўроқ беринг.

Қуёш энергиясидан электр энергияси ҳосил қилиш уй иситиш озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш уларни қуритиш мақсадларида фойдаланилмоқда. Қуёшнинг ёруғлиги иссиқлиги бўлмаса, Ер юзини қоронғилик қоплар эди. Ер шарида Тинч Атлантика Ҳинд ва Шимолий Муз океанлари бор. Ўқитувчимиз коинотдаги жисмлар сайдералар ҳақида видеофильм намойиш қилдилар. Нефтдан газ бензин керосин каби қимматли ёқилғилар олинади.

5. Ўқинг. Ва, ҳамда боғловчилари қандай вазифада келганини айтинг.

Биз майдончада қизиқарли ҳамда ҳаракатли ўйинлар ўйнадик. Нонуштага ширин, маъзали ва хуштаъм таомлар тортилди. Дўсбўл ҳамда Олег бир партада ўтиради. Ҳовлимиздаги беҳи, анор ва анжир кўчatlари яхши ўсмоқда. Болалар дарсда мисол масалани тез ечишди. Ўлкамизда гўзал ва кўркам баҳор кезмоқда.

Гапларни хусниҳат билан кўчиринг.

6. Тез айтишни тез-тез айтинг.

Фазогир Файзулло фазода фандан файласуфона фойдаланди.

7. Дўстингиз билан “Ҳаво ”матни асосида диалог уюштиринг.

УЮШИҚ БҮЛАКЛАРНИНГ БОҒЛОВЧИЛАР ЁРДАМИДА БОҒЛАНИШИ

Биз бугун дарсда:

- уюшиқ бўлакларнинг боғловчилар ёрдамида боғланисини;
- содда ва қўшма гапларнинг фарқини ўрганамиз.

1. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг. Уюшиқ бўлакларни аниқланг, уларга сўроқ беринг.

Копток эмас думалоқ,
Унда бор шаҳар, қишлоқ.
Дарё, денгиз, тоғ-дован,
Қир-у адир ва ўрмон.
– У нима айт-чи, Юнус!
– Унинг номи ... .

Уюшиқ бўлакларнинг боғланисида қайси боғловчи қўлланилган?
Топишмоқни хуснихат билан кўчиринг, уюшиқ бўлакларнинг тагига чизинг.

Уюшиқ бўлаклар ўзаро боғловчилар ёрдамида ҳам боғланади.

Уюшиқ бўлаклар аммо, лекин, бироқ боғловчилари билан боғланганда, шу боғловчилардан олдин вергул қўйилади: Биз сирли, гаройиб, бироқ қизиқарли коинот сирларини ўрганмоқчимиз.

2. Дўстингиз билан “Ажойиб ва гаройиб коинот” мавзусида расм чизинг.

3. Гапларни ўқинг. Уюшиқ бўлакларнинг қайси боғловчилар ёрдамида боғланганини айтинг.

Тоғнинг ҳавоси тоза, мусаффо, лекин салқин эди. Биз Туркистонга, Алматига бордик, бироқ Астанага бормадик. Олма, анор ва лимон мевалари шифобахш ҳисобланади. Катталарни ҳурмат қилинг, аммо кичикларга ғамхўр бўлинг. Нафиса математика, мусиқа ҳамда инглиз тили фанларини қизиқиб ўрганади. Шанбаликка бешинчи, олтинчи ва еттинчи синф ўқувчилари қатнашдилар.

Гапларни кўчиринг, боғловчиларнинг тагига чизинг.

4. Ўқинг, мазмуни асосида сухбатлашинг. Уюшиқ бўлакларни аниқланг, уларнинг боғланишини тушунтиринг.

Қадимда одамлар Ерни теп-текис деб тасаввур қилишган ва шунга кўра турли хариталар тузишган. Дунёдаги илк аслига яқин глобусни бобомиз Абу Райхон Беруний ясаганлар. Аммо Шимолий ва Жанубий Америка ҳамда Австралия қитъалари дунё харитасидан жудаям кеч жой олган.

Матнни кўчиринг, уюшиқ бўлакларнинг ёзилишига эътибор беринг.

5. Аммо, лекин, бироқ боғловчиларини қатнаштириб З та уюшиқ бўлакли гап тузинг ва ёзинг.

6. Матнни ўқинг. Матнда нечта гап бор? Матнда қандай гаплар қўлланган?

Баҳор келди, табиат уйқудан уйғонди. Боғларда, қир-адирларда, водийларда майсалар кўкарди. Дараҳтларда қушлар чуғурлаша бошлади. Баланд парвоз кабутарлар оёқ остида донлаб юришибди. Баъзи қушлар эса тумшуқларида лой, ҳас-чўп олиб, қишида бузилиб кетган эски инларини қайтадан тиклашяпти. Тутзорда бир булбул сайрамоқда.

7. Шеърни ўқинг. Уюшиқ бўлакларни аниқланг.

Жон-жонивор,
Қимирлаган тирикчилик,
Ўрмон – тўқай,
Тўлқинланган денгиз ва океан,
Саҳрода ўсиб турган бир чивик,
Омон бўлгай, оқ ойдинлар тўлқинланган.

Шаймардон Алдигек ўғли

УЮШИҚ ЭГА ВА УЮШИҚ КЕСИМ

Биз бугун дарсда:

- уюшиқ эга ва уюшиқ кесимнинг ёзилишини;
- шеърни ҳусниҳат қоидаларига риоя қилиб қўчиришни;
- шеърни ролларга бўлиб ўқишни ўрганамиз.

1. Шеърни ролларга бўлиб ўқинг. Уюшиқ бўлакларни аниқланг, уларга сўроқ беринг.

САВОЛ – ЖАВОБ

Ўғил: – Дада, анов ой, қуёш,
Ҳар куни чиқиб толмасми?
Ё, бўлмаса нурлари
Адо бўлиб қолмасми?

Ота: – Бошқалар баҳра олсин,
Деб сарфлайди бор кучин.
Узок яшар, ўғлим, ким,
Хизмат қиласа халқ учун.

Мирзакарим Пирматов

Гапнинг қандай бўлаги уюшиб келган? Эга ва кесим уюшиб келган тўртликни аниқланг ва ёзинг.

Гапнинг бош бўлаклари (эга ва кесим) уюшиб кела олади. Бир кесим билан боғланган, бир хил сўроққа жавоб бўлган бирдан ортиқ эга уюшиқ эга бўлади.

Масалан: Боғда саъва ва булбуллар сайрайди.

Бир эгага боғланган, бир хил сўроққа жавоб бўлган бирдан ортиқ кесим уюшиқ кесим дейилади.

Масалан: Қуёш чараклайди, порлайди.

2. “Болалар энциклопедияси”дан Ой ва қуёшнинг жонли табигатдаги ўрни ҳақида маълумот тўпландиган ва дўстларингиз билан ўртоқлашинг.

3. Гапларни ўқинг. Уюшиқ бўлакларга сўроқ беринг.

Юртимизга эрта баҳорда чуғурчуқлар, жиблажибонлар учиб келишади. Биз қушларга ин ясадик ва дарахтга жойладик. Болалар кўмкўк ўтлоқда яйрашди, қувнашди. Бодом, ўрик, гилос дарахтлари қийғос гуллади. Ўлкамиз яйловларида қўй-қўзилар, сигир-бузоқлар яйраб ўтлашмоқда. Фарҳод варрак ясади ва учирди.

Гапларни қўчиринг. Уюшиқ эга ва уюшиқ кесимнинг тагига тегишлича чизинг.

4. Нуқталар ўрнига мос эга ва кесимлар қўйиб, гаплар тузинг ва ёзинг.

Қуёш ..., ..., ... Боғда ..., ..., ... гуллади. Музейга ..., ..., ... борди. Осмонда ..., ..., ... парвоз қиласпти. Болалар ..., ... томоша қилишди.

Уюшиқ эга ва уюшиқ кесимнинг тагига чизинг.

5. Шеърни ўқинг. Сўроқлар орқали уюшиқ бўлакларни аниқланг.

Ўйноқи елларга кўксимни очдим,
Дадил шалоладек ўйнадим, тошдим.
Юлдузга фазокор каби туташдим,
Кун билан оғайни бўлиб сўрашдим.
Уларга айтдимки мен гоҳи – гоҳи:
– Авжингиз қалбимнинг мангу ҳамроҳи,
Сиздаги бу мардлик, қувноқлик қайдан.

Maқсуд Шайхзода

Шеърни ҳусниҳат қоидаларига риоя қилиб кўчиринг, уюшиқ кесимнинг тагига чизинг.

6. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг. Уюшиқ бўлакларни аниқланг, уларга сўроқ беринг.

Оппоқ, оппоқ, оппоғим,
Тивитдан ҳам юмшоғим,
Ичи тўла оқ ёғим,
Тўн, кўйлагим, белбоғим,
Ердан унган оқ тоғим.

Кечаси у юради,
Кўқдан боқиб туради.
Ерга нурин сочади,
Тонг бўлганда қочади.

Топишмоқларни кўчиринг, уюшиқ бўлакларнинг тагига чизинг.

КҮЧИРМА ГАП

Биз бугун дарсда:

- күчирма гапларнинг ёзилишини;
- матндан күчирма гапларни аниқлашни **ўрганамиз**.

1. Ўқинг. Гапларнинг фарқини айтинг.

Ўқитувчи Шухратдан сўради:

“Катта бўлганингда ким бўласан?”

Шухрат жавоб берди:

“Катта бўлганимда фазогир-учувчи бўламан”.

Ўқитувчи Шухратдан катта бўлганида ким бўлишини сўради?

Шухрат катта бўлганида фазогир-учувчи бўлишини айтди?

Ажратиб кўрсатилган гаплар кимга қарашли?

Кўчирма гапларни ёзинг.

Бошқаларнинг ҳеч ўзгаришсиз ишлатилган гапи кўчирма гап дейилади. Кўчирма гап муаллиф гапи билан бирга ишлатилади. Муаллиф гапи кўчирма гап кимнинг гапи эканлигини билдиради.

Муаллиф гапи: Кўчирма гап:

Талғат айтди: “Мен коинот ҳақидаги фильмларга қизиқаман”

2. Ўқинг. Кўчирма гапларнинг ёзилишига эътибор беринг.

Дарсда ўқитувчимиз: “Коинот, ўзга сайёраликлар ҳақида қандай фильмларни кўргансиз?” – деб сўради. Сауле айтди: “Мен марсиан-

лар ҳақидаги фильмни күрганман”. “Менга “Аватар” фильмі жуда ёқади”, – деди Жандос.

Гапларни күчириңг, ёзилишини ёдда тутинг.

Күчирма гап қўштириноқ ичига олинади ва бош ҳарф билан ёзилади.

Күчирма гап муаллиф гапидан кейин келса, муаллиф гапидан сўнг икки нуқта (:) қўйилади. Күчирма гап сўроқ ё ундов гап бўлса, сўроқ ёки ундов белгиси қўштириноқ ичига қўйилади. Күчирма гап дарак гап бўлса, нуқта қўштириноқдан сўнг қўйилади.

Чизмаси: М: “К?”; М: “К!”; М: “К”.

Күчирма гап муаллиф гапидан олдин ёки муаллиф гапидан кейин келиши мумкин. Муаллиф гапи кўчирма гапнинг ўртасида ҳам келади: “К, - м, - к”. Кўчирма гап қўштириноқقا олиб ёзилади.

3. Чизмаларга мос кўчирма гаплар тузинг ва ёзинг.

1. М: “.....”.
2. М: “.....?”.

3. “.....”, - м.
4. “.....!” – М.

Кўчирма гапни К, муаллиф гапини М билан кўрсатинг.

4. Матнни ўқинг, кўчирма гапларни аниқланг.

Чол дастурхон ўртасига хумчани қўйиб, бор кучи билан: “Қайна, хумча!” – деб бақирибди. Хумчадан тилла қайнаб чиқмабди. Чолнинг жаҳли чиқиб: “Лайлаквой қурғур, мени алдаб, бошқа хумча берибди, энди бошқа совға сўрайман”, – дебди.

Чол эрта билан йўлга чиқибди. Йилқичилар олдига бориб: “Лайлаквой мени алдабди, энди нима сўрай?” – дебди. Йилқичи ўйлаб туриб: “Очил дастурхонни сўранг, уни ёзиб “Очил, дастурхон!” десагиз, ҳар хил ноз-неъматлар тайёр бўлади”, – дебди.

“Ўзбек халқ эртаклари”дан

Кўчирма гапларнинг чизмасини чизинг.

5. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Сут, қаймоқقا тўймайман,
Сичқонларни сўймайман.
Олапар дўстим билан
Қувлашмачоқ ўйнайман.

Бу гапларни қайси жониворга тегишли деб ўйлайсиз? Унинг айтганлари кўчирма гап бўла оладими? Топишмоқ матнидан иккита кўчирма гап тузиб ёзинг.

6. Дўстингиз билан коинот ёки ўзга сайдераликлар ҳақида кўрган фильмингиз асосида расм чизинг.

КҮЧИРМА ГАПЛАРДА ТИНИШ БЕЛГИЛАРИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Биз бугун дарсда:

- күчирма гапларда тиниш белгиларининг ишлатилишини;
- чизмалардан фойдаланиб, күчирма гаплар тузишиň үрганамиз.

1. Ўқинг. Гаплардаги тиниш белгиларининг ишлатилишига эътибор беринг.

4-синф ўқувчилари дунётаниш дарсида коинот сирлари ҳақида қизиқиб сухбат ўтказдилар. Асқар ўқитувчиdan сўради: “Устоз, Ерга ўхшаш сайёralар борми?”. Ўқитувчи унга: “Ха, Меркурий, Венера ва Марс ички тузилиши, қобиғи, қаттиқлиги билан Ерга ўхшаш сайёralардир”, – деди. Ақмал қизиқиб: “Бу сайёralарда ҳам тўрт фасл бўладими?” – деб сўради. Болалар диққат билан ўқитувчининг гапларини тингладилар. У: “Ушбу сайёralар Қуёшга яқинроқ жойлашгани сабабли музламаган, шунинг учун Меркурий ва Марсда ҳамма йил фасллари мавжуд”, – деб тушунтириди. “Қандай ажойиб!” – дейишди ўқувчилар. Дарс қизиқарли ўтди. Ўқувчилар сайёralар ҳақида кўпгина маълумотларни билиб олдилар.

Күчирма гапларда тиниш белгиларининг ишлатилишини билиб олинг.

Кўчирма гап муаллиф гапидан олдин келса, кўчирма гап бош ҳарф билан бошланади ва қўштириноқ ичига олинади; кўчирма гап дарак гап бўлса, қўштириноқдан сўнг вергул ва чизиқча қўйилади. (“К”, – М); кўчирма гап сўроқ ёки ундов гап бўлса, сўроқ белгиси ёки ундов белгиси қўштириноқ ичига қўйилади, қўштириноқдан сўнг чизиқча қўйилади (“К?” – М. “К! – М”).

2. Интернетдан Меркурий ва Венера сайёralари ҳақида маълумотлар тўпланг ва дўстларингиз билан тақдимот тайёрланг.
3. Ўқинг. Кўчирма гапларда тиниш белгиларининг қўйилишини тушунтиринг, чизмасини чизинг.

Намуна: М: “К”.

Кампир қизнинг йифлаганини кўриб, уни овутибди: “Хафа бўлма, қизим, сенга ёрдам бераман”. Қиз ҳам унга шундай деб жавоб берибди: “Раҳмат! Мен сизни ўз онамдек кўраман, буюрган ишингизни жоним билан қиласман”. Шунда сеҳргар кампир қизга китоб ва қўғирчоқлар бериб яна эркалабди: “Оппоқ қизим, ширин қизим, дўмбоғим, мунчоғим!” Қизнинг йифлаганини эшитган кампир ундан сўрабди: “Нега йифлайсан, жон қизим?” Қиз жавоб берибди:

“Кўзимга уйимиз кўринди, отамни соғиндим”. Эрта билан кампир қизга дебди: “Нарсаларингни йифиштир, қизим!” Кампир қизга бир калит бериб тайинлабди: “Сандиқни уйга боргандан кейин

оч!” Чол йиғидан тұхтаб қизидан кечирим сўрабди: “Оппоғим, мени кечир”.

Күчирма гаплар қайси әртакдан олинганини айтинг.

4. Чизмалардан фойдаланиб, күчирма гаплар тузинг ва ёзинг.

Намуна: М: “К”. Бувим айтдилар: “Гулларнинг тагини юмшатиш керак”.

“К”, – М. “К?” – М. “К!” – М. М: “К”.

5. Ўқинг. Күчирма гапларга мос тиниш белгиларини қўйиб, гапларни күчиринг.

Бобом айтдилар Дўстлик – катта куч, уни қадрлаш керак. Биз билан циркка борасанми деди Дамир ўртоғига. Солиха қувноқ овоз билан деди Онажон, мен яна беш баҳо олдим! Баракалла ақлли қизим! Деди Зебо опа хурсанд бўлиб. Синф раҳбаримиз бизга айтди Дам олиш куни музейга борамиз.

6. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

1. Бошида парраги бор,
Жуда баландда учар.
2. Сувда юрар каттамас,
Хеч ким изин тополмас.

ДИАЛОГ

Биз бугун дарсда:

- диалог түзишни ва ёзишни;
- шеърни ролларга бўлиб ўқишини ўрганамиз.

1. Ўқинг. Суҳбатда неча киши иштирок этяпти?

– Биласанми, дўстим, мен яқинда “Болалар олами” газетасида Марс сайёраси ҳақида қизиқ маълумотлар ўқидим, – деди Зиёдjon дўсти Мансурга.

- Қандай маълумотлар ёзилибди? – деди Мансур қизиқиб.
- Марс Ернинг “кичик укаси” деб номланар экан, чунки у Қуёш тизимидағи бошқа сайёralарга нисбатан Ерга жуда ўхшар экан.
- Вой жуда қизиқ-ку!
- Яна, унинг ўз ўқи атрофидаги тезлиги, худди Ернинг тезлигидай бўлиб, Марсда куннинг узоқлиги ҳам, худди ердагидай экан.
- Майдони ҳам Ерникига ўхшар эканми? – деди Мансур ажабланиб.
- Ҳа, майдони бизнинг сайёрамизга ўхшаб, тоғлар, текисликлар, музиклардан ташкил топган экан.
- Дўстим, газетангни бериб турсанг, мен ҳам ўқир эдим. Жуда қизиқ маълумотлар экан.
- Албатта, бераман, – деди Зиёдjon.

Икки ёки ундан ортиқ кишининг суҳбати диалог дейилади.

2. Юқорида берилган диалог асосида сиз ҳам ўз дўстингиз билан коинот ҳақида билган маълумотларингиз тўғрисида суҳбатлашинг.

3. Шеърни ролларга бўлиб ўқинг. Диалогда кимлар иштирок этган?

Қачон юради?
Дилором дадасидан,
Секингина сўради:
– Сиз оберган қўғирчок,
Айтинг, қачон юради?

Oриф Тўхтамаш

Шеърни ҳусниҳат қоидаларига риоя қилиб ёзинг.

Диалогда ҳар бир шахснинг гапи хат бошидан чизиқча қўйиб ёзилади. Агар диалогда муаллиф гапи иштирок этса, кўчирма гапда ишлатиладиган тиниш белгилар қўйилади, аммо қўштирноқ ишлатилмайди.

4. Масални ўқинг, мазмунини тушунтиринг. Диалогда тиниш белгиларининг ишлатилишига эътибор беринг.

ҚУЁШ ВА ЮЛДУЗЛАР (масал)

– Кундузи нега кўринмайсизлар? – деб сўрашди юлдузлардан.
– Ўзимииздан нурлироқ Қуёш олдида одоб сақлаймиз-да, – деб жавоб қилишиб юлдузлар камтарлик билан.

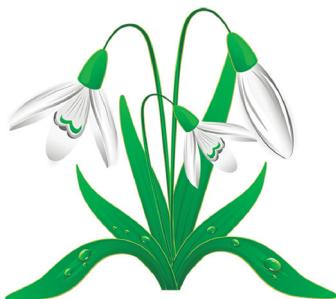
Диалогни ёзинг.

5. Шеърни ўқинг. Диалогда қанча шахс иштирок этган? Тиниш белгиларининг ишлатилишини тушунтиринг.

БОЙЧЕЧАК

- Ҳой чечак, бойчечак,
Яшнаб кетди қир таги.,
Қуёшмисан қирдаги?
– Биз офтобнинг парчаси,
Очиб ернинг дарчасин,
Шу тупроққа бойландик,
Бойчечакка айландик.
– Баҳордан элчи чечак,
Раҳмат, сенга бойчечак.

Турсунбой Адашибаев

Диалогни қўчиринг, тиниш белгиларининг ишлатилишини ёдда тутинг.

6. Расмни кузатинг. Болалар нима ҳақида сұхбатлашяпти?
Фикларингизни далиллаб беринг.

УНДАЛМА

Биз бугун дарсда:

- чизиқчалар ўрнига мос ундалмаларни қўйиб, гапларни ёзиши;
- ундалмаларни аниқлашни **ўрганамиз**.

1. Шеърий парчани ўқинг. Диалогда ажратиб кўрсатилган сўзлар қандай бўлак вазифасида келганини айтинг.

– Ойи, қандай чиройли
Хурриятнинг лоласи.
Чиқиб терсак майлим?
Уришмасми онаси?
– Билмайман, жоним қизим,
Онасидан сўранглар.
Рухсат берса, чиқинг-у,
Кўзингизга қаранглар!

Зулфия

Сўзловчининг нутқи қаратилган шахсни ёки нарсани билдириган сўз ундалма дейилади. Ундалма кўпинча гапнинг бошида келади. Оғзаки нутқда ундалма чақириш, ундаш оҳанги билан айтилади:

Болалар, ота-онангизни доимо ҳурмат қилинг.

2. Ўқинг. Ундалмаларни аниқланг.

Ўқитувчи:

– Болалар, Венера Ерга қарама-қарши тарафга айланар экан. Агар биз Венерадан туриб кузатадиган бўлсак, Қуёшнинг Фардан чиқиб, Шарққа ботишини кўрган бўлар эдик.

Ўқувчи:

– Устоз бу ҳақда қаердан ўқиши мүмкін?

Ўқитувчи:

– Зафаржон, бу ҳақда “Коинот – тилсіміт” журналида ўқишинг мүмкін.

Ўқувчи:

– Раҳмат, устоз.

Ундалма гапларни күчириб ёзинг.

3. Чизиқчалар ўрнига мос ундалмаларни қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

_____ , биз сизга доим ёрдам берамиз. Сенинг келишингни кутяпман, _____ .

_____ , китобни қунт билан ўқинг. Бувингдан хабар олдингми, _____ ? _____ , мана бу жойга ўтириング. Раҳмат, _____ , хурматинг учун.

Қўйиш учун сўзлар: ўғлим, отахон, дўстим, онажон, қизим, болалар.

4. Ассалому алайкум, раҳмат, миннатдорман, марҳамат сўзларидан фойдаланиб, ундалмали гаплар тузинг.

5. Ўқинг ва ҳар бир гапнинг эгасини топинг. Дарак гапларни намунадагидек ундалмали гапларга айлантириб ёзинг.

Намуна: Севинч ўз хонасини тоза сақлайди. Севинч, сен ўз хонангни тоза сақла!

Болалар дарсда одоб сақлайдилар. Қуёшжон илиқ нурларини таратди. Юсуф уйқудан эрта турди. Ўқувчилар уй вазифаларини ўз вақтида бажарадилар. Равшан дўстига уй ишларида ёрдамлашди. Опажоним биз билан кинога борадилар.

6. Шеърни ифодали ўқинг, ундалмани аникланг.

ҚУЛУПНАЙ

Ҳар саҳар Қуёшдан ҳам
Эрта турар қулупнай.
Дўстларим, уйғонинг деб
Чала бошлар кулиб най.

Юзин ювиги шабнамда
Чирой очди ўзгариб.
Қуёшдан уялдими,
Кетди аста қизариди.

Набижон Қодиров

7. Билимингизни синанг. Ундалмалар асосан қайси сўз турку-
мидаги сўзлар билан ифодаланади?

- А) сифат
- Б) сон
- В) от
- Г) феъл

УНДАЛМАЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Биз бугун дарсда:

- ундалма гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келганда ёзилишини;
- космонавтлар ҳақида постер тайёрлашни;
- керакли тиниш белгиларини қўйиб, ундалмали гапларни ёзишни **ўрганимиз**.

1. Матнни ўқинг. Ундалмаларни аниқланг ва уларнинг ёзилишига эътибор беринг.

Салом, болалар! Биз Меркурийданмиз. Сизларга бу сайёра ҳақида маълумот юборяпмиз, тингланг. Қадрли болажонлар, Меркурий Қуёшга жуда яқин жойлашган. У катта ҳажмга эга бўлганлиги сабабли, ўзига жуда кўп осмон жисмларини тортади. Осмон жисмлари, болалар, катта куч билан Меркурий сатҳига урилади. Натижада Меркурий сатҳида кратерлар пайдо бўлади. Кратерлар, болажонлар, бирор жойга тушадиган катта ҳажмдаги буюмнинг ўрнида пайдо бўладиган чуқурчалардир.

Азиз, ўғил-қизларим! Бизга ажратилган вақт охирлаб қолди. Биз текширишни яна давом эттириб, сизларга янги, қизиқарли маълумотлар юборамиз. Хайр, азиз болажонлар!

Ундалма гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келиши мумкин.

Гапнинг бошида келган ундалмадан кейин ёзувда вергул қўйилади. Агар гап бошида келган ундалма кучли ҳис-ҳаяжон билан айтилса, ёзувда ундан кейин ундов белгиси қўйилади.

Ундалма гапнинг ўртасида келса, ёзувда ҳар икки томондан вергул билан ажратилади. Ундалма гапнинг охирида келса, ёзувда ундалмадан олдин вергул қўйилади.

2. Ўқинг. Ундалмаларни аниқланг ва улардаги тиниш белгиларининг ишлатилишини тушунтиринг.

Раҳмат, бобожон, насиҳатингизга амал қиласман. Холажон, Сева-ра билан ўйнасан майлими? Ассалому алайкум, қадрдон бувижоним! Биз сени орзиқиб кутдик, Наврўзим! Шаҳардан қачон қайтасиз, да-дажон? Марҳамат, опа, буюртмангиз тайёр бўлди.

Гапларни кўчиринг, ундалмаларнинг тагига чизинг.

3. Дўстларингиз билан бирга космонавтлар ҳақида постер тайёрланг.

4. Матнни ўқинг. Ундалмаларни аниқланг.

ДАНГАСАЛИК

Мусича дараҳт шохида мудраб ўтиради. Иттифоқо, ерда куйиб-пишиб меҳнат қилаётган чумолига кўзи тушди. Чумолининг меҳнатини кузатиб тургач, у билан ҳазиллашгиси келиб, гап қотди:

– Ҳой чумоли, намунча куйиб-пишмасанг? Менга ўхшаб роҳатда яшасанг бўлмайдими?

Бунга жавобан:

– Сенга ўхшабми? – кулди чумоли. Ахир, ғирт дангаса, бекорчи-сан-ку, мусича. Билмайсанми, бекорчидан ҳамма безор!

– Сен ҳақсан, чумоливой, – деди мусича. Менинг меңнатга ҳеч тоқатим йўқ, меңнат қилмасам ҳам, куним бинойидек ўтяпти...

Баҳодиржон Шокиров

Ундалмали гапларни кўчиринг, тиниш белгиларидан тўғри фойдаланинг. Эртакни ўзингиз давом эттиринг.

5. Ватан, қадрдон, онажон, кечирасиз сўзларини қатнаштириб ундалмали гаплар тузинг ва ёзинг.

6. Шеърни ўқинг, ундалмаларни аниқланг.

Мухторхон олти ёшлик
Синглисидан сўради:
Мунисхон ростингни айт
Ўйлашни биласанми.
Мунисхон акасига
Ажабланиб қаради:
Ака-а ўзинг айта қол
Ўйлаш деган нимадир.

Faфур Fулом

Керакли тиниш белгиларини қўйиб, ундалмали гапларни ёзинг.

ОЙ – ЕРНИНГ ТАБИЙ ЙЎЛДОШИ

Биз бугун дарсда:

- Ернинг табиий йўлдоши – Ой ҳақида;
- гапдаги уюшиқ бўлакларни аниқлашни ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Матндан содда ва қўшма гапларни аниқланг.

Ой – Ернинг табиий йўлдоши. Ойгача бўлган масофа 380000 километрга яқин. Ой Ерга таъсир ўтказади. Ойнинг тортиши кучи оқибатига денгиз сувининг кўтарилиши ва пасайиши Юзага келади. Деҳқонлар Ойнинг ҳолатига қараб, экин экиш вақтини белгилаганлар. Қадим замонларда Ойнинг чиқиши ва ботишига қараб, йилни 12 қисмга бўлганлар. Йилнинг 12 ойдан иборатлиги шундан келиб чиқкан.

Ойнинг бизга кўринадиган шакли доим ўзгариб туради, шунинг учун биз Ой ҳолатига қараб, тўлин ой, биринчи чорак, янги ой, учинчи чорак деймиз.

Матндан иккита содда гап ва битта қўшма гапни танлаб ёзинг, уларнинг бош бўлакларини аниқлаб, тагига чизинг.

Ойдаги тадқиқотлар ҳақида маълумотлар тўпланг ва дўстларингиз билан тақдимот тайёрланг.

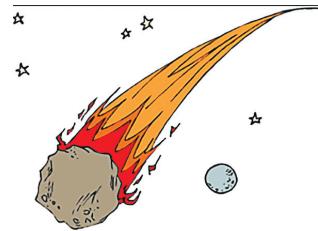

2. Матнни ўқинг. Гапдаги бир хил сўроқларга жавоб бўлган сўзларни аникланг.

МЕТЕОРЛАР ВА МЕТЕОРИДЛАР НИМА?

Тунги осмондаги космик бўлаклар – тошлар, темир, комета чанглари қолдириган узун ёруғ излар-метеорлар дейилади. Улар Ер атмосферасига тушиб, ишқаланиши туфайли қизийди ва ёниб кетади. Баъзи бўлаклари эса Ерга тушади. Улар-метеоритлар деб аталади.

Матнни кўчиринг. Уюшиқ бўлакларнинг тагига тегишлича чизинг.

3. Шеърни ўқинг, уюшиқ бўлакларни аникланг. Гапнинг қандай бўлаги уюшганини айтинг.

ШАРШАРА

Бир қара,
Бир қара,
Не гўзал манзара!
Бошларга тош уриб
Куйлади шаршара.
Куйлади шаршара,
Ўйнайди шаршара
Тоғни ҳеч тинчига
Қўймайди шаршара.

Дилишод Ражаб

Шеърни ҳуснихат қоидалариги риоя қилиб ёзинг, уюшиқ кесимларнинг тагига чизинг.

4. Ўқинг.

Дамир бошини қимирлатди, лекин жавоб бермади. Ёмғир тинди, аммо шамол ҳали эсмоқда. Ой ёритади, аммо иситмайди. Қуёш чиқди ва борлик нурга тўлди. Иссиқхонада карам, помидор ва бақлажон кўчатлари бирдай ўсмоқда. Муслима ҳали жуда кичкина, лекин у кўп нарсани тушунади. Самир уни кўрди, аммо танимади.

Қўшма гапларни қўчиринг, эга ва кесимнинг тагига чизинг.

5. Нуқталар ўрнига ҳарфлар қўйиб сўзларни ўқинг. шу сўзлар иштироқида гаплар тузинг.

м	е	т	*	о	р
ҳ	о	*	а	т	
т	о	р	*	и	ш
к	*	ч	а	т	

МАРСОХОД ЯСАГАН БОЛАКАЙ

Биз бугун дарсда:

- матндан күчирма гап ва диалогни аниқлашни;
- расм асосида дүстингизга эртак айтиб беришни **ўрганамиз**.

1. Матнни ўқинг. Матндан күчирма гап ва диалогни аниқланг.

Сардор “Ёш ихтирочилар” танловига қатнашишни орзу қиласади. Аммо дадаси Алишер ака унга: “Ўғлим, сен ҳали кичкинасан. Устига – устак, бирор нарса ҳам ихтиро қилмагансан”, – дер экан.

Бир куни дадаси ўғлим гапимдан хафа бўлиб қолмасин, дея унга иккита ўйинчоқ машина совға қилибди. Алишер яп-янги машиналарни бузиб, уларни турли қисмларга ажратиб ташлабди. Буни кўрган Алишер ака ўғлидан ранжиганича бир сўз демай, ишига жўнаб кетибди. Кеч кириб, дадаси ишдан қайтаётганида Сардорнинг қўлида ғаройиб бир робот машина турарди.

– Ўғлим, бу нима?
– Дадажон, Марс сайёрасини ўрганадиган роботлар ҳақида айтиб берганингизни эслайсизми?
– Ха, эсимда.
– Бу ўшандай роботларнинг энг замонавийси. Уни мен ихтиро қилдим! Фақат, сиз совға қилган машиналарни бузишга тўғри келди-да...

Хурсанд бўлиб кетган Алишер ака эртасигаёқ ўғлини “Ёш ихтирочилар” танловига олиб боради.

Ундалмали гапларни кўчиринг.

2. Сиз ҳам Сардорга ўхшаб робот-машина ясашга қизиқасизми?
Дўстларингиз билан робот-машина ясаб кўринг.

3. Таклифномани ўқинг. Таклифнома кимга қаратса ёзилганини, ундалмани аниқланг.

ТАКЛИФНОМА

Хурматли Иззат Сайдович!

Сизни мактабимиз “Ёш ихтирочилар” түгарағы аъзоларининг “Космонавтика куни”га бағишиланган кўргазмасига таклиф этамиз. Кўргазма 10 апрель соат 12-00 да мактаб залида ўтади.

Хурмат билан ўқувчилар жамоаси

Сиз ҳам ота-онангизга бирор муносабат билан ўтказиладиган тадбирда қатнашиши учун таклифнома ёзинг.

4. Шеърни ифодали ўқинг. Ундалмани аниқланг.

ЎЛКА

Боғларингни сайр этганимда,
Сен бор эдинг қалбда, Ватаним.
Боғ ҳуснига шеър битганимда,
Уни дастлаб сенга атадим.

Минглаб тилда мадҳингни сўзлар,
Бунда ўсган ҳар битта дараҳт.
Нур әмади миллионлаб қўзлар,
Кўкдан сенинг ҳуснингга қараб.

Жилмаяди ўзида йўқ шод,
Янги ой ҳам кетмай қошингдан.
Этак-этак олиб коинот,
Юлдузларни сочар бошингдан.

Эркин Воҳидов

Ундалма қатнашган түртликни күчириңг, ундалмани белгиланд. Шеърнинг мазмунини ўз сўзларингиз билан тушунириб беринг.

5. Тез айтишни тез-тез айтинг.

Лолазорда лолалар очилди,
Гуллолалар лолазорда очилди.

6. Расм асосида дўстингизга эртак айтиб беринг.

Келажакка саёҳат

ЛЕКСИКА. АНТОНИМ ВА СИНОНИМ СҮЗЛАР

Биз бугун дарсда:

- антоним ва синоним сўзларнинг ёзилишини;
- берилган сўзларга мос синоним ва антоним сўзлар топишни ўрганамиз.

1. Шеърни ифодали ўқинг. Ажратиб кўрсатилган сўзларга қарама-қарши маъноли сўзлар топинг ва ёнма-ён ёзинг.

Тонг кетидан тонг отар,
Нурафшон кун муборак.
Йиллар ўтар, онг ошар,
Эзгу замондан дарак.
Шахдам қадамлар ташланг,
Бўлингиз оташ юрак.
Минг томирли әлатмиз,
Буюк Турон муштарак.

Йўлдош Муқим ўғли Оташ

Қарама-қарши маъноли сўзлар антоним сўзлар дейилади.

Антоним сўзи юончча анти (зид, қарама-қарши) ва онима (ном) сўзларидан тузилган.

Масалан: узоқ-яқин, оқ-қора.

2. Ҳаёлан келажакдаги шаҳарга “саёҳат” қилинг. Кўз олдингизга қандай кўринишлар келди? “Келажак шаҳри” мавзусида расм чизинг.

3. Мақолларни кўчиринг, антоним сўзларнинг тагига чизинг.

Жаҳл-душман, ақл-дўст. Яхшилик нур келтирад, ёмонлик зулмат. Тўғри одам эгри сўздан ор қилас. Ёш келса ишга, қари келса ошга. Кўз – қўрқоқ, қўл – ботир. Рост сўзни айт, ёлғон сўздан қайт.

4. Мақолларни ўқинг, антоним сўзларни аниқланг. Уларни ўзи боғланган сўз билан бирга намунадагиек кўчиринг.

Намуна: Эски йил – янги йил.

Эски йилнинг ҳисоби – янги йилнинг китоби. Эрта эккан хирмон қилур, кеч эккан армон қилур. Ширин ёлғондан аччиқ ҳақиқат яхши. Тўғри тил тош ёрап, эгри тил бош ёрап.

5. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган сўзларга сўроқ беринг. Улар қандай маънода келганини айтинг.

Дилнавоз бошловчиликка қизиқади. У келажакда коинотдан сайёрамизга тўғридан-тўғри, тўсиқларсиз кўрсатувлар тайёрлашни ўйлади, орзу қилади. Шунда балки ўзга сайёраликларнинг яшаш тарзи ҳақида англашимиз, тушунишимиз осон бўлармиди...

Синоним сўзи юононча (грекча) **синонимос** (бир номли) сўзи-дан олинган.

Синоним сўзлар нутқнинг таъсирли бўлишига ёрдам беради.

Шакли ҳар хил бўлса ҳам, маъноси бир хил бўлган сўзлар синоним сўзлар дейилади.

6. Ўқинг, синоним сўзларни аниқланг, уларга сўроқ беринг.

Баҳорнинг илиқ, иссиқ кунлари келган. Ватанимиз сарҳадларини кўркмас, ботир, жасур аскарлар қўриқлайдилар. Поезд узок, олис йўлдан келмоқда. Болалар она юрт, она диёр келажаги ҳақида расм чиздилар. Капалаклар кўркам, чиройли гулларга қўндилар. Она табиатнинг гўзаллигини эҳтиётланг, асранг, авайланг!

Кўчиринг, синоним сўзларнинг тагига чизинг.

7. Аҳил, улуғ, осмон, ёрдамлаш сўзларига синоним сўзлар топинг.

8. Шеърни ўқинг. ажратиб кўрсатилган сўзларга синоним сўзлар топиб айтинг.

– Мен бугун эрта турдим,
Чиқмаган әди қуёш.
Ўйлаяпман, мендан ҳам –
Ҳали экан-да у ёш!

Ориф Йўлдош

Шеърни ҳуснихат қоидаларига риоя қилиб ёзинг.

ОМОНИМ СЎЗЛАР. КЎП МАЊОЛИ СЎЗЛАР

Биз бугун дарсда:

- талаффузи ва ёзилиши бир хил, лекин маъноси турли хил бўлган сўзларнинг ёзилишини;
- кўп ва бир маъноли сўзларнинг ёзилишини ўрганамиз.

1. Матнни ўқинг. Ажратиб кўрсатилган сўзларнинг маъносини тушунтиринг.

Фахриёр келажакда катта тадбиркор бўлишни орзу қиласарди. У дарс тайёрлаб ўтириб, бирдан хаёл суриб кетди. Хаёлида худди шундай бўлибди. Фахриёр катта корхонага бошлиқ эмиш, бир қанча синфдош ўртоқлари унинг қўл остида ишлашар экан. Ҳаммалари унга ҳурмат билан салом беришар, у ҳам кулиб саломлашар экан. Унинг корхонасида энг янги турдаги пультли электрон асбоблар ишланар экан. Бу асбоблар одамларнинг кундалик ҳаётида жуда аҳамиятли бўлиб, барча уй ишларини бажаришга мосланган экан. Шаҳарда уни таниган одамлар унга ҳурмат билан бош эгишармиш...

Шу пайт хонага синглиси **Ширин** кириб, унинг хаёллари бўлиниб кетди. Фахриёр **ширин** энтикиб, дарс тайёрлашда давом этди.

Ажратиб кўрсатилган сўзларнинг маъносини тушунтиринг. Шу сўзлар қандай ёзилган? Улар қандай талаффуз қилинади? Бу сўзлар қайси сўз туркумига киради? Айтилиши ва ёзилиши бир хил бўлган сўзлар қатнашган гапларни кўчиринг. Матнга сарлавҳа топинг.

Талаффузи ва ёзилиши бир хил, лекин маъноси турли хил бўлган сўзлар омоним сўзлар дейилади.

Нутқимизда бундай сўзлар ҳам тез-тез ишлатилиб турилади. Масалан: Хатни чиройли ёз. Ўлкамизда гўзал ёз.

2. Сиз ҳам Фахриёрға ўхшаб келажакка “хаёлан” саёҳат қиласизми? Бу ҳақда дўстингиз билан сухбатлашинг.

3. Гапларни ўқинг, омоним сўзларни аниқланг. Уларнинг маъносини тушунтиринг.

Пойгада Саман от тез чопди. Коптокни баландроқ от. Баҳром боғда ўт ўрди. Малика опам тандирга ўт ёқди. Боғимизга олма қўчати экдик. Бироннинг нарсасини сўрамасдан олма. Чўпон бобо катта тут соясида дам олди. Ўз хонангни тоза тут.

Кўчиринг, омоним сўзларнинг тагига чизинг.

4. Гапларни ўқинг.

Кўзингизни эҳтиёт қилинг.

Узукнинг кўзи қимматбаҳо тошдан эди.

Деразанинг ойнасиз кўзига ойна қўйдирдик.

Эски булоқнинг кўзи очилди.

Бу дарахтнинг кўзи кўп экан.

Ҳар бир гапдаги кўз сўзининг маъносини айтинг. Уларни бир-биридан фарқини фаҳмладингизми?

Кўчиринг. Кўп маъноли сўзнинг тагига чизинг.

Айрим сўзлар кўп маъноли, баъзи сўзлар эса бир маъноли билдиради. Шунга кўра сўзлар кўп маъноли ва бир маъноли сўзларга бўлинади.

Бир неча маъноли билдирган сўзлар кўп маъноли сўзлар дейилади.

5. Тилла, бош сўzlари қанча ва қандай маъно англатиши мумкин? Мисоллар айтинг ва ёзинг.

6. Гапларни ўқинг. Омоним ва кўп маъноли сўзларни аниқланг.

Темир йўл қурилиши жадал давом этмоқда. Бугун мен ажойиб туш кўрдим. Темир қанот палапонлар чирқиллашди. Шаҳарга эрталаб туш. Носир дам олиш куни яйловда қўй боқди. Қумуш қиши ўз ўрнини зумрад баҳорга берди. Нарсаларингни тартиб билан қўй. Зумрад қумуш қошиқларини ювди.

Гапларни кўчиринг, кўп маъноли сўзларнинг тагига чизинг.

7. Шеърни ўқинг. Ёддан ёзинг.

КЎКЛАМ

Бегубор олам,
Бунчалар кўркам!
Мусаффо, тиник
Осмон жуда ҳам.
Нурга кўмилиб,
Яшнайди ўлкам.
Чунки элимда,
Кезмоқда кўклам!

Зокиржон Мўминжонов

НУТҚ. ТИЛ НУТҚ БҮЛАГИДИР

Бугун дарсда:

- нутқ гаплардан тузилишини;
- мақолларни ўқиб мазмунини тушунтиришни **ўрганаман**.

1. Матнни диққат билан ўқиб холоса чиқаринг.

Кишининг нутқи аниқ, равон, тушунарли ва ёқимли бўлиши лозим. Бунинг учун нутқ сўзлашдан аввал нима демоқчи эканини ўйлаб, кейин сўзлаш лозим. Ўйланмай айтилган сўз хатоликлар келтириши, кимнидир хафа қилиши, кўнглига озор бериши мумкин.

Нутқ қанчалик тўғри, ёқимли бўлса, у тингловчига шунчалик кучли таъсир этади. Нутқ давомида пухта ўйланган ва лозим гапларни айтиш фойдалироқдир. Доимо ҳурмат билан, бошқаларни сизлаб, ўйлаб гапириш инсонга фақат яхшиликлар келтиради.

Гўзаллик юзда эмас, эй биродар,
Сўзи ширин кимса ҳар кимга ёқар.
Сўзингиз оз бўлсин, маънодор бўлсин,
Эшитганлар қулоғи нурга тўлсин.

Шеърий мисраларни кўчиринг. Омоним ва кўп маъноли сўзларни аниқлаб, тагига чизинг.

Нутқ кишиларга шахс ёки нарса ҳақида хабар бериш ёки сўраш учун керак. Нутқ гаплардан тузилади.

2. Мақолларни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Тилингни сақла, бошинг **саломат** бўлади.

Сўз найзадан ўткир.

Сўз оёқдан **илгари** боради.

Ариқни **сув** безар,
Одамни – сўз.

Мақолларни кўчиринг. Ажратиб кўрсатилган сўзларга синоним сўзлар топиб айтинг.

3. Матнни ўқинг. Тил ҳақида нима дейилганини билиб олинг.

Тил кишилар орасида алоқа воситаси бўлиб хизмат қиласди. Қишиларнинг борлиқ, ҳаёт ҳодисалари ҳақидаги фикр ва туйғулари тил воситаларида гап орқали шакллантириш ва ифодалаш, тингловчи учун эса баён қилинган фикрни англаш воситасидир.

Ҳар бир гап бирор фикрни ифодалайди. Сўзловчининг мақсадига кўра гаплар турлича бўлади. Баъзи гаплар хабар билдиради, баъзилари тингловчини ўз фикрини айтишга даъват этиш, сўраш каби мақсадларни ифодалайди, баъзи гаплар эса буюриш, маслаҳат, илтимосни билдиради.

Тилнинг ифода шакли нутқидир.

Тил – энг муҳим алоқа воситаси сифатида ўсади, тараққий қиласди.

Тил – тарихий ҳодиса, жамият маҳсули.

4. Донишмандларнинг тил тўғрисидаги насиҳатларини ўқинг, хулоса чиқаринг.

Севимли болаларим, сира ҳам қўйпол сўзли, аччиқ тилли бўлманг, тилингизни қўйпол, аччиқ сўзлашдан тийинг. Очиқ юзли, ширин

сўзли бўлинг. Тилингизни доимо яхши сўзлашга кўнигириング. Ҳеч кимнинг кўнглини ёмон сўзлар айтиб бузманг. Боболаримиз: “Яхши сўз – жон озиғи, ёмон сўз – бош қозиги”, – деб бекорга айтмаганлар. Очик юзли, ширин сўзли бўлсангиз, ҳар ким сизларни севади.

– Бу болалар – қандай яхши, одобли, тарбияли болалар. Буларни шундай гўзал тарбия қилган ота-она ва муаллимларига раҳмат! – деб, ҳамма сизларни олқишлиайди. Шундай эмасми, азизларим!

5. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

Ажиб икки қулоғи бор,
Бири тинглаб, бири сўзлар.

Кундалик тарих ўзи,
Ҳар ерда унинг сўзи.

Топишмоқларни ёзинг, ажратилган сўзларга синоним сўзлар топиб айтинг.

6. Нуқталар ўрнига мос сўзларни қўйиб, мақолларни ўқинг ва ёзинг.

Хунар олди - ... .

Ипнинг узуни, сўзнинг ... яхши.

Фил кучли,
Фил кучли эмас, ... кучли.

Яхши ... жон озиғи,
Ёмон сўз бош қозиги.

АДАБИЙ ТИЛ УСЛУБИ. СҮЗЛАШУВ УСЛУБИ

Бұғун дарсда:

- адабий тил услуги и сұзлашув услугини;
- үқілган асар юзасидан фикр билдиришни үрганаман.

1. Матнни диққат билан ўқинг. Тил услуглари ҳақидаги фикрларни билиб олинг.

Маълумки, олимлар ва ёзувчилар ўз илмий ёки бадиий асарларида адабий тил воситаларидан турлича фойдаланадилар, чунончи, илмий асарда илмий сўзлар, бадиий асарда эса тасвирий-таъсирий воситалар кўпроқ қўлланади. Демак, адабий тилда бир-биридан фарқ қиласидиган услублар бўлади.

Адабий тил услуглари қуйидаги кўринишга эга: сўзлашув услуби, илмий услуб, бадиий услуб.

Ҳамма учун умумий бўлган нутқ сўзлашув услубидир. Бу услубда гапдаги сўзлар тартиби эркин бўлади.

2. Ўқинг. Сўзлашув услубига эътибор беринг.

Музаффар билан Акбаржон қалин дўст. Улар келажак режалари ҳақида қўп сухбатлашадилар. Бугун ҳам улар қизиқ сухбат қурдилар:

– Биласанми, Музаффар, мен келажакда уяли телефон ва компьютерлар ишлаб чиқарадиган “Мўъжиза” хусусий корхонасини очмоқчиман.

– Жуда зўр ўйлабсан-ку, Акбаржон.

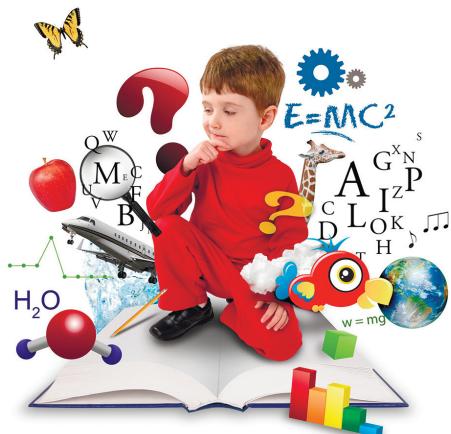
– Ҳа, ўшанда одамлар қимматбаҳо “iPhone” ва “Samsung” телефонларини сотиб олмай, ўзимизнинг “Мўъжиза” дан фойдаланишарди.

- “Мүъжиза” нинг бу телефонлардан қандай фарқи бўлади?
- Улар, аввало инсон саломатлигига заарар келтирмайдиган, бежирим, ишлатишга ва олиб юришга қулай ҳамда анча арzon нархда бўларди.
- Дўстим, келажак режаларинг амалга ошсин.
- Раҳмат.

3. Сиз ҳам дўстингиз билан келажакдаги режаларингиз ҳақида сұхбатлашинг. Сўзлашув услугабингизни тушунтиринг. Сўзлашётганда сиз қандай сўзларни кўпроқ ишлатасиз?

4. Замонавий эртакдан берилган парчани ўқинг. Диалогларни алоҳида ўқинг. Кимлар сұхбатлашяпти?

КОИНОТДА БИР КУН

Шу куни Иброҳим пакана “одам”га ёрдам беришга қарор қилди. Улар бир-бири билан танишиб ҳам олишди. Ўзга сайёраликнинг исми Тинг-Ву бўлиб, ёши 185 да экан. Ўзининг айтишича ҳали навқирон ёшда эмиш...

Иброҳим чизмаларни Тинг-Вуга берди. Икковлон уни яхшилаб ўрганиб чиқишиди.

— Хўш, бу жойга мендаги генераторни ўрнатамиз, — гап бошлади Тинг-Ву. Кейин эса чизмага тикилиб туриб:

— Қойил, ақл бовар қилмайди! Мен ҳатто Америкадаги фазони ўрганиш агентлигидан ҳам бундай қимматли лойиҳани топа олмагандим.

Тинг-Ву ҳаяжонини яшира олмади. Иброхим эса уни жилмайганча кузатарди. Ҳақиқатдан ҳам бу бола ноёб иқтидор эгаси әди.

— Шошма-шошма, - бирдан ҳайрон бўлиб қолди Тинг-Ву. – Кема гравитация оқимиға тушиб олганида, чирпирак бўлиб айланиб кетиши ҳам мумкин-ку! Бу эса учувчи учун хавфли. Нега лойиҳангда шу муаммони ҳал қилмагансан?

— Ҳа-я, биласизми, бу жудаям мураккаб бошқотирма экан. Яхшиси, уни ўзингиз ҳал қила қолинг, – дея жавоб берди Иброҳим қувлик билан.

Тинг-Ву бироз иккиланишдан кейин:

— Ўзинг ўйлаб кўр, бу муаммо ечимини билганимда сендан чизмаларингни сўраб ўтиармидим?... – деди бошини қашиб.

— Ахир ўзингиз ерликларнинг билими жуда кам дегандингиз-ку?

— Тўғрику-я, лекин бундай деганимда ҳали сенинг билимларинг ҳақида билмас эдим-да...

Саъдулло Қуронов

Диалог шаклидаги гаплардан айримларини кўчириб ёзинг.

5. Тез айтишни тез-тез айтинг.

Доно сўзлар,
Дона-дона,
Доно сўзида
Кўп маржона.

Тез айтишни кўчиринг.

ИЛМИЙ УСЛУБ. БАДИЙ УСЛУБ

Бүгүн дарсда:

- илмий услугб ва бадиий услугб ҳақида;
- матнни ўқиб ифодаланиш услугбини аниқлашни ўрганаман.

1. Матнни ўқинг, унинг ифодаланиши услугига эътибор беринг.
Илмга оид сўзларни аниқланг.

XX АСР МЕТАЛИ

Алюминий 1825 йилда даниялик физик Ханс Эрстед томонидан кашф қилинган. XIX асрда у олтиндан ҳам қиммат ҳисобланган. Ҳатто бу металдан қироличалар учун тақинчоқлар ясалган.

Аслида алюминий энг кўп тарқалган моддалардан бири. Бу борада ундан кислород ва углерод ўтиб кета олади, холос. Ердаги алюминий сайёра устки қобиғи умумий оғирлигининг 8 фоизини ташкил қиласар экан. Бу модда мева, сув ва шу каби бошқа табиий истеъмол маҳсулотлари таркибида ҳам учрайди.

Алюминийни олимлар “XX аср метали” деб аташади. Сабаби бу металл дунё тараққиётида муҳим ўрин тутади. Фазода ҳам, ерда ҳам, сувда ҳам ундан фойдаланилади. Уйимиздаги деярли барча техник асбобларда алюминийдан ишланган қисмлар бор. Бу металл жуда ҳам яхши ёнгани учун алюминий кукунидан ракета ёнилғиси сифатида фодаланилади. Масалан, “Сатурн” ракетасининг парвози учун 36 тонна алюминий кукуни керак бўлган экан.

Саъдулло Қуронов

Фан ва техникага доир илмий асарлар, дарслклар илмий услугбда ёзилади. Илмий услугбда сўзлар ўз маъносида қўлланади.

2. Фан ва техникага оид сўзларни топинг ва гурухларга ажратиб ёзинг.

1. Табиатга оид сўзлар:
2. Ўзбек тилига оид сўзлар:
3. Коинотга оид сўзлар:
4. Математикага оид сўзлар:

3. Ўқинг. Ушбу сўзларнинг бадиий услубда қандай аталишини билиб олинг.

Ўқитувчи – устоз, ўқувчи – шогирд, газ – зангори олов, кўмир – қора олтин, телевизор – ойнаи жаҳон, пахта – оқ олтин, учувчи – само лочини, чегарачи – тинчлик посбони.

Сўзларни бадиий услубда қўллаб, Зта гап тузиб ёзинг.

4. Шеърни ифодали ўқинг. Қандай услубда ёзилганини аниқланг, далиллаб беринг.

Оппоқ ўрик гулларим билан,
Илиқ қуёш нурларим билан,
Қўшиқ айтиб шўх ирмоқларим,
Елдай ўйнаб кўк япроқларим.
Меҳмон бўлиб келдим, болалар,
Олиб келдим гулу лолалар!
Мен баҳорман, қувноқ баҳорман,
Сизга севинч билан боқарман!

Жуманиёз Жаббаров

Шеърдан сифатларни аниқланг.

Бадиий услубда ёзувчи тилда мавжуд бўлган барча воситалардан фойдаланади. Бу услубда ёзилган бадиий асарларда ёзувчи ўхшатиш, кўчма маънодаги сўзлардан фойдаланади.

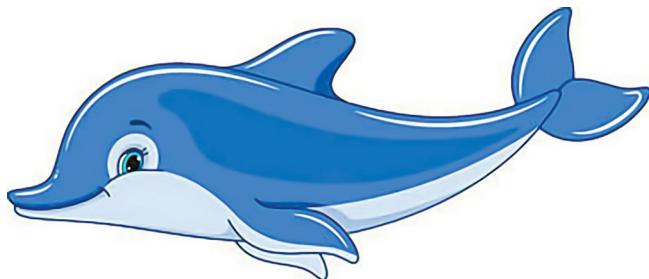

5. Матнни ўқинг. Унинг ифодаланиши услугини аникланг.

ДЕЛЬФИНЛАР

Дельфинлар – денгиз ҳайвони. Улар денгиз ва океанларда яшайдилар. Дельфинлар кўринишдан балиққа ўхшайди. Улар Каспий ва Орол денгизидан бошқа барча денгиз ва океанларда учрайди. Дельфинлар гала-гала бўлиб юрадилар. Улар одамга тез ўрганадилар. Денгиз ёки океанда ҳалокат рўй берганда, улар кишиларга қўмаклашадилар.

Дельфинлар сезгир ҳайвонлардир. Уларнинг эшитиш органлари жуда яхши тараққий этган. Улар довул бўлишини олдиндан биладилар. Дельфинлар якка-якка ёки гала-гала бўлиб сакрашаверса, денгизда ёки океанда довул бўлар экан. Ҳозирда кишиларимиз дельфинларни ҳам қўлга ўргатмоқдалар.

Кесим вазифасида келган феълларни эга билан бирга кўчиринг.

МАТН

Бугун дарсда:

- матн мавзусига мос сарлавҳа танлашни;
- шеър асосида матн түзишни **ўрганаман**.

1. Матнни ўқинг. Унинг қандай мазмунда ёзилганини тушунти-
ринг. Матнга сарлавҳа топинг.

Сирожиддин мусиқага жуда қизиқади. Шу сабабли шаҳардаги мусиқа мактабининг скрипка йўналиши бўйича шуғулланади. Сирожиддин ҳали ёш, лекин у келажакда энг эътиборли мусиқа фестивалларида иштирок этиб, ғолиб бўлишни орзу қиласди. У Ватанимиз номини юксакларга кўтарадиган таниқли скрипкачи бўлишни хоҳлайди. Ўзининг машхур скрипкачи бўлганини, Президентимиз унинг қўлинини сиқиб табриклаганини ота-онаси ҳам кўришини орзу қиласди. Бунинг учун Сирожиддин аъло баҳоларга ўқиб, қунт билан мусиқа сирларини ўрганмоқда.

Матндан биттадан содда гап ва қўшма гапни аниқланг ва ёзинг.

Мазмунан ўзаро боғланган икки ёки бир неча гап матн дейи-
лади. Матнга сарлавҳа қўйиш мумкин.

2. Матнни ўқинг. Унинг ифодаланиш услубини айтинг.

КАМАЛАК НИМА?

Ёмғирдан кейин осмонда кўринадиган рангли ёйни камалак дей-
миз. У ҳам ҳаво таркибидаги ёмғир томчилари орасидан қуёш нури-

нинг ўтиши натижасида пайдо бўлади. Бу жараёнда қуёш нури етти хил рангда товланади: қизил, олов ранг, сарик, яшил, ҳаво ранг, кўк ва бинафша ранг. Ушбулар камалакнинг асосий ранглариdir.

Матнда нечта гап борлигини айтинг. Гапларни кўчиринг.

3. Ўқинг. Шеър мазмунига мос матн тузинг.

ҚУВОНЧ – ДАРЁ

Шўх, ўйноқи шаббода,
Чопиб мендан ўзади.
Кўкарган ўт-ўланнинг
Қулоғидан чўзади.
Шодон кезиб далалар,
Кўркига кўрк қўшади.
Мусаффо ушбу тонгда,
Қувонч - дарё тошади.

Зокиржон Мўминжонов

4. Шеърни диққат билан ифодали ўқинг. Ойхоннинг ҳаракатларини тасвирлаб, матн тузинг ва ёзинг.

ОЙХОН ВА РАЙХОН

Ҳар хил кўчатни Ойхон
Жўякка экиб қўйди.
Жамбил, сада, ошрайхон
Барг ёэсин, – деб сув қўйди.
Янги, пўлат кетмонча,
Тушмади ҳеч қўлидан.
Кўчат тагларин анча
Юмшатди ўнг, сўлидан.
Яшнаб тез кун ичидা
Новдалари ёзди қад.

Ойхон ўз гулзорини
Парвариш этди ҳар вақт.
Ойхоннинг сочи каби
Қуюқ ўсди райхонлар.
Қулф урган ариқ каби
Кўркам супа, айвонлар.
Тушлик қилдик биз роса,
Келтирилди мошхўрда.
Ойхон ичса бир коса
Таъми жуда хушхўр-да!

Шунда бизнинг Ойхоннинг
Қувончдан кулди юзи.
Чунки хушбўй районни
Эккан эди-да, ўзи!

Боболар насиҳатин
Эслаб севинчга ботди.
Ҳалол меҳнат роҳатин
Ойхон ҳам шу кун тотди.

Илёс Муслим

5. Топишмоқни ўқинг, жавобини топинг.

Дошқозонда қайнар ош,
Ичида шақирлар тош.
Қари, ёш айтиб тилак,
Пиширарлар .....

Топишмоқни хусниҳат қоидаларига риоя қилиб қўчиринг.

ИНШО. ИНШО ТУРЛАРИ

Бұғун дарсда:

- иншо ёзиш қоидаларини;
- матн асосида иншо ёзишни үрганаман.

1. Расмни қозатинг. Расм асосида “Желажак мактаби” мавзусида ҳикоя тузинг.

“Иншо” сүзи луғатларда пайдо қилиш, ёзмоқ, ижод маъноларини билдиради. Иншо ёзиш, нутқ, билим, қобилиятни ўстиришга катта ёрдам беради. Иншо ёзишдан олдин режа тузилади.

2. Ўқинг. Иншо ёзиш учун эсдалиқда ёдингизда сақланг ва уларга амал қилинг.

1. Иншо мавзуини пухта ўйланг. Нималар ҳақида ёзишни аниклаб олинг. Мавзуга доир сўзлар танланг.

2. Иншонинг асосий мазмунини, шу мазмунни ёритиш учун нималар ҳақида ва қандай ёзишингизни ўйлаб олинг.

3. Ёзган иншоингизни ўқиб чиқинг: унда мавзуу ва асосий мазмун ёритилганми? Ёзиш зарур бўлмаган (ортиқча бўлган) сўз ва гапларнинг устидан чизинг; иншонинг мавзуи ва асосий мазмуни етарли очилмаган ўринларни тўлдиринг.

4. Иншонинг тилига алоҳида эътибор беринг. Фикр яхши ифодаланганми? Зарур ўринларга тузатиш киритинг.

5. Ёзган иншоингизни оқقا кўчиринг.

3. Гапларни ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

Ўқувчи иншо ёзиш учун пухта билимга эга бўлиши, эшитган, ўқиган маълумотларини тартибга сола билиши лозим. Бунинг учун эртак, ҳикояларнинг мазмунини тушуниб ўқиши, воқеалар тартибиди яхши билиши керак. Иншолар уч турга бўлинади:

1. Адабий мавзудаги иншолар (эртак, ҳикоя, достон, афсона).
2. Ўқувчилар ҳаёти билан боғлиқ иншолар (мактабдаги ҳаётий воқеалар, ўқувчиларнинг билим олиши ва дам олиши ҳақида).
3. Тасвирий санъат асаллари асосидаги иншолар (жойлар тасвири, турли мавзудаги расмлар).

4. Матнни ўқинг. Матннинг асосий мазмунига эътибор беринг.

ОНА КАКЛИК

Саратон. Қуёш өрларни ёндиргудек бўлиб қиздиради. Ҳатто нафас олиш ҳам қийинлашди. Бундай пайтларда одамлар, жониворлар, паррандалар ҳаллослаб, кечки салқин тушишини кутиб ётади.

Бир куни овчи дарё соҳилидан узоқда, қумликлар устидан ўтиб бораради.

Унинг “Зийрак” деган лунжлари осилиб тушган, пайпоқдор овчи ити бор эди. У тилини осилтириб, олдинда югуриб борар эди. Овчи уни ёшлигидан боқиб, овга ўргатган эди.

Бирдан овчининг кўзи бута соясида ётган какликка тушди. У тўхтаб милтигини қўлига олди. Каклик бўлса бута остидаги кичик сояда бағрини ерга бериб ётарди. У овчи яқинлашса ҳам, жойидан қўзгалмади. Овчи унинг тепасига борди. Какликнинг қанотлари остидан иккита жўжасининг боши кўринди. Улар иссиқдан ҳанси-пар, тинмай томоғининг тагини лиқиллатарди.

Шу пайт овчи югуриб келаётган “Зийрак”нинг бўйнидаги тас-масидан ушлаб қолди. Она каклик томон боришига йўл қўймади. Какликни кўриб қолган ит зўр бериб у томонга қараб талпина бошлиди. Она каклик бўлса, жўжаларини жазирама иссиқдан асраб, бута остида ҳамон бепарво ётарди.

Биз ёввойи бир қушнинг ўз боласига шу қадар меҳрибон эканлигини кўриб, таажжубландик.

Матн асосида ўзингиз мустақил иншо ёзинг.

5. Шеърни ифодали ўқинг, мазмунини тушунтиринг.

ОНА ТИЛИМ

Она тилим – мадҳиям,
Она тилим – бош қуролим.
Она тилим бўлмаса,
Бўлмас эди шеър-куйим.
Она тилим – эллигим,
Она тилим – эрлигим.
Она тилим бўлмаса,
Бутунланмас кемтигим.

Кодир Мирза Али

Она тили ҳақида билган шеърингизни ёддан айтинг.

ИНШО РЕЖАСИ. ҚИСҚА ВА ТҮЛИҚ ИНШО ЁЗИШ

Бұғун дарсда:

- иншо ёзиш үчүн режа түзишни;
- түлиқ ва қисқа иншо ёзишни **ұрганаман**.

1. Матнни дикқат билан ўқиб чиқинг. Мазмунини эслаб қолинг.

КАРИМЖОННИНГ ҚАЛДИРФОЧЛАРИ

Баҳор күнлари эди. Күнлар исий бошлаган. Каримжоннинг айвонига қалдирғоч учиб келди. Унинг түмшүғида чигиртка бор эди. Қалдирғочнинг болалари бараварига овқатта интилди. Уяning оғзига тиқилиб қолиши. Бирдан уя қүчиб кетиб, ерга тушди. Каримжон күркіб кетди.

Шу пайт Каримжоннинг акаси келиб қолди. У акаси билан эски челакка похол солди. Устига она қалдирғоч ясаган юмшоқ уяни түшади. Уяга қалдирғоч болаларини авайлаб солди. Сүнгра челакни бўғотга илиб қўйди.

Тез кунда она қалдирғоч болаларини учирма қилиб олиб кетди. Лекин улар тез-тез келиб турадиган бўлди. Ҳар келганда ёқимли сайрашарди. Каримжонга миннатдорчилик билдиришарди.

Матн юзасидан иншо ёзиш үчүн берилган режа билан танишинг.

Режа:

1. Каримжон қўрқиб кетди.
2. Каримжоннинг акаси келиб қолди.
3. Она қалдирғоч болаларини учирма қилди.

Режа – иншонинг тузилиши, қисмларга бўлиниши ва шу қисмларни изчиллик билан баён этиш демакдир.

2. Режа асосида матн мазмунини сўзлаб беринг.

Иншони тўлиқ ёки қисқа ёзиш мумкин.

Мавзу тўлиқ ёритилган бўлса, фикр кенг ифодаланса, тўлиқ иншо ҳисобланади.

Мавзу қисқа, воқеалар, тимсоллар ҳаракати тўлиқ ёритилмаса, қисқача иншо ҳисобланади.

3. Матнни ўқинг. Воқеалар тартибини эслаб қолинг.

ҚЎЛИ ГУЛ

Бир куни эрталаб, синглим Умида ойна олдидан тароқ олаётган эди. Бирдан токчадан алланарса тушиб кетгандек бўлди. Бориб қарасам, токчадаги соат полда юмалаб ётибди. Уни дарров қўлимга олдим. Қулоғимга тутиб кўрдим. Соатдан ҳеч қандай товуш эшилмади.

Мен жуда хафа бўлдим. Чунки у ҳар куни жиринглаб мени уйғотар эди. Мактабга ўз вақтида етиб борар эдим. Шу пайт нариги уйда дарс тайёрлаб ўтирган акам чиқиб қолдилар. Мен бўлган воқеани акамга айтдим.

Акам соатни олиб, у ёқ бу ёғини қарадилар. Унинг орқа томонини очдилар. Уйдаги қутидан лупани олиб, қовоқларига қистириб, соатнинг ичини кузатдилар. Сўнг соатни тузатишга киришдилар. Дам ўтмай соатни қўлимга бердилар. Қарасам, чиқиллаб юриб турибди.

Матнга режа тузинг ва тўлиқ иншо ёзинг.

4. Топишмоқларни ўқинг, жавобини топинг.

1. Қулоқлари боғланган,
Қаноти йўқ қуш учар.

2. Қўл, оёқсиз манзил кўзлар,
Дўст қалбини дўстга сўзлар.

5. Тез айтишни тез-тез айтинг.

Мамадали, Асадали, Аскарали,
Боқишидаи асалари,
Тўплагани асал бари.

НУТҚ МАДАНИЯТИ

Бұгун дарсда:

- нутқ маданиятига риоя қилишни;
- матн юзасидан билдириган фикрларни далиллаб беришни **ұрганаман**.

1. Мақолларни ўқинг. Мазмунини түшүнтириңг, хulosса чиқа-

1. Оз гапир – соз гапир.

2. Дорининг аччиғи яхши,
Сўзнинг – ширини.

3. Бир таваккал бузади,
Минг қайғунинг қафасин.
Бир ширин сўз битказар,
Минг кўнгилнинг ярасин.

4. Рост сўзингни яширма,
Ростга завол йўқ.

5. Айтар сўзни айт,
Айтмас сўздан қайт.

Мақолларни кўчириб ёзинг.

Инсон бошқалар билан нутқ ёрдамида алоқада бўлади. Нутқ аниқ ва ёқимли бўлса, у тингловчига шунчалик аниқ ва ёқимли етиб боради.

2. Матнни ўқинг. Мазмунини билиб олинг.

Сўзлашаётганингизда муомала ва нутқ маданиятига риоя қилинг. Ўзингиздан катталар сўзлаётганда, гапларини диққат билан тингланг, кичикларга хушмуомала бўлинг.

Овозингизни баланд қилиб гапиришга ўрганманг. Ота-онангиз, устозларингиз, синфдошларингиз берган саволларга аниқ ва ёқимли жавоб қайтаринг.

Нутқ маданияти деганда сўзловчининг тўғри, мазмунли, ёқимли сўзлаши тушунилади.

Нутқ маданияти сўзловчининг шахсий маданий савиясига ҳам боғлиқ.

3. Эртакни ўқинг. Мазмунига эътибор беринг.

КАМТАР ҚУЁН (Мексика эртаги)

Бир куни меҳрибон ва камтар қуён қўшни полиздаги карамга тўйиб олиб, уйига қайтаётганида бир тулкини кўриб қолади. Қуённинг юраги шиф этиб кетди. Қочиш керак. Ўйланиб ўтирмасдан бир унгурга кириб кетади. Қуён жуда камтар ва тарбияли эди. Унгурга рухсатсиз кирганига ўнгайсизланиб, саломлашиши кераклигини тушунади.

— Салом, меҳрибон унгур. Сенинг кенглигинг ва осойишталигинг жонга роҳат берар экан. Менга киришга рухсат этсанг, — дейди.

Унгур тубида бир илон яшар экан. У қуённинг овозини эшишиб, уни чақиради. Илоннинг товушидан уни егиси келиб турганини сезган қуён:

- Сизни безовта қилганим учун узр, мени она қүён кутиб ўтирибди. Соғ бўлинг, – деб қочиб кетади.
- Шу сўзларнинг сеҳри бор-да! Қуён менга яхши сўзламаганида мен уни ушлаб олиб, еб қўяр эдим, – деб ўқинди илон.

Қуённи ўлимдан қандай фазилатлари қутқарди? “Яхши гапга илон инидан чиқар” ибораси эртак мазмунига мос деб ўйлайсизми? Фикрингизни далиллаб беринг.

4. Ассалому алайкум, раҳмат, соғ бўлинг, марҳамат, хўп бўлади, лаббай, узр каби сўзларни қатнаштириб, гаплар тузинг ва ёзинг.
5. Шеърни ифодали ўқинг. Боланинг орзуларини ўз сўзларингиз билан тушунтиинг.

БОЛА ОРЗУСИ

Буюк Абайдек кенг юрак,
Шоир бўлгим келади.
Бауржандек шер юрак,
Ботир бўлгим келади.
Бор билимни ўрганган,
Олим бўлгим келади.

Етмиш хунар ўрганган,
Истеъдодли бўлгим келади.
Мана, шундай ажойиб,
Бордир менинг орзуим.
Элга бўлган ҳурматни,
Келажакка боғладим.

A.Едилова

Шеърни ҳуснихат қоидаларига риоя қилиб қўчиринг.

6. Нутқ маданиятига риоя қилган ҳолда дўстингиз билан келажак орзуларингиз ҳақида диалог тузинг.

ЎЗБЕК ТИЛИ ТУРКИЙ ТИЛЛАР ТУРКУМИГА КИРАДИ

Бугун дарсда:

- ўзбек тили туркй тиллар туркумига киришини;
- сўзларни алфавит тартибида ёзишни ўрганаман.

1. Матнни ўқинг. Мазмунини тушунтиринг ва хулоса чиқаринг.

ОНА ТИЛИМ

Бизнинг она тилимиз – ўзбек тилидир. Ўзбек тили жуда бой тил. Дунёга донг таратган боболаримиз шу тилда ижод қилганлар. Тилимиз миллатимизнинг тенгсиз бойлигидир.

Дунёдаги барча халқларнинг ўз она тиллари бор. Албатта, кўп тил билиш жуда яхши ва керакли. Аммо инсон ўз она тилини яхши билмоғи, қадрламоғи, уни асраб-авайлашмоғи лозим.

Тилни қадрлаш уни мукаммал ўрганмоқдан бошланади. Она тилимиз – ўзбек тилини чуқур ўрганинг, сўзлашинг, ижод қилинг, севинг ва ардоқланг!

Ўзбек тили Олтой тиллари оиласининг туркй туркумига киради. Дунёда туркй тиллар кўп: ўзбек тили, қозоқ тили, турк тили, озор тили, қирғиз тил, туркман тили, уйғур тили, бошқирд тили, қорақалпоқ тили...

2. Сўзларни ўқинг, алфавит тартибида ёзинг.

Она, Ватан, бола, табиат, мактаб, билим, тинчлик, келажак, дўстлик, баҳт.

Шу сўзларни қозоқ тилида тўғри айтинг, ўхшашлигини тушунтиринг.

3. Матнни ўқинг ва ёзинг.

Менинг қозоқ, турк, уйғур, қирғиз, рус дўстларим бор. Улар билан мен ҳар куни бирга ўйнайман. Байрам кунлари, дам олиш кунлари истироҳат боғига, дарё бўйига дам олишга биргаликда борамиз. Ўйларимиз ҳам бир-бирига яқин бўлгани учун дўстларим билан сұхбатлашиб тураман. Биз ҳар биримизнинг тилимизда bemalol сўзлаша оламиз. Кўп тилларни ўрганиб бориш биз учун жуда фойдали.

4. Шеърни ифодали ўқинг. Мазмунини тушунтиринг.

ЖОН ДЎСТИМ

Дўстлик номини севамиз, ардоқлаймиз,
Дўст бўлса толмайди қўш қанотимиз.
Қўшилиб юракдаги сирларимиз,
Буюқ орзулар сари йўл оламиз.

Хаёт мазмуни – дўстлик,
Кўнгилнинг кўзи – дўстлик.
Юракни мангуга боғлаб,
Сирни – сирга улашдик.

Б.Батирбекова

Шеърни кўчириб ёзинг.

5. Матнни ўқинг.

Фантастик асарлар ва фильмларда одамга ёрдам берадиган роботлар учрайди. Ўзимиз ҳам баъзи пайтларда бундай темир ёрдамчиларга эҳтиёж сезамиз. Боситхон ҳам бундай роботларга жуда қизиқади. У робототехника тўгарагига қатнайди. У ерда ўртоқлари билан тури роботлар ясашни ўрганмоқда. Ҳозир у бадантарбия қила оладиган робот ясади. Боситхон келажакда дунёдаги барча тил ва шеваларни биладиган ҳамда бу тиллар билан bemalol сўзлаша оладиган робот ихтиро қилишни орзу қиласди. “Бундай роботлардан таълим, сайёҳлик ва таржимонлик каби кўплаб соҳаларда фойдаланиш мумкин бўларди. Қизиқувчилар ҳам шунаقا роботдан битта сотиб олишса бас – барча хорижий тилларни ўргатувчи шахсий репетитор тайёр!” – дейди Боситхон.

Кўчирма гапларни такроран ўқинг ва ёзинг.

ЎҚУВ ЙИЛИ ОХИРИДАГИ ТАКРОРЛАШ

Бугун дарсда:

- гапнинг бош ва иккинчи даражали бўлакларини аниқлаб, тагига чизишни;
- расм асосида эртак тузишни ўрганаман.

1. Матнни ўқинг, мазмунини тушунтиринг. Матнга сарлавҳа топинг.

Ҳар бир инсоннинг ўз орзуси бўлади. Орзу тугамайди, бир орзу инга эришсанг, иккинчи, учинчи, тўртинчи ва яна бир қанча орзу инга етишга ҳаракат қиласан. Чунки бу ҳаёт! Ҳаёт эса орзусиз бўлмайди. Орзулар амалга ошиши учун жуда кўп вақт сарф этиш керак. Орзунинг ушалиши яхши ниятни, сабрликни, вақтни, чидамлиликни, кучлиликни, меҳрибонликни, меҳнатсеварликни, билимни, ақлни талаб этади.

Матнни қандай гаплардан тузилганини айтинг.

2. Шеърни ифодали ўқинг. Қандай услубда ёзилганини айтинг.

БАҲОР

Билолмадим илк баҳор,
Қайси ердан бошланди.
Бирдан зумрад поёндоз,
Далаларга ташланди.
Ҳеч сездирмай ишлади
Унинг чаққон қўллари.
Бир кечада гиламга,
Чатиб чиқди гулларни.

Қалин, совуқ, музларни,
Эритолди ийдириб,
Сүнгра ҳар бир дарахтга
Чиқди чопон кийдириб.

Кавсар Турдиеева

3. Матнни ўқинг. Унга сарлавҳа қўйиб кўчиринг. Матн мақсадига қўра қандай гаплардан тузилганини айтинг.

Ҳашар Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган. Ҳашар йўли билан уйлар қурилган. Кўчалар тозаланган. Кўчатлар ўтқазилган. Ариқлар қазилган. Йўллар, кўприклар, шифохоналар қурилган.

Махмуд Сатторов

Гапнинг бош ва иккинчи даражали бўлакларини аниқлаб, тагига чизинг. Эга ва кесим қайси сўз туркумига киришини устига ёзинг.

4. Нуқталар ўрнига зарур унли ҳарф қўйиб, сўзларни ёзинг.
Уларнинг айтилиши ва ёзилишидаги фарқини изоҳланг.

Сам...лёт, автом...биль, муғ...мбир, нўх...т, т...рози, м...тор, уйқ..., тумш...қ, буйр...қ, хук...қ.

5. Матнни ўқинг. Сифатларни топиб, маъно турини, гапдаги ва-зифасини айтинг.

Болалар ўтлоққа чиқишиди. Ўтлоқ ям-яшил ўтлар, оқ, сарик, қизил гулларга бой жой эди. Чўққидан оқиб тушган тип-тиниқ сувлар қум-тошлар орасида ариқчалар ҳосил қилган. Бу ариқчалар бўйида ўткир ҳидли қорамтирип ялпизлар, сершоҳ жамбиллар ўсиб ётарди. Ўтлоқнинг соғ ва хушбўй ҳавоси кишига ором бағишлади.

Ҳаким Назир

Сифатларни ўзи боғланган сўз билан кўчиринг. Сифатлар отларга нима ёрдамида боғланган?

6. Расмни күзатинг. Расм асосида эртак тузинг. Матн услубини айтинг.

БҮЛАЖАК АСТРОНОМ

Бүгун дарсда:

- сўроқлар ёрдамида от, сифат ва сонларни аниқлашни;
- гапларнинг мақсадига кўра турарини айтишни ўрганаман.

1. Матнни ўқинг. Сўроқлар ёрдамида от, сифат ва сонларни аниқланг.

Одилжоннинг энг севимли машғулоти – осмондаги юлдузларни санаш. Ҳар сафар юлдузларни санагандаги 50 тадан кейин адашиб кетади. Дадасининг айтишича, юлдузларни юз йил тинимсиз санаса ҳам, тугата олмас экан.

Одилжон келажакда коинотни ўрганадиган астроном бўлмоқчи. Бу жуда ҳам қизиқарли касб. Ҳар куни улкан телескоплар ёрдамида юлдузлар ва сайёralарни кузатиш, миллионлаб километр узоқликдаги сирли

оламлар билан танишишни орзу қиласди.

Одилжон астроном бўлиш учун барча фанларни пухта ўрганиб, аъло баҳоларга ўқиши лозимлигини билади ва бунга астойдил ҳаракат қилияпти.

Матндан аввал отларни, сўнг сифатларни ёзинг.

2. Ўқинг. Гапларнинг мақсадига кўра турларини айтинг.

Қирқоёқнинг айрим турларида 270 жуфт оёқлари ҳам учрайди. Сиз чивиннинг тиши нечталигини биласизми? Унинг роппа-роса 22 та тиши бор. Археолог олимларнинг тахминича ғилдирак бундан 7 минг йил олдин ихтиро қилинган экан.

Кўчиринг. Рақамларни ҳарфий ифода билан ёзинг.

3. Нуқталар ўрнига зарур унли ҳарфни қўйиб кўчиринг.

Кўпр...к, тўл...к, бўл...м, бўй...н, тўс...к, бўл...к, авг...ст, ах...л, ул...ғ, ад...р, чўз...к.

Бир сатрдан иккинчи сатрга бўғинлаб кўчирилмайдиган сўзларнинг тагига чизинг.

4. Қўшма гапларга зарур тиниш белгиси ва нуқталар ўрнига мос боғловчи қўйиб ўқинг ва ёзинг.

Боғнинг эшиги очик ... уйнинг эшиклари беркитилган. Мўмин ўрнига ётди ... уйқуси келмади. Мажлисга ҳамма келди ... Зулфия негадир келмади.

5. Шеърни ифодали ўқинг. Сўроқлар ёрдамида келишик олмошлирини аниқланг. Улар қайси келишикларда қўлланганини айтинг.

Ҳамма нарса мени қаршилар.

Хар бир куртак менга куйлар роз.

Мен юрганда, боғларга тўлар,
Фақат баҳтни мақтаган овоз.

Ҳамид Олимжон

Кўчиринг, кишилик олмошларининг тагига чизинг, қўшимчаларни тегишлича белгиланг.

6. Ўқинг. Ҳар бир устунда берилган сўзларниң ўқилиши ва ёзилишини тушунтиринг. Сўзлар қайси келишикда қўлланганини айтинг.

Капалакка	уйда	ука
Қайраочга	Лайлода	дафтар
Эшикка	чизғичда	гул
Дилшодга	ўқувчида	хона
Кишига	мактабда	ойнома
Театрга	боғда	китоб
Қаламга	расмда	майдон

Қайси келишиклар қўлланилмаган? Сўзларни шу келишикларда қўллаб ўқинг.

ОРЗУ – ОДАМГА ҚАНОТ

Бұғун дарсда:

- кетма-кет келган бир хил ундошли сўзларнинг ёзишини;
- эртак мазмунига мос расм чизишни **ўрганаман**.

1. Шеърни ифодали ўқинг. Мазмуни асосида сухбатлашинг.

Қанийди бошлиқ бўлсам,
Элимга нур таратган.
Қанийди врач бўлсам,
Ҳалқимни сақласам омон.
Қани энди банкир бўлсам,
Мўлчилик бўлар эди.
Агар меъмор бўлсам,
Яшнарди менинг шаҳрим.

Шеърни қўчиринг. Феълларни аниқлаб, тагига чизинг.

2. Сиз ҳам ўзингизни боланинг орзуларига “шерикман” деб ўй-лайсизми? Фикрингизни далилланг.

3. Ўқинг. Бир хил ундошли сўзларнинг ёзишини ёдингизда тутинг.

Ташаккур, пилла, миннатдор, муваффақият, чаққон, ҳаммом, гижжак, танаффус, табассум, иззат, металл.

Олдин жарангли бир хил ундошли, кейин жарангсиз бир хил ундошли сўзларни қўчиринг. Айтилиши ва ёзишида фарқ қилган сўзларнинг тагига чизинг.

4. Ўқинг. Аввал бирликдаги сўнг кўпликтаги қўшимчаларни олган отларни аниқланг.

ЧИРОЙЛИ

Оқ каптарим чиройли,
Кўк каптарим чиройли.
Тинчлик қуши дейдиган,
Дил гапларим чиройли.
Парвоз этинг элма-эл,
Қанотингиз толмасин.
Ер юзига тинчлик, денг,
Эшитмаган қолмасин.

Ҳабиб Раҳмат

5. Ўқинг. Аввал ҳолат равишларини, кейин пайт равишларини ёзинг.

Эрта, тез, эртага, бултур, секин, ҳозирдан, зўрға, бирдан, индинга, ҳали, пиёда, аввал, ботирларча, чала-чулпа, аллақачон.

Яна қандай равишларни биласиз? Уларга мисоллар айтинг.

6. Эртакни ўқинг. Ундалмали гапларни аниқланг.

БОҒБОН ВА БУЛБУЛ (Ҳинд эртаги)

Айтишларича, бир деҳқоннинг ажойиб боғи бўлган экан. Боғнинг бурчаги катта гулзор экан. Бир куни боғбон гулларни томоша қиласани боққа чиқса, атиргул шохига бир булбул қўниб турган эмиш. Булбул тўлиб-тoshiб сайраб, бошини гул косасига тиқармиш,

ўткир түмшүғи билан гулнинг оч қизил баргларини юлармиш. Боғбон булбулга жазо бермоқчи бўлибди. Уни тутиб, қафасга солиб қўйибди. Шунда булбул дебди:

- Ҳой боғбон! Нега мендек эркин қушни қамаб қўйдинг?
- Нима қилганинг ўзингга аён. Ахир менинг бутун ҳаётим шу гулларда-ку!
- Кечир, – дебди булбул. Гулни хароб этиб, сени қайғуга солган бўлсам, гуноҳимга яраша қафасга тушибман!

Булбулнинг бу сўzlари боғбонга жуда таъсир қилибди ва уни қафасдан чиқариб юборибди.

Булбул боғбонга шундай деди:

- Сен мени кечирдинг. Яхшиликка мен ҳам яхшилик қайтараман! Тингла! Мана бу дараҳт остига бир хум олтин кўмилган. Шуни ковлав ол.

Боғбон хумни қидириб топибди:

- Эй булбул! Сен ер остидаги олтинни кўрибсан – у, оёғинг остидаги тўрни кўрмабсан – да.

Эртак мазмунига мос расм чизинг.

ЧОРЛА, КЕЛАЖАК!

Бугун дарсда:

- шеър мазмұнни асосида постер түзишни;
- сүзларнинг айтилиши ва ёзилишидаги фарқни аниқлашни **ўрганаман**.

1. Шеърни диққат билан ифодали ўқинг.

ЧОРЛА, КЕЛАЖАК!

Қанча йироқ кетди құвноқ болалик,
Лек унинг ҳисларин сақтайди юрак.
Энди бошқа олам сари йўл олдик,
Олис манзилларга чорлади тилак.
Нурафшон давралар **кенгаяр** яна,
Янада авж олар **ёшлиқ** ялласи.
Ва бунда бошланар **янги** тантана,
Меҳнат, изланиш ҳам ижод палласи.
Она юртимизни ардоқлаб ҳар он,
Бағрини айлаймиз гулгун, фусункор.
Меҳнатла келтириб унга зафар, шон,
Шаънига қўшиқлар айтамиз такрор.
Чорлагил эй, ёшлиқ, чорлагил ҳаёт,
Чорлагил бағрингга порлок келажак!
Олий тилақларга бахш этгин қанот,
Ахир фарзандингмиз, бахт яратажак!

Инобат Ризаева

Шоир шеъри орқали нималар демоқчилигини тушунтиринг. Ажратиб кўрсатилган сўзларга қарама-қарши маъноли сўзлар топиб айтинг.

- Шеър мазмуни асосида дўстларингиз билан “Бизнинг келажак” мавзусида постер тузинг.

- Берилган сўзларни ўқинг. Уларнинг ёзилишини тушунтириng.

Осмон, жаҳон, Улуғбек, футбол, Зокир, жийда, Саида, бобо, Нодиржон, Маъмура, дафтар, Самира.

Сўзларни икки устунга ажратиб ёзинг. Яна қандай сўзлар бош ҳарф билан ёзилишини айтинг.

- Бесаранжом* сўзидан 60 дан ортиқ сўз тузиш мумкин. Ўзингизни синанг. Сиз қанча сўз туза оласиз? Тузган сўзларингизни сўз туркумлари бўйича гурухлаб, устун шаклида ёзинг.

- Чизиқчалар ўрнига мос эга ва кесим қўйиб, гапларни ўқинг ва ёзинг.

..... кутубхонани ..... .
..... гулни ва баргларни ..... .
..... гулларга сув ..... .

- Нуқталар ўрнига керакли ҳарфларни қўйиб, гапларни ёзинг. Сўзларнинг айтилиши ва ёзилишидаги фарқни айтинг.

Бошқа одамларнинг сенга кўрсат...ан озгина я...шилигини бир дунё деб тан олсанггина, сен оққўнгил одамсан. ...аётда сенинг ақлли бўлишингга bemin...at ...izmat қиласиган ul...f ustoz kito...dir.

Ёқубжон Шукуров

7. Шеърни ифодали ўқинг. Ёзги дам олишни мароқли ўтказиш ҳақида режаларингиз ҳақида сўзлаб беринг.

ЁЗ ҚЎШИФИ

Ёзганда ёз
Гул пояндоз,
Сайр айламоқ
Қандайин соз.
Анхорда сув
Чаларди соз.
Тинглаш учун
Дил ишқибоз.

Шодлик ҳар ён
Этган парвоз.
Меҳнат элга
Берган пардоз.
Ёзганда ёз
Гул пояндоз.
Сайр айламоқ
Қандайин соз.

Пўлат Мўмин

ГЛОССАРИЙ

Агентлик	Бирор идора ёки корхонанинг жойлардаги бўлими, шунингдек ахборот йиғиш ва тарқатиш, воситачилик қилиш вазифасидаги баъзи муассасаларнинг номи.
Авиамоделчи	Учиш аппаратлари моделларини лойихалаш ва ясад учирин билан шуғулланадиган шахслар
Археолог	Қадимий моддий маданият ёдгорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўрганувчи олим
Арғимчоқ	Дарахтнинг икки шохига ёки иморат ёғочига икки учини боғлаб осилган арқон.
Асабийлашмоқ	Бўлар-бўлмасга қизишиб, тутақиб кетмоқлик
Аскар	Ҳарбий хизматдаги шахс.
Атмосфера	Ерни ва бошқа планеталарни ўраб турадиган газсимон қобиқ.
Бинойидек	Туппа-тузук, яхшигина, созгина
банкир	Банк эгаси; банк ходими.
Барометр	Атмосфера босимини ўлчайдиган асбоб.
Бахмал	Духоба; бархит.
Бўйра	Тозаланган қамиш чўпидан тўқилган тўшама.
Боқимсиз	Қаровсиз, ота-онасиз; етим
Бўғот	Қамиш солиб ёпилган томнинг девордан ташқарига чиқиб турган қисми.
Генератор	Бирон-бир ташқи манба ҳисобига электр энергияси ишлаб чиқарувчи қурилма.
Гравитация	Бутун олам тортишиш кучи.

Даъват қилмоқ	Бирор ишга ундармок, бирор тадбирга чақирмоқ.
Довюрак	Хеч нарсадан чўчимайдиган, тап тортмайдиган.
Довул	Қаттиқ бўрон.
Жадал	Тезлик билан, шошилинч.
Жўшади	Қаттиқ тўлқинланади, тўлиб-тошади.
Жамоат	Халқ, кўпчилик.
Жўяқ	Экин ариғи, икки пушта орасидаги ариқ.
Зангори	Яшил-ҳаворанг, оч яшил рангга эга бўлган мовий ранг.
Замбил	Юқ ташиш учун ишлатиладиган иш қуроли.
Замбуруғ	Таркибида хлорофилл бўлмайдиган, спораси билан кўпаядиган илдизсиз, уругсиз ўсимликларнинг умумий номи.
Изчиллик	Мунтазам боғлиқлик ҳолати.
Ийдирмоқ	Эритмоқ.
Илик	Суяқ ичидаги ёғлиқ модда; болдир суяги.
Иттифоқлик	Иноқ, аҳил муносабат
Иқлим	Бирор жойнинг ўзига хос, ҳар йили такрорланувчи одатдаги об-ҳаво шароити.
Ифор	Яхши ҳид, хушбўй.
Ихтирочи	Янгилик яратувчи, кашфиётчи
Канарейка	Чумчуқсимонлар турқумига кирадиган сайроқи қуш.
Кашф қилинган	Яратилган, топилган.
Капа	Вақтинча яшаш учун дарахт шоҳлари ва йирик ўт-ўланлар билан ўраб қурилган хона, чайла.

Кафт	Қўлнинг билак учидан бармоқларнинг охиригача бўлган қисми.
Кратер	Вулканнинг лава отилиб чиқадиган оғзи.
Кемтик	Предметнинг синган, бузилган, нураган жойи.
Кўрк	Ҳусн, кўрк, чирой.
Лупа	Кичкина нарсани 2 мартадан 40-50- мартагача катта қилиб кўрсатадиган қавариқ шиша.
Маблағ	Бирор нарса яратиш, қуриш, ўтказиш учун ишлатиладиган, сарфланадиган, ишлатиладиган маълум миқдордаги пул.
Марварид	Баъзи моллюскаларнинг чиғаноғидан олинадиган оқ, қизғиш, сарғиш баъзан қора қимматбаҳо донача.
Марс	Қуёш сиситемасидаги сайёralарнинг бири.
Манфаат	Моддий, маънавий ва жисмоний жиҳатдан кўриладиган фойда.
Мунаввар	Нур билан ёритилган, нурга тўлган.
Мухбир	Таҳририят таркибида журналист сифатида хизмат қилувчи ходим.
Муғомбир	Алдоқчилик билан иш кўрувчи; айёр, қув.
Мезон	Ўлчов, тарози. Таққослаш ёки баҳолаш учун ўлчов, андоза.
Ниш уриб	Ўсиб, ер бағрини ёриб чиқмоқ.
Нурафшон	Нур сочувчи, нурли, порлок,
Орзиқиб	Қаттиқ истамоқ.
Орбита	Ернинг Қуёш атрофидаги йўли.

Огоҳ бўл	Сергак, зийрак бўл.
Офат	Бошга кулфат солувчи ёки ҳалокатга олиб келувчи баҳтсизлик.
Палапон	Паррандаларнинг ҳали пат ва қанот чиқармаган ёки эндиғина чиқара бошлаган боласи.
Парвона	Шуъла ёки чироқ атрофида айланувчи тун капалаги.
Палатка	Сув ўтмайдиган пишиқ матодан, теридан тикилган ёзги ката, чодир.
Пойгак	Остона, киравериш; хонанинг эшикка яқин қисми, паст томони.
Порт	Денгиз ёки дарё қирғофида кемалар турадиган ва таъмирланадиган, юқ юклаш ва туширишга мўлжалланган жой.
Поёни йўқ	Охири, чегараси йўқ
Похол	Буғдой, шоли каби бошоқли ўсимликларнинг дони янчидан олигандан кейин қолган қуруқ пояси.
Ранж	Кўнгилга етган озор, алам.
Саратон	Йилнинг энг иссиқ ой номи (22-июнь – 21-июль даврига тўғри келади)
Сатурн	Қуёш сиситемасидаги сайёralарнинг бири.
Синчиклаб	Зўр диққат, эътибор билан ўрганиш.
Сочпопук	Қизларнинг сочга тақадиган қора ип, ипак ёки жундан эшилган, учлари попуксимон безак буюми.
Таваккал	Оқибат-натижа қандай бўлишидан қатъий назар бирор ишга қўл уриш.

Тақвим	Сайёralарнинг кундалиқ, ҳафталиқ, йиллик ҳолати ва ҳаракатларини кўрсатувчи йиллик жадвал.
Тоқат	Чидаш, бардош бериш қобилияти.
Телескоп	Осмон жисмларини кузатиш учун мўлжалланган асбоб
Уммон	Океан
Үнгур	Тоғликдаги тик ўйик жой
Үфурди	Ҳаво оқими билан атрофга тарқатмоқ.
Фазогир	Фазони забт этувчи; космонавт
Халос этмоқ	Озод қилмоқ, қутқармоқ.
Хорижий	Мамлакатимиздан ташқаридаги, чет элдаги.
Чангалзор	Тиканли буталар, ўт-ўланлар ўсадиган жой.
Чирой очди	Кўзга ёқадиган кўриниш бўлди.
Чечак	Табиий равишда ўсадиган гулли ўсимлик.
Шабнам	Баҳорда, ёзда кечаси ҳароратнинг пасайиши туфайли пайдо бўладиган майда томчилар.
Шалола	Сувнинг юқоридан тик пастликка шиддат билан қуилиб тушадиган жойи.
Шаталоқ	Тепиниб югурмоқ; ўйноқлаб чопмоқ.
Шева	Умумхалқ тилининг маълум ҳудудга хос тармоғи, маҳаллий тил.
Шитоб	Ҳаракатнинг бажарилишидаги тезлик; шошилиш.
Элчи	Бир давлатдан бошқасига тегишли ваколат билан юборилган киши.

Юпитер	Қуёш сиситемасидаги сайёralарнинг бири.
Ястанади	Ернинг маълум сатҳини қоплаб, эгаллаб, чўзилиб ётади
Ўкинди	Бир нарсани илгари ўйламагани учун афсус қилмоқ.
Китъя	Ер юзидағи қурукликларнинг атрофидаги ороллар билан бирга шартли равишда ажратилган қисмларидан ҳар бири.
Кобик	Нарсаларнинг устини қоплаб, ўраб олган қаттиқ устки қатлам.
Корачик	Кўз рангдор пардасининг марказидаги қора рангли тешик.
Кулф урган	Яшнаган, гуркираган
Қўриқ ер	Илгари ёки қачонлардир экин экилган, кейинча экилмай ташлаб қўйилган ер.
Фализ	Қалин, қўпол, дағал.
Фубор	Чанг, тўзон кабилардан ҳавода сақланган майдарралар.
Ҳаловат	Тинч, осойишта ҳолат.
Хузурига	Бирор одамнинг олдига, қаршиисига, ёнига.

Топишмоқларнинг жавоби

Китобнинг бети	Жавоби
9	морж
12	тоғ
17	игна
18	қулоқ
20	китоб
24	оқ айик
29	қор, юлдуз
35	булут, сув, чақмоқ, кўршапалак
41	томчи, вулқон
48	бўрон, чақмоқ
51	турналар
54	шамол
60	томчи
70	дўл, юлдуз
72	шамол, бойчечак
96	дараҳт, соат, кўрпа-тўшак, қуёш
102	дарё
108	лола, бойчечак
112	қалдирғоч, қулф, тароқ
118	помидор, қўғирчоқ
121	тарвуз
124	сўроқ белгиси
128	юлдузлар, ой
131	самолёт
137	кун ва тун, қуён
141	глобус
146	пахта, ой
149	мушук
152	вертолёт, қайиқ
177	телефон, газета
186	сумалак
192	варрак, хат

МУНДАРИЖА

ТАБИАТ ҲОДИСАЛАРИ

69. Олмош сўз турқуми	4
70. Кишилик олмошларининг келишик қўшимчалари билан қўлланиши	7
71. Кишилик олмошларининг гапдаги вазифаси	10
72. Кишилик олмошларининг шахс ва сонда ифодаланиши	13
73. Ўзлик олмоши ва кўрсатиш олмоши	16
74. Сўроқ олмоши ва белгилаш олмоши.....	19
75. Шамол	22
76. Феъл – сўз турқуми.....	25
77. Кор.....	28
78. Феълнинг ноаниқ шакли	31
79. Бўлишли ва бўлишсиз феъллар	34
80. Феъл замонлари.....	37
81. Ўтган замон феъли	40
82. Ўтган замон феълларининг ёзувда ифодаланиши.....	43
83. Ҳозирги замон феъли	46
84. Келаси замон феъли	49
85. Феълларнинг шахс ва сон қўшимчалари билан қўлланиши ...	52
86. Ўтган замон феълининг тусланиши.....	55
87. Ҳозирги замон феълининг тусланиши	58
88. Келаси замон феълининг тусланиши	61

АТРОФ-МУҲИТ МУҲОФАЗАСИ

89. Қўшма феъллар ва уларнинг ёзилиши.....	65
90. Синоним феъллар ва уларнинг қўлланиши	68
91. Антоним феъллар ва уларнинг ёзилиши	71

92. Феълни таҳлил қилиш	74
93. Феъл ясовчи қўшимчалар	77
94. Орол денгизини асрай оламизми?	80
95. Ёш боғбонлар.....	83
96. Равиш – сўз туркуми.....	86
97. Равишларнинг маъно жиҳатдан турлари	89
98. Ҳолат равиши.....	92
99. Пайт равиши	95
100. Ўрин равиши	98
101. Даражা-миқдор равиши	101
102. Равишларнинг ясалиши	104
103. Боғловчи	107
104. Боғловчиларда вергулнинг ишлатилиши ва боғловчиларнинг ёзилиши	110
105. Ва, ҳамда боғловчилари ва уларнинг қўлланиши.....	113
106. Она – Ер.....	116
107. Булбул	119
108. Салом, Наврўз баҳорим!	122

КОИНОТГА САЁҲАТ

109. Гап. Содда гап. Бир бош бўлакли гап	126
110. Икки бош бўлакли гап	129
111. Қўшма гап	132
112. Гапнинг уюшиқ бўлаклари	135
113. Уюшиқ бўлакларда тиниш белгиларининг ишлатилиши	138
114. Уюшиқ бўлакларининг боғловчилар ёрдамида боғланиши ..	141
115. Уюшиқ эга ва уюшиқ кесим	144
116. Кўчирма гап	147
117. Кўчирма гапларда тиниш белгиларининг ишлатилиши	150
118. Диалог	153
119. Ундалма	156
120. Ундалмаларнинг ёзилиши	159

121. Ой – Ернинг табиий йўлдоши	162
122. Марсоход ясаган болакай	165

КЕЛАЖАККА САЁХАТ

123. Лексика. Антоним ва синоним сўзлар.....	169
124. Омоним сўзлар. Кўп маъноли сўзлар	172
125. Нутқ. Тил нутқ бўллагидир.....	175
126. Адабий тил услуби. Сўзлашув услуби	178
127. Илмий услугуб. Бадийи услугуб.....	181
128. Матн	184
129. Иншо. Иншо турлари.....	187
130. Иншо режаси. Қисқа ва тўлиқ иншо ёзиш	190
131. Нутқ маданияти	193
132. Ўзбек тили туркий тиллар туркумига киради.....	196
133. Ўқув иили охиридаги такрорлаш	199
134. Бўлажак астроном	202
135. Орзу – одамга қанот	205
136. Чорла, келажак!	208
 Глоссарий	211
Топишмоқларнинг жавоблари	217

Учебное издание

**Нигара Октамбаева Шамадиева
Зарифа Исламшикова Аташикова
Махбуза Октамовна Мусаева**

ЎЗБЕК ТИЛИ

**Умумтаълим мактабларининг
4-синфи учун дарслек**

2-қисм

(на узбекском языке)

Редактор	<i>Ф.Б. Розметова</i>
Художественный редактор	<i>Ш.Ш. Шомухсинов</i>
Техн. редактор	<i>З. Башанова</i>
Дизайн	
и компьютерная верстка	<i>Г.А. Утеновой</i>

ИБ №7418

Подписано к печати 16.09.2019 г. Формат 70×90¹/16.
Бумага офсетная. Гарнитура «SchoolBook Kza». Печать офсетная.
Физ. печ. л. 14,0. Усл. печ. л. 16,38. Усл. кр. от. 65,52.
Тираж 8000 экз. Заказ №

Республика Казахстан. Издательство «Жазушы», 050009.
г. Алматы, пр. Абая, 143.
E-mail: zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-684-1

9 786012 006841

